

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

**ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE TÜRK SİYASAL HAYATINDA ÖNE ÇIKAN
LİDERLER: ADNAN MENDERES VE TURGUT ÖZAL'IN SİYASAL
HAYATTAKİ BENZERLİKLERİ ÜZERİNE BİR ANALİZ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Gülsüm ÖZGEDİK

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Fikret ÇELİK

Temmuz– 2019
KIRIKKALE

KABUL-ONAY

Doç. Dr. Fikret ÇELİK danışmanlığında Gülsüm ÖZGEDİK tarafından hazırlanan “Çok Partili Dönemde Türk Siyasal Hayatında Öne Çıkan Liderler: Adnan Menderes Ve Turgut Özal’ın Siyasal Hayattaki Benzerlikleri Üzerine Bir Analiz” *adlı* bu çalışma, jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

...../...../2019

(imza)
[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

.....

[İmza]
[Unvanı, Adı ve Soyadı]

.....

[İmza]
[Unvanı, Adı ve Soyadı]

.....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../2019

(Ünvan, Adı Soyadı)

Enstitü Müdürü

KİŞİSEL KABUL

Yüksek Lisans Tezi Sanatta Yeterlilik Çalışması / Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Çok Partili Dönemin İki Önemli Aktörü Olan Menderes ve Özal’ın Türk Siyasal Hayatındaki Benzerlikleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

...../...../2019

Gülsüm ÖZGEDİK

.....

ÖZET

ÖZGEDİK, Gülsüm, “Çok Partili Dönemde Türk Siyasal Hayatında Öne Çıkan Liderler: Adnan Menderes Ve Turgut Özal’ın Siyasal Hayattaki Benzerlikleri Üzerine Bir Analiz”, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2019.

Halkın temsilcisi, halk adına yönetime aday veya iktidar olmuş her siyasi partinin bir lideri vardır. Siyaset içerisinde başarılı bir lider olabilmek için ise insanlarla doğrudan veya dolaylı yollarla kurulan iletişimin en başarılı şekilde gerçekleştirilmesi ve dolayısıyla onlardan istenilen veya onlara sunulan şeyin onların anlayacağı ve ikna olacağı şekilde izah edilmesi gerekmektedir.

Bu görüşler çerçevesinde çalışmada ele aldığımız Türk siyasi liderleri de ait oldukları toplumdan doğmuş, diğer insanlarla aynı yaşam alanını paylaşmış olmalarına rağmen daima ait oldukları toplumdan ve onu oluşturan bireylerden bir takım farklılıkları olmuştur.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan Adnan Menderes ve Turgut Özal gibi siyasi kimlikler, gerçekleştirdikleri doğru iletişim ve halk adamı imajı ile siyasi arenada kendilerine yer bulmuşlar, takdir edilmişler ve partilerini iktidara taşımışlar, çok büyük halk topluluklarını etkilemek, onları bir hedef doğrultusunda yönlendirmek ve peşlerinden sürüklemek konularında başarılı olmuşlardır.

Bu çalışmada, söz konusu siyasi kimliklerin yaşamları, siyasi liderlik özellikleri ve dünya görüşleri analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lider, Siyasi Lider, Adnan Menderes, Turgut Özal

ABSTRACT

ÖZGEDİK, Gülsüm, “Çok Partili Dönemde Türk Siyasal Hayatında Öne Çıkan Liderler: Adnan Menderes Ve Turgut Özal’ın Siyasal Hayattaki Benzerlikleri Üzerine Bir Analiz”, Master's Thesis, Kırıkkale, 2019.

Each political party, which is the representative of public or became candidate for the management of the country on behalf of the public or became government, has a leader. In order to be a successful leader within the politics, the communication established with people directly or indirectly is required to be realized successfully and the thing requested or will be requested from them or the thing presented to them should be explained and told them in a way that they can understand and be convinced.

Within the scope of these thoughts, however the Turkish political leaders discussed in the study were born from the community, which they belong to and share the same living environment with other people, they have always been somehow different from the community that they belong to and the individuals forming that community.

The political identities, such as Adnan Menderes and Turgut Özal, who are the subject of this study, found a place for them in the political arena with the successful communication they performed and their image of man of the people, they were appreciated and respected and carried their political party to government and they became very successful regarding the issues of affecting very large populations, directing them into a target and have them followed him.

In this study, the life, political leadership characteristics and world-view of aforesaid political identities were tried to be analyzed.

Keywords: Leader, Political Leader, Adnan Menderes, Turgut Özal

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
A.g.e.	Adı Geçen Eser
AKPM	Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
ASDEP	Aile Sosyal Destek Programı
A.Ş.	Anonim Şirket
BM	Birleşmiş Milletler
CHF	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
Çev.	Çeviren
DGM	Devlet Güvenlik Mahkemeleri
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ	Devlet Su İşleri
DYP	Doğru Yol Partisi
EİEİ	Elektrik İşleri Etüt İdaresi
İETT	İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel İşletmeleri Genel Müdürlüğü
İTÜ	İstanbul Teknik Üniversitesi
KİT	Kamu İktisadi Teşekkülü
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MKYK	Merkez Karar ve Yönetim Kurulu
MNP	Milli Nizam Partisi
MSP	Milli Selamet Partisi
NATO	North Atlantic Treaty Organization
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
SEİA	Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
SHP	Sosyal demokrat Halkçı Parti

TBMM Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C. Türkiye Cumhuriyeti
TOBB Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

SİYASETTE VE TÜRK SİYASAL HAYATINDA LİDERLİK (TEORİK, TARİHSEL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE)

1.1. SİYASETTE LİDERLİK NEDİR? VE LİDERLİK TEORİLERİ	5
1.2. TÜRK SİYASAL HAYATINDA LİDERLİK	15
1.3. OSMANLI'DAN, GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DEKİ ÖNEMLİ SİYASAL AKTÖRLER VE ÖZELLİKLERİ	21
1.3.1. Osmanlı'nın Son Döneminin Önemli Siyasal Aktörleri	21
1.3.2.1. Tek Parti Dönemi'nde Önemli Siyasal Aktörler	28
1.3.2.2. Çok Parti Döneminde Önemli Siyasal Aktörler	35
1.4. SÜLEYMAN DEMİREL, ALPARSLAN TÜRKES, NECMETTİN ERBAKAN VE BÜLENT ECEVİT'İN TÜRK SİYASAL HAYATINDAKİ BENZER VE/VEYA FARKLI YÖNLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ.....	44

2. BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ DÖNEMİN İKİ BÜYÜK SİYASAL FİGÜRÜ OLARAK MENDERES VE ÖZAL'IN (HAYAT HİKÂYELERİ, SİYASAL VE İKTİSADİ GÖRÜŞLERİ ÇERÇEVESİNDE DÜNYA GÖRÜŞLERİ VE DEVLET ADAMLIKLARI VE DEVLET ADAMLIKLA)

2.1. DEMOKRATİK SEÇİMLE İŞBAŞINA GELEN İLK BAŞBAKAN: ADNAN MENDERES	59
2.1.1. Hayatı	59
2.1.2. Siyasal Yaşamı	64
2.1.3. Yönetim Anlayışı	74
2.1.4. Dünya Görüşü	80
2.2. LİBERAL İKTİSADİ DEĞERLERİ DEVLET POLİTİKASI HALİNE GETİREN AKTÖR: TURGUT ÖZAL.....	82
2.2.1. Hayatı	82
2.2.2. Siyasal Yaşamı	85
2.2.3. Yönetim Anlayışı	89
2.2.4. Dünya Görüşü	96
<u>2.3</u> MENDERES VE ÖZAL'IN TÜRK SİYASAL HAYATINDAKİ BENZERLİKLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ	
<u>2.3.1.</u> Menderes Ve Özal'ın Toplumun Şekillenmesine Yönelik Görüşlerinin Benzerlikleri Üzerine Analiz	98
<u>2.3.2.</u> Menderes Ve Özal'ın Siyasi Söylevlerinin Benzerlikleri Üzerine Analiz	100
<u>2.3.3.</u> Menderes Ve Özal'ın Siyasi Etkinliklerinin Benzerlikleri Üzerine Analiz.....	105
SONUÇ	111
KAYNAKLAR.....	115

GİRİŞ

Türkiye’de siyasal hayatın Tek Parti döneminde en önemli aktörü Atatürk ve onun ölümünden sonra da İsmet İnönü iken, ülkemizde demokrasiye geçişin en önemli hamlesi olan çok partili hayata geçildikten sonraki dönemden, günümüze kadar ki süreçte yine siyasetin önemli aktör sayısı bir elin parmaklarını geçmemektedir.

Güçleri birbirine yakın bir çok partinin bir arada bulunduğu bir sistemdir. Çeşitli görüşlerin temsiline olanak veren bu düzende, çoğu zaman hükümet oluşturmada güçlüklerle karşılaşılır ve ortak hükümet kurma yoluna gidilir. Zayıf ve istikrarsız hükümetlere neden olur. Nisbi temsil sisteminin uygulandığı ülkelerde, çok partili sistemin egemen olduğu görülür¹.

Çok parti sistemini de yine kendi içinde ılımlı çok parti ve aşırı çok parti sistemi olarak ikiye ayırmak mümkündür: İlimli çok parti sisteminde, ülkedeki siyasal partiler arasında ideolojik ayrılıklar çok derin değildir, sağ ve solda yer alan partilerin rejime karşılıkları da çok güçlü değildir. Partiler rejim ve ülke sorunları konusunda uzlaşabilecek ortak noktalar bulabilirler². Bu partilerin hiç biri tek başına iktidara gelebilecek oy potansiyeline sahip değildir. Bu nedenle koalisyon hükümetlerinde yer almak veya dışarıdan hükümet üzerinde etkili olmak başlıca hedefleri haline gelmiştir³.

Aşırı çok partili sistemlerde ülkenin temel sorunları üzerindeki görüşler bakımından, çok farklı ve birbirleri ile uyuşmayacak kadar geniş bir partiler yelpazesi vardır. Bu sistemde sağ ve sol uçta yer alan partilerin varlığı, çok yönlü bir kutuplaşmaya yol açmaktadır. Merkez partilerin uçtaki partilerle işbirliği yapma güçlüğü, ister istemez merkez sağ ya da merkez sol hükümetlerinin kurulmasına yol açmaktadır. Partiler

¹ <http://www.yardimcikaynaklar.com/siyasal-parti-sistemleri-nelerdir/> 2013

² Mustafa Koçak, Siyasal Partiler ve Türkiye’de Siyasi Parti Yasakları, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002 s.56

³Güneş Berberoğlu, Siyasi Parti Yönetimi, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1997, s.20

kurulan hükümetlerin, uzun vadeli politika yerine, günlük kısa vadeli sorunlarla uğraşmalarına yol açmaktadır⁴.

Çok partili dönemin büyük bir bölümünde sağ ve muhafazakâr görüşün hâkimiyetindeki Türk siyasal hayatında dönemsel olarak birbirini takip eder şekilde en önemli iki figür, Adnan Menderes ve Turgut Özal'ın olduğu kabul edilebilir. Bu iki siyasal birçok noktada tartışılabilirler da Türk siyasal hayatında halkı temsil etmeleri, toplumun değerleriyle barışık olmaları, din olgusuna karşı rejimin mesafeli duruşuna karşı gelişleriyle birlikte, iktisadi anlamda liberal ekonominin savunuculuğunu yapmalarıyla birbirlerine benzer bazı özelliklere sahiptirler⁵.

Bu bağlamda yazarlar Turgut Özal'ın Adnan Menderes'in siyasal mirasçısı olduğunu sık sık ifade etmekten çekinmemişlerdir. Bu şekilde birbirlerinin ardılları olarak Türk siyasal hayatında sağ siyasetin ülkede iktidarı, demokratik sistemler adına, uzunca süreler ellerinde tutmuş olan bu iki siyasal figürün kişisel, siyasal ve iktisadi görüşleri üzerinde benzerliklerinin ortaya çıkartılması bu tez çalışmasının konusunu oluşturacaktır.

Yaptığım bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır, yukarıda bahsettiğim olguları açıklayarak anlatmaya çalıştığım bir çalışma olmuştur. Birinci bölümde, liderlik kavramından, çeşitliliklerinden, dönem şartlarına göre uğradığı değişimlerden bahsederek açıklamaya çalışılmıştır. Liderlik çeşitlerinden bahsettikten sonra Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde tarih sahnesine çıkan liderlerden ve yaptıkları çalışmalardan bahsederek, devletin son dönemleri hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Sened-i ittifak, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Meşrutî yönetime geçilme kararı, istibdat döneminden bahsederek, Osmanlı Devleti'nin çalkantılı dönemlerine ışık tutulmuştur. Ardından tek partili dönem ve siyasi aktörlerinden bahsedilmiş o dönem şartlarına göre objektif olunmaya çalışılarak değerlendirmeler yapılmıştır. Ardından çok partili döneme geçiş çalışmalarından ve o dönemin siyasi aktörlerinden bahsedilerek dönemin olayları ve olguları çerçevesinde benzer ve farklı yönleri anlatılmaya çalışılmıştır.

⁴ Erdoğan Teziç, Anayasa Hukuku, Beta Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 1991, s.337

⁵ Mustafa Koçak a.g.e., s.58

İkinci bölümde ise, çok partili dönemin önemli liderleri olan iki isimden bahsedilmiştir. İlk defa demokratik seçimle başa gelen Adnan Menderes ve muhafazakar Turgut Özal'ın hayatları, dünya görüşleri, siyasi görüşleri, aldıkları kararlar yapılan çalışmalar ve dönemin siyasi seçimlerinden bahsedilmiştir. Dönem şartları baz alınarak değerlendirmeler yapılmıştır. Menderes ve Özal'ın siyasi görüşlerindeki benzerlikler, yaptıkları çalışmalar üzerinde durularak değerlendirme yapılmıştır.

Her iki siyasi lider de merkez sağ görüşte yer almış ve toplumsal yapılanmada ilerici olmuşlardır. Her iki liderin de söylevlerindeki benzerlikleri, tarıma önem verdiği köylüyü kalkındırma yolunda olduğu, devletçi politikalarda değişikliğe çalışarak ekonomide liberal bir modele geçme çabasında olmaları gibi ortak yönlerinden bahsedilmiştir. Dönem şartları baz alınarak yaptıkları çalışmalarının etkilerinden olumlu ve olumsuz yönlerinden bahsedilmiştir.

Çalışmamızın yöntemi olarak Siyaset Biliminde antik dönemden itibaren siyasal sistemlerin tasvirinde kullanılan Karşılaştırma Yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem için benzerlik ya da farklılıkların çerçevesinde olay, dönem ve olguların betimlenmesi şeklinde tanımlanabilir. Siyasal eylem çalışmalarına somut katkılarından dolayı nitel üstünlüğe, siyasal eylem dönemlerinde en sık kullanılan yöntem olması ile nice üstünlüğe sahip bir yöntemdir⁶.

Bu tezin yazılma amacı, çok partili yaşama geçildikten sonra kitleleri etkileyen ve merkez sağ siyaset arenasında boy gösteren üç önemli figürünün Türkiye'de siyasal iktidarı demokratik usuller dâhilinde en az iki dönem ellerinde tutabilmelerinde birbirleriyle olan siyasal ve iktisadi anlamda dünya görüşlerinin benzerliklerinin ortaya çıkartılmasına katkı sağlamaktır. Böylece birbirlerinin siyasi mirasçısı olduklarını söylevlerinde sık sık ifade eden bu iki figürün Türk siyasal hayatında

⁶ Yavuz Çilliler, Siyasal Krizler ve Karşılaştırmalı Yöntem, 1. Bozok Uluslararası Siyaset Bilimi Kongresi, Yozgat, 2018, s.36-42.

halkın kendilerine olan teveccühünün sebepleri bu çalışmada ortaya çıkartılmaya çalışılacaktır.

Adnan Menderes'ten, Turgut Özal'a kadar Türkiye'deki merkez sağ ve muhafazakâr siyasetin, tartışmasız olarak demokratik olarak gerçekleştirilen seçimlerde halkın büyük bir kesimince desteklenmesinin sebepleri gerek siyasal, gerek halkla ilişkiler, gerekse de sosyolojik açıdan incelenmeye ve benzerliklerinin akademik verilerle toplumu kapsayan özellikte işlem ve eylemleri mi?" sorusuna bu iki siyasal figürün birbirleriyle benzerlikleri ortaya çıkartılarak, cevap aranacaktır. Bu şekilde çalışmamızın literatürü ortaya konularak incelenecektir. Bu noktada çalışma bir sınırlılık olarak Turgut Özal'dan sonrası Türk siyasetini konu öznesi olarak ve tarihsel anlamda almayarak, bu anlamda sadece Adnan Menderes ve Turgut Özal'ın ikisi bağlamında spesifikleştirilmeye çalışılmıştır.

1. BÖLÜM

SİYASETTE VE TÜRK SİYASAL HAYATINDA LİDERLİK (TEORİK, TARİHSEL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE)

Türk Siyasal hayatındaki liderin, liderlik özelliklerini değerlendirmeden önce siyasi liderlerin liderliklerine yön veren unsurları anlayabilmek için ‘liderlik’ olgusunu teorik, tarihsel ve kavramsal çerçevede inceleyeceğiz. Lider ve liderlik tarzları, nitelikleri doğrultusunda açıklama yapılması beraberinde bir liderin sahip olması gereken özellikler ortaya konularak, Türk Siyasal Hayatına yön veren belli başlı liderlerin özellikleri tespit edilmiş olacaktır.

1.1. SİYASETTE LİDERLİK NEDİR? VE LİDERLİK TEORİLERİ

Liderlik kavramı, günümüzde siyaset, ekonomi, yönetim gibi birçok alanda sık sık karşılaştığımız bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Liderlik, insanlık tarihi boyunca var olan oldukça karışık ve çok net betimlenmemiş bir olgudur. Derin ve kapsamlı bir kavram olma özelliği ile liderlik, ‘insan grubunun olduğu yerde liderlik vardır’ sonucuna götürür⁷. Kavram olarak eski olup, 20. yüzyılın başından itibaren bilime konu olmuş ve liderliğin çok sayıda farklı tanımı yapılmıştır. 20. yüzyılda liderlik kavram ile ilgili 5000’den fazla çalışma yapılmış ve 350’den fazla da liderlik ve lider tanımı ortaya konulmuştur⁸. Lider ve liderlik konularında yapılan araştırmalar ve çalışmaların kapsamı ve çokluğu konuya verilen önemin somut göstergesidir.

Geleneksel olarak tanımlayabileceğimiz liderlik anlayışı; belirli bir grup insanı, belirli amaçlar etrafında toplayabilmek ve bu amaçları gerçekleştirebilmek için onları harekete geçirme yönünde gerekli nitelik, yetenek ve tecrübeye sahip olmakla ilgili

⁷ Levent Eraslan, İlköğretim Okulları Müdürlerinin Dönüşümcü Liderlik Özellikleri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2003, s.3

⁸ Mustafa Aydın, Eğitim Yönetimi, Hatipoğlu Yayınları, Ankara, 1994, s.233

özelliklerin bütünü olarak tanımlanabilir. Ayrıca bunun yanında geleneksel yönetim ile ilgili temel özellikler ise; aşırı işbölümü, merkezi bir otorite, kişisel olmayan ve herkese uygulanabilen ilke ve kurallar, emir-komuta zinciri, yönetim birliği, dar ve sıkı bir kontrol alanı olarak sıralanabilir⁹.

Liderlik günümüzde, yukarıda açıklandığı gibi insanları etkileme ve yapıyı harekete geçirme süreçleri ile sınırlı değildir. insanlığın günümüzde bilgi, beceri, yetenek düzeyleri yönetimi anlama ve algılama tarzı, başarıyı bir gereksinim olarak görme eğilimi, lideri artık “düşünce oluşturan kişi”, izleyeni de “iş yapan kişi” olmaktan çıkarmıştır. Rekabetin yoğunlaştığı hatta yok edici hale dönüştüğü, çalışanların moral ve tatmin duygularının örgütsel verimlilik ve etkinliğe yansıdığı, insanlığın sahip olduğu bilgi, beceri ve yetenekten yararlanmanın en değerli kaynak olduğu günümüzde toplumlarda, liderin varlığı ve fonksiyonu geçmişin basit lider-izleyen ilişkisinden çok daha kompleks hale gelmiştir. Yaşanan değişimler, liderin başarılı olmasının temel şartını çevresinde ve etkilediği gruptaki iletişimin ve sosyal etkileşimin yapıcılığına odaklanmıştır. Bu anlamda, çevresindeki mevcut koşullara cevap verecek şekilde esnekliğe sahip olan ve yalnız kendilerini değil, bir bütün olarak grup ve toplulukları değişen durumlara hızla uyarlamada yardımcı olan ve destek sağlayan, böylece örgüt-çevre arasındaki karşılıklı etkileşimde örgütün kazançlı çıkmasını amaçlayan liderlik anlayışı giderek daha büyük önem kazanmaktadır¹⁰.

Kellerman, liderliğin iktidar, etki, emir, komuta, otorite vs. gibi kavramlarla bağlantılı olarak tanımlanabileceğini söylemekte ve şu tespitlerde bulunmaktadır;¹¹

Karakter ve kişiliğin etkileri olarak ele alınan liderlik: Liderlik, bireyleri motive edebilmeyi sağlayan özelliklerin bir kombinasyonudur.

⁹ Sabahat Bayrak, “ Değişen Liderlik Anlayışı ve Türkiye Gerçeği”, 21. Yüzyılda Liderlik Sempozyumu, Cilt: 1, Deniz Harp Okulu, İstanbul, 1997, s. 356

¹⁰ Sabahat Bayrak a.g.e., s.356

¹¹Barbara Kellerman, Bad Leadership: What It Is, How It Happens, Why It Matters, Harvard Business School Press, 2004, s.236.

1. Gruplaşma sürecinin odağı olarak liderlik: Liderlik, grupsal değişim ve aktivitelerin sonucudur.
2. İktidar kullanım sanatı olarak liderlik sanatı: Liderlik, iktidar kullanarak bir grubu liderin isteği doğrultusunda yönlendirebilmektir.
3. Etkinin ve nüfuzun kullanılması olarak liderlik: Liderlik, grup üyelerinin davranışları üzerinde belirleyici etki unsurudur ama lider ile izleyiciler arasındaki ilişki gönüllü tepkilerle belirlenmektedir.
4. Davranışsal liderlik: Liderlik, grup etkilerini yönlendiren bireysel davranış olarak tanımlanmaktadır.
5. İkna yolu olarak liderlik: Liderlik, insanların zorlama ile değil ikna ve telkin yoluyla yönetilmesidir.
6. İktidar ilişkisi olarak liderlik: Bireyler arası iktidar, A'nın B'ye uygulayabileceği maksimum iktidarla, B'nin tersi yönde mobilize edebileceği maksimum direnç gücünün bileşkesi şeklinde tanımlanmaktadır.
7. Amaca ulaşmada bir araç olarak liderlik: Liderlik, grup hedef ve amaçlarına ulaşmada bir araç olarak tanımlanmaktadır.
8. Ayrımsal bir rol olarak liderlik: Liderlik rolü, grubun çeşitli rolleri ile grup çabalarının belirli bir hedefe yönlendirilmesini bütünleştirebilmeyi gerektirir.
9. Yapısal girişim olarak liderlik: Liderlik, grubun karşılıklı etki girişimlerinin sonucudur.

Toplum içinde varolan farklı menfaatlere sahip kişi ve grupları bir arada tutabilmek, bir siyasi sistemin varlığını ortaya çıkartır. Bu siyasi sistemde farklı görüş ve menfaatleri yansıtacak olgu da siyasi partilerdir.

Günümüzde siyasi partiler çağdaş demokrasilerin olmazsa olmaz kurumu haline gelmiştir. Seçimler ve demokrasinin temsili niteliği siyasi partilerle işlevsel hale gelmektedir¹².

¹² Adnan Küçük, 'Siyasi Partilerin Yasaklanması Meselesi ve Türkiye'de Siyasi Partilere İlişkin Yasaklamalar Rejimi ' 21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye'de Siyasal Hayat, Ed. Adnan Küçük, Selahaddin Bakan, Ahmet Karadağ, Cilt 1, Aktüel Yayınları, Bursa, 2005, s.431

Liderler, siyasi partilerin en tepe noktalarında bulunan aktif ve en çok çalışan kişilerdir. Liderlerin partisi onun kişiliği ve gücüyle yaşamaktadır. Liderler, siyasi partiyi kendi kişilileriyle bütünleştirdiklerinden, siyasi partinin ömrü böyle liderlerin ömrüyle sınırlıdır. Liderler, parti içi ve dışında önemli prestije sahip olduklarından partiye sempati ve oy kazandırmaktadır. Doğaldır ki, bunun tam tersi de mümkündür. Ancak bu durumun endişe verici boyutu ise, liderin kazandığı prestijin parti ya da toplum tarafından liderin üstünlüğü gözü ile bakılması sonucu örgütsel iktidardan, kişisel iktidara kaymaya neden olabilmesidir¹³. Menderes'in 10 yıllık başbakanlığı döneminde gerçekleştirdiği icraatları ve yenilikçiliğine rağmen başbakanlığını kişiselleştirmesi ile son bulan yaşamı ve DP'nin yok oluşu, iki dönem iktidar partisi olmasına rağmen Özal'dan sonra ANAP'ın yok oluşu buna en iyi örnek oluşturmaktadır.

Liderlerin siyaset süreci içerisindeki belirleyiciliği sadece Türkiye için değil, birçok ülke için de söz konusudur. Artık siyasetin temel aktörü siyasal partiler değil liderlerdir ve söz konusu bu gerçek siyaset sistemden bağımsızdır¹⁴.

Liderlik kavramına ilişkin herkes tarafından kabul görmüş tek bir tanım olmadığı gibi her örgüte ve gruba uygun tek tip liderlik tarzı da bulunmamaktadır. Günümüze kadar yapılan ve halen de yapılmaya devam edilen liderlikle ilgili çalışmalar, (a) içinde bulunulan ortamsal koşulları, (b) liderliğin yaşandığı süreci ve (c) liderin kişisel özelliklerini dikkate alan farklı liderlik tarzlarını ortaya koymuştur¹⁵.

Araştırmacıların yaptığı incelemeler farklı liderlik tarzlarını doğurmuştur ;

Otokratik Lider: Otoriter liderlik anlamına gelmektedir. Otokratik liderin asıl özelliği baskıdır. Bu liderlik türünde gönül rızası yoktur onun yerine şiddet, zorakilik ve baskı vardır. Otokratik liderler otorite ve sorumluluğun tamamına sahiptirler. Son sözü söyleyen liderdir. Her şey liderin kontrolü altındadır. Yönetim yetkisinin

¹³ Ali Öztekin, Siyaset Bilimine Giriş, 3. Baskı, Siyasal Kitbevi, Ankara, 2001, s.76-77.

¹⁴ Nuran Yıldız, Türkiye'de Siyasetin Yeni Biçimi: Liderler, İmajlar, Medya, Phoenix Yayınevi Ankara, 2002, s.81

¹⁵ Cemile Çelik, Önder Sünbül, Liderlik Algılamalarında Eğitim ve Cinsiyet Faktörü: Mersin İlinde Bir Alan Araştırması, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 13, Sayı 3, Isparta, 2008, s.52

tamamı liderde toplanmaktadır. Amaç ve politikaların belirlenmesinde işgörenlerin hiçbir söz hakkı bulunmamaktadır. Onlar, sadece liderlerinden aldıkları emirleri harfiyen yerine getirmekle yükümlüdürler¹⁶. Türk siyasal tarihinin merkezden yönetimi anlayışının tezahürü olan tek parti döneminin İsmet İnönü'sü ve iktidara gelen kadar liberalleşme vaatlerinde bulunan Adnan Menderes otokratik liderliğe örnektir.

Katılımcı veya Demokratik Lider: Hem çalışana hem de işe önem veren bu tarz liderlikte lider, kararları grupla aldığı gibi kararlara katılımı desteklemekte ve özendirilmektedir¹⁷. Çalışanların bilgilendirilmeleri, fikirlerini belirtmeleri ve işi etkileyen öneriler getirmeleri için lider tarafından cesaretlendirilmektedir. Çalışanlar karar alma sürecinde etkili olduklarından daha istekli çalışacaklardır. Her şey akla, bilgiye dayalıdır. Liderler yönettikleri üyelerin aralarındaki ilişkileri kontrol ederler ve onların iyi ilişkiler kurmalarını her zaman desteklerler. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde Teknokrat kimliği ve çevresiyle kurduğu iyi iletişimi detaylandıracağımız Süleyman Demirel bu liderlik tipine örnektir.

Dönüşümcü (Transformasyonel) Lider: 1978 yılından itibaren James McGroger Burns ve 1990 yılında Bernard Bass'ın araştırmalarında ortaya çıkan dönüşümcü liderlik tarzı; geleceğe, yeniliğe, değişime ve reforma açık bir özellik taşımaktadır¹⁸. Bu tarz liderlikte; lider bağımlı astlar yaratmak yerine, yenilikçi, bağımsız düşünebilen astlar yaratmayı amaçlamaktadırlar. Hata yapmaktan korkmaz ve bunları gelişim açısından fırsat olarak değerlendirmektedirler.

Karizmatik Lider: Karizma eski Yunanca'da 'armağan' veya 'bağış' anlamında kullanılan 'gift' kelimesinden türetilmiş ancak literatüre sosyolog Max Weber tarafından kazandırılmış bir liderlik tarzıdır. Genellikle kriz dönemlerinde ortaya çıkan liderlerdir. O yüzden ki halk kötü durumdayken ortaya çıktıkları için insanlar onları bir umut ışığı olarak görür ve onlara sorgusuz sualsiz güvenirlir.

¹⁶ Erol Eren, Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi, Beta Yayınları, 7.Baskı, İstanbul, 2004, s.453.

¹⁷ John R. Schermerhorn, Management for Productivity, Published by John Wiley&Sons, New York, 1984, s.316.

¹⁸ Erol Eren, Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi, Beta Yayınları, 5.Baskı, İstanbul, 1998, s.368.

Karizmatik lider, herkesin güvendiği liderdir. Bu tip liderler izleyici kitlelerini peşlerinden sorgusuz sualsiz sürükleyebilme becerisine sahiptirler¹⁹. Destekçisi grubun menfaatini kollayan, grupları yönlendirebilen, güven veren en büyük karizmatik lider Atatürk olmakla beraber, Süleyman Demirel, Alparslan Türkeş, Bülent Ecevit,

Transaksiyonel (Etkileşimci) Lider: Dönüşümcü liderlik tipinden pek çok yönden farklılık göstermektedir. Çalışanların geçmişten süregelen çalışmalarını daha etkin ve verimli kılmak suretiyle iş yaptırma yolunu seçmektedirler. Etkileşimci lider, yetkilerini çalışanları ödüllendirmek, daha çok çalışmaları için para ve statü verme olarak kullanırlar. Çalışanların yenilikçi ve yaratıcı yönleri ile pek az ilgilenirler²⁰.

Liderlik konusunda literatürde birçok araştırmacının çeşitli araştırmalar yaptığı, buna bağlı çeşitli teori ve yaklaşım geliştirdikleri görülmektedir. Bu konuda başlıca yaklaşımlar²¹;

- i. Özellikler Yaklaşımı
- ii. Davranışsal Yaklaşımı
- iii. Durumsal Yaklaşımı

Bu yaklaşımlardan kısaca bahsetmek gerekirse;

Özellikler Yaklaşımı, liderlik konusunda geliştirilen ilk yaklaşımdır. Liderin sahip olduğu kişisel özelliklerdir. Başarılı bir liderin sahip olması gereken belli başlı karakteristik özellikler vardır. Lider doğuştan taşıdığı fiziksel, düşünsel, duyumsal, sosyal ve kişilik özellikleri açısından diğer insanlardan farklı olmalıdır²². Lider, sahip olduğu özelliklerinden dolayı grup içindeki diğer üyelerden farklıdır. Ancak özellikler yaklaşımı bir lideri tanımlamak için tek başına yeterli olmaz. Davranışsal ve durumsal yaklaşımın da desteğiyle liderin başarılı olması mümkündür.

¹⁹ Tamer Koçel, İşletme Yöneticiliği, Beta Yayınları, 8.Baskı, İstanbul, 2001, s.483.

²⁰ Tamer Koçel, İşletme Yöneticiliği, Beta Yayınları, 5.Baskı, İstanbul, 1998, s.456- 458.

²¹ Tamer Koçel, İşletme Yöneticiliği, Beta Yayınları, 9.Baskı, İstanbul, 2003, s.166

²² Tamer Koçel, İşletme Yöneticiliği, Beta Yayınları, 8.Baskı, İstanbul, 2001, s.468

Özellikler Yaklaşımı aynı zamanda Geleneksel Yaklaşım olarak da adlandırılmaktadır. Bu yaklaşım insanların sahip olduğu özel niteliklerinden dolayı lider oldukları fikrine dayanmaktadır. Özellikler yaklaşımı, başarılı liderleri karakterize eden kişilik özelliklerini teşhis etme üzerine konsantre olmuştur. Özellikler teorileri, başarılı liderlerin doğuştan olduğunu ve onları lider olmayanlardan ayıran belirgin özelliklerin doğuştan kazanıldığını varsaymaktadır²³.

Bu yaklaşımda, liderlerin entelektüel, duygusal gibi kişisel özellikleri ile fiziksel özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Liderlikle ilgili olarak belirlenmeye çalışılan listede fiziksel özellikler; boy, kilo, güçlülük, yaş, fiziksel olgunluk belirtileri, sağlık durumları ve yakışıklılıktır. Kişisel özellikleri ise; zekâ, hitabet yeteneği, bireylerarası ilişkiler, haberleşme yeteneği, güven verme veya güvenilir olma, girişimcilik, riski göze alma, cesaret, kendine güven²⁴ ve izleyenlere güven duygusu yaratma şeklinde belirtmek mümkündür²⁵.

Özellikler Yaklaşımı'na göre, bir kişinin lider olarak kabul edilebilmesi için, grup üyelerinden farklı özellikler taşıması gerekmektedir Buna göre, liderin taşıması gereken özellikler şunlardır:

- Fiziksel özellikler: Enerji ve aktif olma.
- Zekâ ve yetenek: Yargılama, bilgi, akıcı konuşma ve kesinlik.
- Kişilik: Yaratıcılık, açık sözlülük, dürüstlük ve etik davranış.
- İş ile ilgili özellikler: Başarı güdüsü, ileride olma arzusu, sorumluluk güdüsü, göreve dönüklük ve amaçlara ulaşmada sorumluluk alma.
- Sosyal özellikler: İşbirliği yeteneği, prestij, popüler ve sosyal olma, kişiler arası beceriler, sosyal katılım, nezaket ve zarafet şeklinde belirlemek mümkündür.

²³ İlknur Öztop, Liderlik Tarzları ve Örgüt Tipleri Arasındaki İlişki ve Bu İlişkinin Nitel Performans Üzerine Etkileri, Gebze İleri teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Gebze, 2005, s.7

²⁴ Erol Eren, Örgütsel Davranış Ve Yönetim Psikolojisi, Beta Yayınları, 6.Baskı, İstanbul, 2000, s.468

²⁵Richard Daft, Management , The Dryden Press, s 373'ten aktaran Semra Arıkan, 'Liderlik', Yönetim ve Organizasyon, Salih Güney (Ed.), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2001, s.373

Davranışsal Yaklaşım, Özellikler Yaklaşımının liderlik kavramını açıklamada yetersiz kalması üzerine yapılan araştırmalar yön değiştirerek, özellikler yaklaşımının aksine liderin kişilik özellikleri yerine, liderin davranışlarını açıklayıcı bir şekil kazanarak davranışsal özelliklere ağırlık verilmiştir.

Liderlik sürecini açıklamaya çalışan bu kuramın ana fikri, liderleri başarılı ve etkin yapan husus, liderin özelliklerinden çok, liderin liderlik yaparken gösterdiği davranışlardır. Liderin astları ile beraber haberleşme şekli, yetki devredip devretmemesi, planlama ve kontrol şekli, amaçları, biçimi gibi davranışlar liderin etkinliğini belirleyen önemli faktörler olarak ele alınmıştır. Davranışsal Liderlik Kuramının gelişmesinde çeşitli uygulamalı araştırma ve teorik çalışmaların katkıları olmuştur. Bu çalışmaların sonucu olarak çeşitli liderlik biçimleri belirlenmiş ve bunların etkinlikleri araştırılmıştır²⁶.

Davranışsal Yaklaşımın, Özellikler Yaklaşımına göre çok önemli üç faydasının bulunduğu söylenebilir. Bunlar²⁷;

- Özellikleri araştırmaktansa, davranışları ortaya koymak biçimsel liderlerin yanında, biçimsel olmayan liderleri de ortaya çıkarır.
- Eğer lideri tanımlayabilecek etkili davranış biçimleri ortaya çıkarılırsa, eğitim yoluyla liderlik davranışları kişilere kazandırılabilir.
- Liderin davranış biçimlerine karşılık grubun diğer üyelerinin (izleyicilerin) davranışları, lider ile izleyenlerin davranış ilişkilerini yakından inceleme fırsatı yaratır.

Bu teorinin ana fikri, liderleri başarılı ve etkin yapan hususun, liderin özelliklerinden çok, liderlik yaparken gösterdiği davranışlar olduğudur. Liderin astları ile haberleşme şekli, yetki devredip devretmemesi, planlama ve kontrol şekli, amaçları belirleme

²⁶ Tamer Koçel, İşletme Yöneticiliği, Beta Yayınları, 8.Baskı, İstanbul, 2001, s.470

²⁷ Uğur Zel, Kişilik ve Liderlik, Seçkin Yayıncılık, 1.Baskı, Ankara, 2001, s.101.

tarzı vb. gibi davranışlar liderliğin etkinliğini belirleyen önemli faktörler olarak ele alınmıştır. Liderin kendisi kadar izleyicilere de ağırlık verilmiştir²⁸.

Davranışlar Yaklaşımı'na göre, liderliğe özgü belirli davranışlar vardır ve bunlara uygun hareket edenler, liderlik özellikleri göstermeye başlarlar. Bu yaklaşıma göre liderlik, liderin özelliklerinden çok, onun davranışlarının ve bunların sonuçlarının grup tarafından kabullenilmesi ve beğenilmesiyle ortaya çıkar ve sürekli olur. Kuşkusuz, liderin faaliyetlerini etkileyen ve biçimlendiren diğer bazı değişkenleri de gözden uzak tutmamak gerekmektedir. Buna göre, liderin davranışlarını belirleyen değişkenler şunlardır²⁹:

Takipçiler: Genellikle liderlik davranışı, liderin hitap ettiği grubun yapısına ve amaçlarına bağlıdır. Bu takipçiler grubunun farklı yapı ve özellikte olması, onların istek ve arzularının farklılaşmasına yol açmaktadır. Örneğin, kültür seviyesi, yaş, tecrübe, çalışılan örgütteki hiyerarşik seviyesi, ekonomik ve sosyal ihtiyaçların tatmin düzeyi gibi bir takım faktörler, önderlik biçimini, takipçilerin amaçlarını ve davranışlarını etkilemektedir.

Amaçlar: Bir liderin rol davranışını belirleyen önemli özelliklerden biri de grubu harekete geçirecek, içinde yaşanılacak koşullara ya da ortama uygun amaç ve hedefler belirlemektir. Takipçiler, örgütsel hedeflerin gerçekçi, diğer bir deyimle erişilebilir olmasını ve gösterecekleri çabaların bunu sağlayacağını belirlemekte zorlanırlar. Lider, gruba neyi yapacaklarını açıklamak, onlara amaç ve hedef göstermek ve bunların erişilebilir olduklarını izah etmek zorundadır. Liderler, iki amacı bağdaştırmak zorunda olan kimselerdir. Bunlardan biri, bağlı oldukları örgütün amacını gerçekleştirme, ikincisi ise takipçilerin amaçlarını gerçekleştirmedir.

Liderin kişisel özellikleri: Durumsal koşullara bağlı olarak değişen liderlik biçimlerinde dikkate alınması gereken diğer bir husus da liderin teknik bilgi ve becerileri, inandığı değerler, ahlaki durumu, sosyal, psikolojik ve fiziksel özellikleridir.

²⁸ Tamer Koçel, İşletme Yöneticiliği, Beta Yayınları, 8.Baskı, İstanbul, 2001, s.589.

²⁹ Erol Eren, Örgütsel Davranış Ve Yönetim Psikolojisi, Beta Yayınları, 4.Baskı, İstanbul, 1998, s.391-395.

Ortam koşulları: Liderlikte göz önünde bulundurulması gereken bir diğer faktör de örgütün kendi iç ilişkilerini ilgilendiren yapısal, teknik ve sosyal ortam koşullarıdır. Örgütün ilişkide bulunduğu çıkar gruplarından oluşan yakın çevre koşulları ile ekonomik, sosyal, kültürel, teknolojik, siyasal, hukuksal değişimleri ve gelişmeleri kapsayan genel çevre koşullarıdır. Bu koşullar, liderlik biçimini ve liderin rol ve davranışlarını etkileyen önemli etmenlerdir.

Davranışsal Liderlik Yaklaşımına, yönelen eleştiriler üç önemli konu üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu eleştiriler şunlardır³⁰:

- Çeşitli araştırmalar bir kişinin davranışlarının farklı yöntemlerle ve farklı kişiler tarafından ölçülmesi durumunda, bunlar arasındaki uygunluğun sınırlı olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, lidere ait gerçek davranış ve faaliyetleri belirlemek güçleşmektedir.
- Hangi liderlik tipinin en etkili olduğu konusunda da tam bir fikir birliği sağlanamamıştır. Bazı ampirik araştırma bulguları, insanlar arası ilişkilere yönelmiş lider tipinin daha etkin olduğunu belirtirken, diğer bazı araştırmalar göreve yönelmiş liderliğin daha etkin sonuçlar yaratacağını ortaya çıkarmaktadır. Kimi araştırmaların ortaya koyduğu sonuçlar ise, her iki boyut bakımından da yüksek puan alan liderin en iyi lider olacağını göstermektedir.
- Araştırmaların çoğunluğu Amerikan sosyo – kültürel ortamının özelliklerini yansıtmaktadır. Çıkan sonuçlar ‘genel’ (demokratik) liderlik tipinin ‘yakından’ (otokratik) liderliğe yönündedir. Diğer kültürlerde daha otoriter liderlik tipleri başarılı sonuçlar verebilir.

Durumsal Yaklaşım, Gerek özellik teorileri, gerekse davranış teorilerindeki eksikliklerden dolayı, liderlik konusunda daha gerçekçi bir yaklaşıma olan ihtiyaç kendisini hissettirmiş ve araştırmacılar diğer teorilerin karışımından oluşan ve işin

³⁰ Zeyyat Sabuncuoğlu ve Melek Tüz, Örgütsel Psikoloji, 3.Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2001, s.222-223.

nitelikleri ile durumun gereklerini de dikkate alan "modern" yaklaşım geliştirilmiştir³¹.

Durumsallık yaklaşımı, en uygun liderlik davranışının durumlara göre değişeceğini ifade etmektedir. Bu durum ise, genellikle yönetimde "tek ve en iyi" yönetim biçiminin bulunduğu ileri süren davranış yaklaşımından farklı yönünü meydana getirmektedir³².

Liderin kişilik özelliklerinin "durumsallık" kapsamı dahilinde düşünülmesi gereken önemli bir faktör olduğunu vurgulayarak durumsallığın dört ayrı kategoriden oluştuğunu ileri sürmüştür. Bu kategoriler şunlardır³³;

- Kültür ve çevre,
- Kişiler arasındaki farklılıklar,
- Örgütler arasındaki farklılıklar ve
- Görevler arasındaki farklılıklar.

Günümüzde son iki kategorideki farklılıklar yoğun rekabet gereği giderek azaldığından, kültür, çevre ve kişiler arasındaki farklılıklar liderlik tarzını baskın olarak etkileyen faktörler olarak ortaya çıkmaktadır³⁴.

1.2. TÜRK SİYASAL HAYATINDA LİDERLİK

Her siyasi sistemde toplum üyelerinin siyasi sisteme ilişkin inançları ve tutumları olduğu gibi, siyasete ilişkin davranış kuralları da bulunmaktadır. Bunların tümü 'siyasal kültürü' oluşturmaktadır. Siyasal kültür, aynı zamanda 'bütünsel kültürün siyasal yönleri' olarak ifade edilmekte birlikte bir alt sistemidir.³⁵

³¹ Uğur Zel. a.g.e, s.113.

³² Tamer Koçel , a.g.e., s. 134.

³³ Uğur Zel, a.g.e., s.113-114.

³⁴ Uğur Zel, a.g.e., s.114.

³⁵ Özer Ozankaya, Prof.Dr. İnan Özer'in Siyasal Kültür, Demokrasi ve Demokratik Değerler Adlı Makalesinin Değerlendirilmesi', <http://www.liberaldt.com>.

Bir toplumun siyasal kültürü, toplum üyelerinin siyasal nesnelere karşısındaki değer ve yönelimleri ile siyasal semboller hakkındaki inançlarından oluşmaktadır. Siyasal kültür hem kamusal olaylardan hem de özel tecrübelerden beslenmektedir. Siyasal kültür, aynı zamanda bir toplumun temel siyasal değerlerine de şekil vermektedir.³⁶

Siyaset Bilimciler üç ayrı siyasal kültür türü bulunduğunu belirtmektedirler. Bireylerin ilgisinin asla ulusal seviyeye ulaşmadığı ‘mahalli kültür’, bireylerin siyasal sisteme karşı pasif bir tutum içinde oldukları ‘tabiiyet kültürü’ ve bireylerin siyasal sistemi etkileyebileceklerine dair inanç ve sisteme ait bilgilerle donanmış oldukları ‘katılımcı kültür’³⁷.

Siyasal kültürümüzün kendine has özellikleri olduğunu ve evrensel demokratik değerler ile ilişki kurmakta zorlandığını ifade eden İlder Turan, Türkiye’deki siyasal kültür ortamının özelliklerini şöyle sıralamaktadır³⁸;

- Toplumumuz kendi içinde yeterince farklılaşmamıştır. Bu durum da siyaset alanını yakından etkilemektedir. Farklılaşmanın ifadesi güçleşmekte, farklılaşmanın dile getirilmesi bölücü bir eylem olarak değerlendirilmektedir. Düşünce üzerine sınır koyma eğilimleri de artmaktadır.
- Toplumumuz ortalama dışı davranış ve görüşlere karşı hoşgörülü değildir. Toplumumuz ortalamadan ayrılanları toplumun dışına itmektedir.
- Siyasal kültürümüz bireysellikten çok toplumsallığa önem vermekte, toplumun bireyin önünde olduğu kabul edilmektedir.
- Toplumsal hayatın bütün alanları siyasetle ilgili görüldüğü için ülkemizde siyasetin müdahale alanı çok genişlemiştir. Toplumda siyasetin sınırı da belli değildir. Vatandaş her türlü isteğinin devlet tarafından karşılanmasını beklerken, devlet de kendisinde her alana sınırsız müdahale hakkını görmektedir. Her türlü isteğin devlet tarafından karşılanmasının beklenmesi

³⁶ Samuel P. Huntington, Jorge I. Dominguez, Siyasal Gelişme, Çev. Ergun Özbudun, Siyasal İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1995, s. 19.

³⁷ Melda Cimman Şimşek, İletişim. Halkla İlişkiler ve Siyasal Kültür, Yeni Türkiye Dergisi, Sayı 11, Ankara, 1996, s. 742.

³⁸ İlder Turan, Türkiye’de Demokrasi Kültürü, Aybay Yayınları, İstanbul, 1996, s.25.

beraberinde her şeyin siyaset aracıyla elde edilebileceği düşüncesini de getirmektedir. Bu da ülkemizde demokrasinin işleyişini zorlaştırmaktadır.

- Toplumumuzdaki özerk kurum ve toplulukların sayısı yeterli değildir. Devlet, kendisini sayıları zaten az olan kuruluş ve topluluklar karşısında kayıtsız bir üstünlüğe sahip olarak görmekte, bunlar devlete tabi olması gereken birimler olarak değerlendirilmektedir. Toplumun yönetim sürecine örgütlü bir şekilde katılması engellenmektedir.
- Siyasal kültürümüzde uzlaşma değil, çatışma ön plana çıkmaktadır. Toplumsal anlayışlarımızdan ödün vermek bir zaaf belirtisi olarak görülmektedir. Uzlaşma rejimi olarak tanımlanan demokrasiyle, uzlaşmacı olmayan kültür arasında sürekli bir gerilim yaşanmaktadır.
- Siyasal kültürümüzdeki “siyasal seçkincilik” anlayışı da mutlaka altı çizilmesi gereken bir unsurdur. Belirli niteliklere haiz kişilerin toplumu yönetmekte özel hak sahibi olduğunu varsayan siyasal seçkincilik anlayışında, doğrunun, iyinin ve güzelin sadece bazı kişiler tarafından bilindiği kabul edilmektedir. Türkiye’de özellikle bürokrasinin böyle bir anlayışa sahip olduğu görülmektedir. Bu anlayışa sahip kişiler devleti kutsamakta, toplumu ve bireyi ikinci plana itmektedirler.

Modern Türk siyasetinin bazı özellikleri vardır. Şöyle ki;

- i. Değişimin yukarıdan aşağıya doğru gerçekleşmesi; Değişiklikler halkın zorlamasıyla aşağıdan yukarıya değil, yönetimin ve aydınların isteğiyle ve istediği yönde yukarıdan aşağıya olmuştur.
- ii. Tepeden inmece bir yaklaşımın olması; Türkiye’de iktidarı ele geçirenler ilk dönemlerde elit kesim olmuş, bu kesim halkı modernleştirilmesi, eğitilmesi ve güdülmesi gereken bir unsur olarak görmüştür. Bu nedenle geçmişten günümüze azalarak hemen her dönemde halka güvenmemiş, halkın bir süre daha kendi geleceğini kendisi tayin etmemesi gerektiğini düşünmüşlerdir. Yöneticiler Türkiye’nin demokratikleşmesini savunmuşlar ama bu kendi inisiyatiflerinde olmuştur. Demokratik ortamın kurulması ve genişlemesi için halkın, önce devletin kuruluş temellerine bağlı olması, en azından tehdit

düzeyine varmadığı oranda halkın yönetime etkin biçimde katılması gerektiğine inanmışlardır.

- iii. Çok partili hayatın sürekli kesintiye uğraması; Türkiye’de Osmanlı’dan günümüze kadar çok partili hayat sürekli kesintiye uğramıştır. Bunlar bazen darbe, bazen savaş, bazen de iktidarı ele geçiren kadroların iktidarı elden bırakmak istememesi gibi nedenlerdir.
- iv. Çok partili hayatın esas, tek parti hayatın istisna olması; 1908 yılından günümüze kadar Türkiye olağanüstü dönemler hariç çok partili bir hayata sahiptir. Tek parti dönemlerini ise olağanüstü veya olağandışı dönemler olarak adlandırabiliriz. Bu dönemler;
 - 1925 Şeyh Sait İsyanı sonrası (1925-1930)
 - İnkılapların yerleştirilmeye çalışılması (1930-1939)
 - II. Dünya Savaşı (1939-1945)
 - 27 Mayıs askeri darbesi (1960-1961)
 - 12 Eylül askeri darbe (1980-1983)

Tüm bu dönemler toplamda 25 yıldan az bir süreyi kapsamaktadır. Bunların dışındaki dönemler siyasal muhalefetin bulunduğu dönemlerdir.

- i. Elit-Halk uyumsuzluğu; Türkiye’de yönetici/aydın kesim ve halk birbirine güvenmemiştir. Aydınlar halkın seçimini küçümsemiş, halk ise aydına yabancı gözüyle bakmıştır. Aydın/yönetici kesim radikal ve müdahaleci, halk ise sessiz ve yavaş değişen ve de değiştiren özelliktedir. Zaman geçtikçe özellikler yer değiştirmiş, halk değişimci, yönetici statükocu olmaya başlamıştır. Bu süreç içinde yönetici/aydın kesim içinde halka dayanılması gerektiğine inanan görüş sayıları az olsa da bulunmaktaydı. Zaman içinde sayısı çoğalan bu düşüncedeki yöneticiler iktidarı paylaşmanın yollarını arayarak başarıya ulaşmışlardır.
- ii. Türk siyasal hayatında lider faktörü; belki de siyasal hayata müdahaleler sonucu siyasi hayat kurumsallaşmadığından her müdahaleden sonra siyasal hayat yeniden dizayn edilmiştir. Bu dizaynlar sonucu liderin başarısızlık

nedeniyle halk tarafından değiştirilmesi imkanı olmamıştır. Türkiye’de lidere bağlı siyasal yaşam mevcuttur.

- iii. Değişimin yavaş ve aşamalı olması; toplumsal modernleşme de siyasal modernleşmeyle beraber aşamalı gerçekleşmiştir.

Türk toplumundaki liderleri incelerken Adnan Menderes, Turgut Özal’ın ortak noktaları olan muhafazakârlığa değinmek gerekmektedir.

Muhafazakârlık kavramı, kimi zaman övülen kimi zaman yerilen ama tam olarak tanınmayan bir düşünce geleneği ve siyasi bir ideolojidir. Fransız İhtilali’nin sonucu geleneklerden kopuşun ve onu yeniden yapılandırılmasına tepki olarak ortaya çıkması nedeniyle kökeni Fransız İhtilali gibi çok eskilere dayanan muhafazakârlık kavramı hakkında genel bir bilgisizlik söz konusudur. Genellikle tutuculuk, gericilik ya da dincilik kavramlarıyla karıştırılmaktadır. Oysa ki muhafazakârlık kavramı köklü bir siyasi geleneği temsil etmektedir.

Kavramsal olarak; mevcut yapıya hayat veren, geleneksel değer ve normları koruma taraftarlığı ya da hızlı değişimle geleneklerden kopulmasına karşı çıkmak anlamlarına gelen muhafazakarlık³⁹, gündelik dilde ‘korumak’ ya da ‘olduğu gibi muhafaza etmek’ anlamına gelir.

Muhafazakârlık için farklı tanımlar yapabilmek mümkündür. Muhafazakârlık kavramı kimilerine göre; her olaya dini açıdan bakıp, her durumu dine göre yorumlayan ve yalnızca dini referans alan kişilerden oluşan bir kavramın tanımıdır.

Kimilerine göre; gelenek ve göreneklere bağlı olarak, onların korunmasını sağlamak isteyenlerin ortaya çıkardığı tanımıdır.

Kimilerine göre ise; bir ideoloji veya bir akım olmaktan çok bir tavidir.

³⁹ Ömer Demir ve Mustafa Acar, Sosyal Bilimler Sözlüğü, 6.Baskı, Adres Yayınları, Ankara, 2005, s.129

20. yüzyıl muhafazakârlık söyleminin yükselişinin gözlemlendiği yüzyıldır. Öncelikle Amerika olmak üzere İngiltere ve Türkiye’de de bu kavramı ve araçlarını kullanarak partiler iktidar olmaya başlamıştır. Türkiye’de özellikle Turgut Özal döneminde ANAP Partisi muhafazakâr argümanları açık ve net bir şekilde kullanan bir partidir. Bir ‘düşünce stili’ ve bir ‘tutum’ olarak muhafazakarlığın başlangıcı insanlık tarihinin başlangıcına kadar götürülebilir. Fakat bir siyasi doktrin ve bir ideoloji olarak muhafazakarlığın tarihi oldukça yenidir. Bu tarz muhafazakarlık miladı Aydınlanma Çağı olarak bilinen 18. Yüzyıldır. Fransız Devrimine tepki ve bu devrimin fikri ve felsefi temellerini hazırlayanlara yöneltilen eleştiri, muhafazakar ideolojinin doğmasını sağlamıştır⁴⁰.

“Muhafazakâr olmak, aşına olunanı bilinmeyene, denemişi denenmemişe, gerçeği gizeme, fiili olanı olası olana, sınırlıyı sınırlanmamışa, yakını uzağa, yeterliyi bolluğa, elverişliyi mükemmele ve şu anki gülüşü hayali neşeye tercih etmektir.” Yine muhafazakâr olmak, kendi şansına dayanmak, kendi araçlarının seviyesinde yaşamak, kendisine ve kendi şartlarına benzer daha büyük tekâmül isteği ile tatmin olmaktır.⁴¹

Muhafazakârlığın belli başlı unsurları vardır. Bunlar başlıklar halinde şu şekilde sıralanabilir⁴²;

1. Gelenek
2. Faydacılık (Pragmatizm)
3. İnsanın Kusurlu Olması
4. Organizmacılık
5. Hiyerarşi
6. Otorite
7. Mülkiyet dokunulmazlığı

⁴⁰ Bekir Berat Özipek, Muhafazakarlık; Akıl, Toplum, Siyaset, (b) Muhafazakarlık, Devrim ve Türkiye, Ed. A. Çiğdem, Liberte Yayınları, İstanbul, 2004, s.66-70.

⁴¹ Micheal Oakeshott, Muhafazakar Olmak Üzerine, Çev. İsmail Seyrek, Muhafazakar Düşünce Dergisi, Sayı:1, 2004, s.55-78.

⁴² Eric Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, İletişim Yayınları, 19. Baskı, İstanbul, 2005, s.40.

1.3. OSMANLI'DAN, GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DEKİ ÖNEMLİ SİYASAL AKTÖRLER VE ÖZELLİKLERİ

1.3.1. Osmanlı'nın Son Döneminin Önemli Siyasal Aktörleri

Osmanlı son dönemi denildiğinde aklımıza gelen 18 ve 19.yüzyıl yani Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma dönemi gelir. Dolayısıyla çalışmanın bu bölümünde özellikle 19. Yüzyılda imparatorluğun çöküş ve dağılma döneminde eylem ve duruşlarıyla dikkat çeken önemli Osmanlı politik kimliklerine yer verilecektir. Bu şahsiyetlerin bazıları, hem imparatorluğun son döneminde, hem de onun küllerinden ortaya çıkan genç Türkiye Cumhuriyetinin doğuşunda önemli roller üstlenmişlerdir.

İmparatorluğun yükselme dönemindeki padişahlara nazaran isimleri daha mütevazı şekilde anılsa da III. Selim ve II. Mahmut dönemin en önemli siyasi kimlikleridir. 18 ve 19.yüzyılda iz bırakmış, ancak imparatorluğun çöküşünü engelleyememiş olsalar da, her alanda başlattıkları girişimler İmparatorluğun gelecek kuşakları üzerinde etkili olmuştur⁴³.

Osmanlı Devletinde ilk ciddi reform girişimi III. Selim'in saltanatına (1789-1807) rastlar. Bu reform hareketlerinde devlet çarkı esaslı bir şekilde gözden geçirilmiş, bir takım düzenlemeler yapılmıştır.1792'de Osmanlı –Rus savaşı yenilgisinden sonra başlayan Nizam-ı Cedid dönemi III Selim'in reformlarını kapsayan dönem olacaktır. Nizam-ı Cedit çoğunlukla askeri alandan yapılmış olsa da bozulan düzeni yeniden şekillendirme adına önemli adımlar atılmıştır. Nizam-ı Cedit döneminde yenilik hareketlerini oluşturmak için lahiyalar hazırlanmıştır. Bunlar raporlar şeklindedir. Bu raporla meşveret danışma meclisi içerisinde oluşturulur. Böylece kararlar devlet ileri gelenlerinin katıldığı ve padişahın başkanlık ettiği toplantılarda oluşturulmaktadır. Bu durumda oluşturulan kurulun adı Meclis-i Meşverettir. Bu kurulda siyasi, idari, adli, asker, diplomatik kararlar alınmıştır. Yapılan çalışmalara baktığımızda: Ayanların eskiden olduğu gibi yine seçimle iş

⁴³ Mehdi, Gurra, Osmanlıdan Günümüze Din, Kültür ve Kimlik: Arnavutluk Gerçeği, Ünal Şenel (ed.), Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu - II, Bildiriler, Cilt I, Manisa, Celal Bayar Üniversitesi Yayını, 2010.

başına gelmeleri, bunların seçilmesine valilerin hiçbir şekilde karışmaması, şehir kethüdasının halk tarafından seçilmesi ve kadınların buna karışmaması; kadı ve naiplerin usulsüz işlemlerine son verilmesi, halktan alınan vergilerin sınırlandırılması devlet alanında yapılan yeniliklerdir. Askeri alanda Nizamı Cedid ordusunun kurulmasıdır. Diplomatik alanda ise Batı başkentlerinde ilk defa sürekli elçiliklerin açılmasını görmekteyiz⁴⁴. Tüm bu yenilik hareketlerinin elbette ki maddi yükü bulunmaktadır, bu nedenle İrad-ı Cedit hazinesi oluşturulmuştur. Selim döneminde yapılan yeniliklerin ardından Osmanlı Devleti'nin toparlanması adına yapılan düzenlemeler bununla da sınırlı kalmamıştır.

Tanzimat öncesi reformculuğun doruk noktası (1808-1839) II. Mahmut dönemidir. 1808 yılında Sultan II. Mahmud'un saltanatının ilk yıllarında ortaya konan Sened-i İttifak, bir anayasa, hatta bir kanun olmayıp, tarafların birbirlerine karşı taahhütlerini ihtiva eden şer'î bir vesikadır. Şahsî mutlak hâkimiyetin bir dereceye kadar sınırlanması ve yönetimin kontrolü konusunda ilk teşebbüs özelliği taşır Sened-i İttifak devletin iktidarını sınırlandırması bakımından önemli bir belgedir. Halkın katılımı olmadan hazırlanmıştır. Katılımcıları ne halktır ne de toplumun temsilcileridir. Osmanlı tarihinde işkenceyi yasaklayan ilk belge olması önem arz etmektedir⁴⁵. Bu belge ile Osmanlı Devleti'nde ilk defa padişah kendisi dışında bir kurumun varlığını kabul etmiş, ayanları tanımıştır.

Merkezi yapılandırmayı yeniden güçlendiren II. Mahmut reformlarını sağlamlaştırmak için paşa ve beylerin direnişini kırdı. Ayanların belli başlıları saf dışı bırakılarak merkezi siyasal birlik yeniden sağlandı. Tımar sistemi kaldırıldı. Vaka-i Hayriye'yle yeniçeri ocağının varlığına son verildi. Merkeziyetçilik sağlamlaştırıldı. Yeni okullar açıldı. Burada yetişen gençler merkezi bürokratik sistemin oluşturulması sağlandı. Hukukun temelleri atıldı.(Dar-ı Şuray-ı Askeriye, Meclis-i Vala-ı Ahkâm-ı Adliye Dar-ı Şura-ı Babali).Ceza kanunları (Kadıların yetkilerini kötüye kullanmalarını önlemek için: Ceza Kanunname-i Hümayunu, Memurine Mahsus Ceza Kanunu vb. yapılmıştır. Devlet toplum ilişkileri açısından

⁴⁴ Bülent Tanör, Osmanlı –Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980),YKY, İstanbul,2005,s 34-37.

⁴⁵ Yılmaz Kızıltan, I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 26, Sayı, 2006, 251-272.

mülkiyet hakkı ile din ve vicdan özgürlüğü ve eşitlik hakkı tanımıştır.” *Siz Rumlar, siz Ermeniler, Siz Yahudiler hepiniz Müslümanlar gibi Allah’ın kulu ve benim tebaamsınız, dinleriniz başka başkadır; fakat hepiniz kanunun ve irade-i şahanemin himayesindesiniz*⁴⁶.”

Sultan II. Mahmut’un ölümünden sonra yerine oğlu büyük oğlu Sultan Abdülmecit geçti.1839’dan 1861’e kadar tahta kaldı. Dönemin en önemli vakası 1839’da ilan edilen Tanzimat Fermanıdır. Fermanın mimarı Mustafa Reşit Paşa’dır. Bu fermanın ilanıyla:

- ✓ Sultanın tebaasının can, namus ve malının güvence altına alınması
- ✓ İltizam sisteminin yerini alacak muntazam bir vergilendirme sistemi
- ✓ Zorunlu askerlik sistemi
- ✓ Hangi dinden olursa olsun bütün tebaa için yasa önünde eşitlik gibi maddeler yürürlüğe konularak, düzenlemeler getirildi.

Bu fermanla Osmanlı Devleti anayasal düzene adım atmış olmaktadır. Hıristiyan cemaatler arasında milliyetçilik ve ayrılıkçılığın büyümesinin engelleneceği düşünülmüştür⁴⁷.

Tanzimat fermanı batılı ve kamuoyları tarafından olumlu karşılanmıştır. Fakat Rusya ve Avusturya tedirgin olmuşlardır. Bu yüzden pürüz çıkarma eğilimine girdiler. Osmanlı devletinin iç işlerine karışmak için bir fırsat yolu olarak kullandılar⁴⁸.

Osmanlı Devletinin içişlerine karışmak için hep fırsat kollayan batılı devletler için fırsat Osmanlı-Rus savaşıyla doğmuştu. Kırım Harbi sonucu 1856 Paris Barış Konferansı’nda Rus tehlikesine karşı Osmanlı devletini koruma bedeli olarak ortaya çıkan belge Islahat Fermanı’dır. Osmanlı üzerinde oluşan milletlerarası siyasî, sosyal ve iktisadî baskılar, düzenleme ihtiyaçlarını daha

⁴⁶ Bülent Tanör, a.g.e., s 64-70.

⁴⁷ Eric Jan Zürcher, a.g.e., s.85.

⁴⁸ Halil İnalçık, Sened-i İttifak ve Gülhane Hattı Hümayunu, TTK Belgeleri, Ankara 1964, XXVIII/1 12, s.648.

belirgin hale getirmiş ve devlete bir zorunluluk yüklemiştir. Yani Osmanlı dışı siyasî beklentiler, Osmanlı devlet adamlarına Islahat Fermanı'nın ilân edilmesi zorunluluğunu yüklemiştir⁴⁹.

Islahat Fermanının temel hedefi, gayrimüslimlere devlet memuru olabilme yolunun açılması, Eyalet meclislerinde temsil sağlama hakkı, mülk edinebilme hakkının verilmesi, temel anlamda Müslim-Gayrimüslim eşitliğini sağlamaktır. Sultan Abdülmecit zamanında yayımlanmıştır. Tanzimat Dönemi'nin önde gelen devlet adamlarından biri olan Sadrazam Mehmet Emin Âli Paşa tarafından yürürlüğe konmuştur⁵⁰.

- ✓ Mahkemeler herkese açık olacak ve herkes kendi dinine göre yemin edecektir. Karakollar ve hapishaneler ıslah edilecektir.
- ✓ Herkes şirket ve banka kurabilecektir.
- ✓ Gayrimüslimler devlet memuru olabilecektir. Askeri hizmetlere ve okullara alınacaklardır.
- ✓ İşkence, dayak ve angarya kaldırılacaktır.
- ✓ Vergi toplanmasında iltizam usulüne son verilecektir.
- ✓ Gayrimüslimlere geniş manada din ve vicdan özgürlüğü sağlanacak. Banka, okul, kilise, hastane kurabileceklerdir.
- ✓ Müslüman ve gayrimüslimler kanun önünde eşit sayılacaklar.
- ✓ Cizye ve haraç kaldırılacaktır.
- ✓ Hıristiyan unsurlar serbest bir şekilde ayinler yapabilecektir.

⁴⁹ Musa Gümüş, Anayasal Meşrutî Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi, sayı 47, 2008, 215-240

⁵⁰ Bülent Tanör, a.g.e., s. 96.

- ✓ Hiç kimse din veya mezhep değiştirmeye zorlanmayacak.
- ✓ Müslüman ile gayrimüslimler arasındaki davalara bakmak için karma mahkemeler kurulacaktır⁵¹. Islahat Fermanı dış güçlerin Osmanlı iç işlerine karışmasını engelleyememiştir. Bu nedenle tam olarak amacına ulaşamamıştır.

19.Yüzyıl imparatorluğun en uzun yüzyılıdır. Ülke siyasal ve ekonomik karışıklıklar içerindedir. Tanzimat'ın ilanından sonra ülkede farklı bir siyasi kuşak doğmuştur. Bu kuşak mevcut siyasî rejimi sorgulayan, memleketin sosyal ve ekonomik sıkıntısını irdeleyen genç Osmanlılardır. Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavî, Ziya Paşa, Ağâh Efendidir. Padişahın mutlak otoritelerine karşı ilk muhalefeti teşkil etmişlerdir. Çoğu Avrupa ihtilallerini görmüş olan bu gençler çıkardıkları gazetelerle (Muhbir, Hürriyet, İbret) halkı aydınlatmaya çalışarak hukuki rejimin yerleşmesi için çaba sarf etmişlerdir⁵².

Genç Osmanlılar, bir süre fikirleri yaymak için basını kullanmışlardır. 1867-1875 (Bulgar bunalımı, Bosna isyanı, Ekonomik kıtlık) Osmanlı devletinin içte ve dışta oldukça sorunlu bir dönemdi. Genç Osmanlılar hürriyet fikirlerinin yerleşmesi için Padişahın azlını istiyorlardı. Halkı padişaha karşı böyle bir ayaklanmaya kışkırtmak da oldukça zordu. Eğer medrese öğrencilerinin desteğini alırsa halkta onları destekleyebilirdi.

Sadrazam Mahmut Nedim Paşa aleyhtarlarıyla birlikte medrese öğrencilerini ayaklandılar.11 Mayıs 1876 günü Fatih, Beyazıt ve Süleymaniye medreselerindeki öğrenciler dersleri boykot ederek ayaklandılar. “Devlet ve memleketin hukuk ve istiklali Bab-ı Âli’ye doğru yürüyen kalabalık Padişah’tan Sadrazam Mahmut Nedim Paşa ile Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi’nin azlını istediler. İstekleri kabul olundu. “Softalar Kısıymı” olarak bilinen bu olay Abdülaziz’i daha da endişeye düşürdü. Bu olaydan sonra sadrazamlığa Mütercim Mehmet Rüştü Paşa, Seraskerliğe Hüseyin Avni Paşa getirildiler. Mithat Paşa’da Vükelâ heyetine tayin edildi. Abdülaziz Mithat Paşa’dan bir lâyiha hazırlamasını

⁵¹ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, Cilt VI, s.6-7.

⁵² Yılmaz Kızıltan, a.g.e., s. 251-272.

istedi Sultan Abdülaziz lâiyhayı hiç dikkate almayarak, yine eskisi gibi keyfî hareketlerine devam etti⁵³.

Genç Osmanlılar I. Meşrutiyet' in ilanı gerçekleştirmek için Mithat Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa, Askeri Mektepler Nazırı Süleyman Paşa ve Şeyhülislam Hayrullah Efendi 30 Mayıs 1876 hükümet darbesi yaptılar. Bu darbeyle Abdülaziz hal edildi, yerine V. Murat tahta geçti. Fakat akıl sağlığı yerinde olmadığı için, padişah olursa meşrutiyeti ilan etme sözü veren II. Abdülhamit geçmiştir. 23 Aralık 1876 senesinde meşrutiyet ilan edilmiştir⁵⁴.

Kuruluşundan 1876 senesine kadar mutlakiyetle yönetilen Osmanlı devleti böylece parlamenter sistemle tanışıyordu. Yeni Anayasa taslağı Mithat Paşa başkanlığında Ziya Paşa ve Namık Kemal'in de ortak çalışmasıyla Fransız ve Belçika anayasaları örnek alınarak padişahın önerdiği bir kurul tarafından hazırlandı. Bu üyeler: Maarif Nazırı Cevdet Paşa, Nâfia Nazırı Server Paşa, Fetva Emimi Hadik Efendi, Hariciye Müsteşarı Aleksandır Efendi, Adliye Müsteşarı Vahan Efendi, Şuray-ı Devlet üyesi Ohanis Efendi ve Namık Kemal'dir. Kanuni Esasi'nin hazırlanışında halkın temsilini sağlayacak herhangi bir kurul olmadığı gibi, halk oylaması da yapılmamıştır. Bu nedenle 1876 metni hukuki açıdan padişahın tek yanlı bir işleminden doğmuş bir ferman anayasasıdır⁵⁵.

Meşrutiyet yönetimi fazla uzun sürmemiş, 1877-78 Osmanlı - Rus Harbi bahane edilerek meşrutiyet yönetimi son verilmiş, 33 yıl baskı ve istibdatla ülke yönetilmiştir. Bu yaşananlar dönemin en önemli siyasi olayları ve figürleridir. *Neticede, Sultan II. Abdülhamit Kanun-ı Esasi'nin kendisine tanıdığı yetkiye dayanarak, (Kanun-ı Esasi, padişaha Meclis-i Mebusan' ı kapatma hakkı tanımıştı.) Meclisi süresiz tatil etti ve Anayasayı askıya aldı (13 Şubat 1878)*⁵⁶.

II Meşrutiyetin İlanı (23/24temmuz 1908)

⁵³ Yılmaz Kızıltan, a.g.e., 251-272.

⁵⁴ Eric Jan Zürcher, a.g.e., s.116-117.

⁵⁵ Hakan Uzun, Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi, Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi, Cilt 6, Sayı 2, (2005), 145-162.

⁵⁶ Ahmet Oğuz, Birinci Meşrutiyet Meclisi'nin Kapatılmasının Sonuçları Üzerine Nevşehir Barosu Dergisi, Sayı 1, 2014.

İkinci Meşrutiyet: İkinci meşrutiyetin oluşumunu hazırlayan ana etken Abdülhamit rejimine karşı yürütülen muhalefettir. Bunun yanında uluslararası etkiler, ittihat terakki faaliyetleridir. 3.(Makedonya) ve 2. (Trakya) ordulardaki ittihatçı subayların eylemlerinin sonucunda oluşan gelişmeydi.

Jöntürkler ve Muhalefeti: Osmanlı Devleti içinde 19. yüzyılın ikinci yarısında Meşruti bir temele dayalı bir sistem kurmak, Kanun-i Esasi ilanıya da serbest seçimlere gitmek ve böylece oluşturulacak meclise, ülke geleceğini teslim etmek gibi fikirlerle yola çıkan, hedef olarak batı örneğini seçen Osmanlı aydınlarının ortak adıdır. Sultan II. Abdülhamit'le mücadelede Yeni Osmanlıların yerini, onların uzantıları olan "Jön Türkler" alıyorlardı⁵⁷.

İttihatçılık çatısı altına birleşerek: Osmanlı Devleti içinde 19. yüzyılın ikinci yarısında Meşruti bir temele dayalı bir sistem kurmak, Kanun-i Esasi ilanıya da serbest seçimlere gitmek ve böylece oluşturulacak meclise, ülke geleceğini teslim etmek gibi fikirlerle yola çıkan, hedef olarak batı örneğini seçen Osmanlı aydınlarının ortak adıdır. Jön Türk hareketi, Osmanlı tarihinin son kesitinde en önemli sosyal ve siyasal harekettir⁵⁸.

Jön Türklerin amacı mutlakiyet ve baskı rejimini ortadan kaldırmak, kanun-i esasi yürürlüğe koymak, adaletli ve eşit bir toplumda yaşamak istekleri doğrultusunda hareket etmişlerdi. Temel kurguları Osmanlılık fikriydi. Böylece bütün tebaa Osmanlı çatısı altında birleştirilecek ve devletin devamı sağlanacaktı. Bir süre sonra Jön Türkler arasında fikirsel çatışmalar yaşanmaya başladı. İttihatçılar ve bölgesel ve yerinden yönetim taraftarları (Prens Sabahattin grubu) arasında çıkan anlaşmazlık ikiye ayrılmasına neden oldu⁵⁹.

Ayrılan grup Osmanlı ittihat ve terakki cemiyeti 1906 nizamnamesiyle II. Abdülhamit'e meşrutiyeti ettirmek için örgütlendi. Bu örgütlenmede İran ve Rus devrimlerinin etkisi çok büyüktür. Örgütlenme merkezi olarak kendilerine

⁵⁷Sina Akşın, Jön Türklerde İttihat ve Terakki, Remzi Kitapevi, İstanbul,1987, s.57-62.

⁵⁸Mehmet Burak Durdu, Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1271/14637.pdf>.

⁵⁹Feroz Ahmad, İttihat ve Terakki (1908-1914), Sander Yayınevi, İstanbul,1971, s.37-38.

Makedonya'yı seçtiler. Makedonya Osmanlı askeri gücünün en yoğun olduğu yerdı. Başkentın denetiminden uzaktı, Avrupa yakınlığı nedeniyle fikirsel akımların hızla yayıldığı yerdı. Ekonomik ve sosyal hayatın gelişmişlik düzeyi oldukça yüksekti.1906 'da Selanik'te asker ve sivil aydınların kurduğu gizli Osmanlı Hürriyet Cemiyeti bütün Rumeli asker ve sivil kesimlerde hızla yayıldı⁶⁰.

Osmanlı Anayasası, 29 yıl askıda kaldıktan sonra, 24 Temmuz 1908'de yeniden ilân edildi ve 6 Kasım 1922'de Osmanlı Devleti'nin tasfiyesine kadar sürdü. İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra hemen seçimlere gidildi. Seçimlerin başlıca 2 partisi İttihat ve Terakki ile liberal görüşlü Ahrar Fırkasıydı. Seçimleri İttihatçılar kazandı. Seçimlerin ardından oluşan yeni Meclis-i Mebusan 17 Aralık 1908'de çalışmalarına başladı⁶¹.

Osmanlı İmparatorluğunun çöküş ve dağılması üzerinde en büyük etkiye sahip oluşum ise İttihat ve Terakki Partisi ve bu partinin lider kadrosudur. 1889'da kurulup II. Meşrutiyetin ilanında etkili olan bu cemiyet ve onun lider kadrosunda bulunan Enver, Cemal ve Talat Paşa'lar, 1908-1918 yılları arasında fasılalarla devlet yönetiminde söz sahibi olmuşlardır. Devletin 1.Dünya Savaşına girmesi ve Almanya'nın safında yer alması ile birlikte izlenen diğer gerçekçi olmayan politikalar imparatorluğun dağılmasını ve sonunu hazırlamıştır⁶².

1.3.2. Cumhuriyet Dönemi'nde Önemli Siyasal Aktörler

1.3.2.1. Tek Parti Dönemi'nde Önemli Siyasal Aktörler

Tek parti denilen kavram 21. Yüzyılın büyük bir siyasal yeniliği olarak kabul edilmektedir. Tek partili rejim, diktatörlük ve totaliterlik kavramları ile açıklanmaktadır.

⁶⁰Roderic Davidson, Kısa Türkiye Tarihi, çev: Mehmet Burak Durlu, Ebabil Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.113.

⁶¹ Kemal H. Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, Afa Yayınları, İstanbul, 1996, s.42.

⁶² Lord Kinross, Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküşü, İstanbul, Altın Kitapları, 2008.

Bir devlet sınırları içerisinde siyasal hayatın işleyişini ülkede egemen tek partiye bırakan ve başka partilerin iktidar için yarışmalarına izin verilmeyen rejimlere ‘tek parti yönetimi’ adı verilmektedir⁶³.

Bir cemiyetten partiye dönüşen Halk Fırkası, ülke yönetimine tek başına hakim olarak, ülkedeki bütün sosyal etkinliklere ağırlığını koymuştur. 22 yıllık iktidar; 1924-1925 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930 Serbest Cumhuriyet Fırkası denemeleriyle iki defa kesilmiş olsa da ülkemizde tek parti yönetiminin uygulandığı bir dönemdir.

Türkiye Cumhuriyeti’ni 1923’den 1945 yılına kadar rakipsiz olarak Cumhuriyet Halk Partisi idare etmiştir. Halbuki Türk Anayasası’nda başka partilerin kurulamayacağına dair hükümler mevcut değildi⁶⁴.

Bu uzun sürenin 1930 yılına kadar olan dönemi, daha çok iktidarın güçlendirilmeye çalışıldığı ve tek parti yönetiminin kuruluşunu içeren bir geçiş dönemini ifade eder. Bu yıllar aynı zamanda siyasal iktidarın tasfiye edildiği yıllardır. Tek parti dönemi aslında çok partili döneme geçişi simgelemesine rağmen, demokrasi yolunda çok partili döneme geçişte başarısız olunan bir dönemdir⁶⁵.

Mustafa Kemal Atatürk: Tek parti dönemindeki önemli siyasal aktörlerden bahsetmek gerekirse ilk olarak Atatürk’ten bahsetmek gerekir. Atatürk, siyasal rejim konusunda çok açık ve net bir şekilde demokratik rejimi benimsemektedir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan itibaren asıl amaç, çok partili sisteme geçmek ve siyasal sistemin tekelden kurtulmasını sağlamaktır.

Türkiye Cumhuriyeti kurucusu Mustafa Kemal Atatürk kendi modernleşmeci toplumsal – siyasal projesini 1922 yılından itibaren gerçekleştirmeye başlamıştır. 1923 yılında kurulan Halk Fırkası, 1924 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası olarak

⁶³ Şükrü Karatepe, Tek Parti Dönemi, İz Yayınları, İstanbul, 1997, s.11

⁶⁴ Selahattin Tansel, 27 Mayıs İnkılabını Hazırlayan Sebepler, İstanbul, 1960, s.1

⁶⁵ Mehmet Kandır, Tek Parti Dönemden Çok Partili Döneme, Geçiş Demokrat Parti’nin Kuruluşu ve Konya Basınındaki Yankıları, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya, 1996, s.22.

değiştirilmiştir. 1935 Mayıs'ında Fırkanın 4. Kurultayında Cumhuriyet Halk Partisi adı benimsenmiştir.

17 Kasım 1924 yılında CHP'den ayrılan bir grup tarafından TCF kuruldu. Bu hareket yönetici seçkinler arasındaki ilk ciddi çatlaktır. Liberal – demokrat bir programa sahip olan fırka kendini Kemalist kadronun otoriter yönetimine karşı çıkan bir oluşum olarak sunmaktaydı⁶⁶. Fakat parti 1 Şubat 1925 tarihinde patlak veren Şeyh Sait İsyanı ile bağlantısı olduğu öne sürülerek kapatılmıştır⁶⁷.

TCF ile muhalefet yayılmaya başladıysa da, ülkedeki iktisadi durgunluk ve toplumsal huzursuzluk Atatürk'ü tedirgin etmiştir. Bu amaçla Atatürk'ün teşvikiyle Ağustos 1930 tarihinde Fethi Okyar'a Serbest Cumhuriyet Fırkası' nı kurdurtmuştur. Parti kurulduğu andan itibaren halk tarafından gerçek bir muhalefet partisi gibi algılanarak; büyük ilgi ve destek görmüştür. CHP çevrelerinin de Fethi Bey'i Atatürk'e karşıymış gibi göstermeleri sonucu Fethi Okyar partisini feshetmiştir⁶⁸.

Atatürk her fırsatta demokratik rejime olan inancını belirtmiştir. Örneğin Cumhuriyet'in ilanından sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası isimli bir muhalefet partisi kurulduğunda Times muhabiri Atatürk'ün bu duruma olan tepkisini merak etmiştir ve Atatürk tepkisini şu sözleriyle dile getirmiştir;

“Milli egemenlik esasına dayanan ve özellikle Cumhuriyet idaresine sahip memleketlerde siyasi partilerin varlığı esastır. Türkiye Cumhuriyeti'nde de birbirini denetleyen partilerin doğacağına şüphe yoktur⁶⁹.”

İsmet İnönü: Atatürk'ten sonra tek parti dönemindeki en önemli ikinci aktör İsmet İnönü'dür diyebiliriz. Türkiye'de Atatürksüz dönemin başlamasından hemen sonra yani Atatürk'ün ölümünün ardından meclis toplanmıştır ve 14 yıl başbakanlık

⁶⁶ Tefik Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 248.

⁶⁷ Mustafa Erdoğan, Liberal Toplum Liberal Siyaset, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1992, s.266

⁶⁸ Erdoğan a.g.e., s. 266.

⁶⁹ Söylev ve Demeçler, Cilt 3, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1959, s.255-256.

yapmış olan İsmet İnönü 2. Cumhurbaşkanı seçilmiştir. İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı dönemindeki 1938-1950 yılları İsmet İnönü dönemi adlandırılmaktadır⁷⁰.

CHP III. Büyük Kurultayı kurulduğunda İsmet İnönü değişmez 'genel başkan' ve 'milli şef' sıfatlarına layık görülmüştür. İnönü, tam 12 yıl milli şef olarak kalmıştır. Öyle ki bu durum Celal Bayar'ı pek memnun etmemektedir. Ardından Celal Bayar, başbakanlıktan çekilmiş ve yerine Refik Saydam geçmiştir⁷¹.

İsmet İnönü Döneminin en önemli iki olayı; II. Dünya Savaşı ve çok partili hayata geçiştir.

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nda takip ettiği temel politika, Mihver ve Müttefik devletlerin Türkiye'yi kendi tarafına çekmek için yaptıkları baskı politikasını uzlaşma ile atlatma çabası olmuştur⁷². Savaşın başlaması ile Türkiye'nin ekonomik sorunları artmış ve üretim düşmüştür. Üretici kesimin silah altına alınması bu durumda etkili olmuştur.

İnönü, II. Dünya Savaşı'nda Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı olarak, dış politikada belirleyici unsur olmuştur. İnönü savaşta Türkiye'nin aktif tarafsızlık üzerine bir politika benimseyerek aceleci davranmamış ve Türkiye'yi bağlayıcı kararlar alınmamıştır. Türkiye'yi savaşa sokma gayretlerine karşı baskılara direnilmiş, ülkenin egemenlik hakkı korunmuştur. Zaman zaman basından ve savaşan devletlerden oldukça fazla eleştiri alan bu politikanın genel olarak Türkiye bakımından başarılı olduğu değerlendirilmektedir⁷³.

Çok Partili hayata geçiş, Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü'nün önderliğinde Demokrat Parti'nin kurulması ile demokrasiye geçiş kesinlik kazanmıştır. Yeni seçim yasasıyla 1946 tarihinde ilk çok partili seçimler yapılmış ve CHP kazanmıştır. 1950 tarihinde yapılan ikinci seçimlerde DP birinci

⁷⁰ Ali Fuat Erden, İsmet İnönü, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, Ankara, 1999, s.189.

⁷¹ Hakkı Uyar, Tek Parti Dönemi Cumhuriyet Halk Partisi, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.85.

⁷² Ergun Korbek, II. Dünya Savaşında İngiltere Başbakanı Winston Churchill ile Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Arasındaki Adana Görüşmesi, (30-31 Ocak 1943), 6'ncı Askeri Tarih Semineri I, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 20-22 Ekim 1997, Gnkur.Bsm., Ankara, 1998, s.81.

⁷³ Ergun Korbek, a.g.m., s.84-86.

parti olarak çıkmıştır. İnönü seçimleri kaybetmesinden sonra 1960 yılına kadar Ana Muhalefet Partisi Başkanı olarak siyasetini sürdürmüştür.

İnönü başarılı bir dış siyaset yürüttü. Boğazlarda ve Trakya sınırında askersizleştirme kaldırıldı. Eski düşmanlar, dost oldu. Türkiye'yi batı devletleri cemiyetine soktu ve itibarlı bir Avrupa Devleti yaptı. Kuvvetli bir ordu meydana getirdi. Öncelikle memleketin eksikliklerinden başladı İnönü. Memleket, yeni baştan bayındır hale getirilmesi gerekiyordu. Yollar, demiryolları, limanlar iskeleleri ile ziraat, ticaret, sanayi, köyler, kasabalar ve şehirleriyle vatanın baştan inşa edilmesi gerekiyordu. Bunlar neredeyse gerçekleşti. Özellikle demiryolu yapıldı. En az başarı mali ve iktisadi alanda oldu⁷⁴.

İnönü, karar verici ve yön tayin edici bir devlet adamıdır. Çok partili siyasal sisteme geçiş bu özelliğinin öne çıkan en güzel örneğidir. Ancak, İnönü'nün yön tayin ediciliğinde, evrimciliği önemli bir özelliktir. Onun için hiçbir şey, birden bire olmazdı. Bazı şeylerin gerçekleşmesi için sürecin gerekliliğinin farkında olan bir devlet adamıydı. İnönü siyasal kararını verir ve onu uygulamaya koyardı. Ancak bilirdi ki bunun yerleşmesi için zaman gereklidir. Bu konuda da sabırlı olmuştur⁷⁵.

Kazım Karabekir: Osmanlı Devleti'nin çalkantılı dönemlerinde, yeni Türk devletinin kuruluş dönemlerinde gerek cephelerde gerekse partisel düzende Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün yanında yer alan silah arkadaşlarından biridir. Yaptığı çalışmalarla Türk tarihinin önemli isimlerinden olmuştur.

Mukaddes Arslan eserinde *"Kazım Karabekir Paşa, büyük bir asker ve komutan olarak kendisine verilen bütün görevleri başarıyla yerine getirmiştir. Son dönem Osmanlı Paşaları içerisinde seçkin bir yere sahiptir. Arnavutluk Ayaklanması, Balkan Harbi, I.Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşında önemli görevler üstlenmiştir. Mondros Mütarekesi neticesinde elde kalan kuvvetleri Erzurum'da toplayarak Türk milletinin kurtuluşuna tesirli olmuştur. Aynı zamanda ilk askeri ve siyasi zaferin*

⁷⁴ Ali Fuat Erden, a.g.e., s.189-190.

⁷⁵ Sevda Mutlu, Devlet Adamı Kimliği ile İsmet İnönü'nün Düşünce Uygulamalarının Değerlendirilmesi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sivas, 2007, s.168

sahibi olmuştur. Milli Mücadele sırasında Mustafa Kemal Paşa ve Kazım Karabekir Paşa arasında görüş farklılıkları yaşanmış olsa dahi, Mustafa Kemal Paşa'nın, 22 Ocak 1921'de TBMM gizli oturumunda Kazım Karabekir Paşa hakkında söylediği şu sözleri: "Karabekir Paşa; gayet zeki, üstün ahlaklı, namuslu, fevkalade iyi huylu, namuskâr, gayet ketum bir zattır... Tarihe geçecek onun yaptığı şeyler"⁷⁶ diyerek kendisine verdiği değeri belirtmiştir. Bu eserden edindiğimiz bilgiler doğrultusunda Kazım Paşa'nın askeri yönünün güçlü, kişiliğinin sağlam olduğunu anlıyoruz. Bu yönleri ile paşa Türk tarihinin önemli şahsiyetlerindedir.

Kazım Paşa, askeri hayatının yanı sıra diplomasi yönü ile de öne çıkmıştır. Cumhuriyet dönemi ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kuruluşunda Ali Fuat Cebesoy, Refet Bey, Rauf Orbay ve Adnan Adıvar ile birlikte yer almıştır. Parti liberal ekonomiyi savunan, muhafazakar görüştedir. Dini inançlara saygılıyız sloganı ile ortaya çıkmıştır. Bu durum zaman içerisinde parti içinde provokatörlerin artmasına ve Cumhuriyet karşıtı görüşlerin oluşmasına sebep olmuştur. Şeyh Sait İsyanı bunun en önemli sonuçlarından.

TCF'nin kısa zamanda geniş toplumsal destek bulması Halk Fırkası yöneticilerini endişelendirmiştir. 13 Şubat 1925'te meydana gelen Şeyh Sait İsyanı gerekçe gösterilerek, Doğu Anadolu'da sıkıyönetim ilan edilmiştir. Bununla birlikte Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılarak, İzmir ve Ankara'da iki İstiklal Mahkemesi kurulmuştur. Şeyh Sait İsyanı ile bağlantısı olduğu ve siyasi amaçlar uğruna dini istismar ettiği gerekçesiyle, Terakkiperver Fırkasının merkez ve taşra örgütlerinin kapatılmasına karar verilmiş ve parti 3 Haziran 1925'de kapatılmıştır⁷⁷.

Fethi Okyar: Devlet adamı ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurucusudur. 1880 yılında Yugoslavya'da doğdu. İyi bir öğrenim gördü. Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nde Mustafa Kemal ile beraber çalıştı⁷⁸.

⁷⁶ Mukaddes Arslan, Milli Mücadele'de Kazım Karabekir Paşa, <http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/06-Mukaddes-Arslan2.pdf>.

⁷⁷ Abdulvahap Akıncı, Sefa Usta, Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan İç Faktörlerin Analizi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 17 (29), 2015, s. 45)

⁷⁸ Süleyman Yeşilyurt, Türkiye'nin Başbakanları, Kültür Sanat Yayınları, 1 Baskı, Ankara, 2006, s.20

1913'de İttihat ve Terakki Genel Merkezi üyesi ve Genel Sekreter oldu. Yine 1913 sonlarında Sofya'ya elçi olarak tayin edildi. İzzet Paşa'nın Sadrazamlığında Dahiliye Nazırı olarak görev alan Fethi Bey, Damat Ferit Paşa tarafından Malta'ya sürgüne gönderildi. 1921 tarihinde Malta'dan kurtarılan Fethi Bey daha sonra Ankara'ya dönüş yaparak Rauf Orbay'ın yerine 1923'de başbakan olmuştur.

Fethi Bey, İsmet İnönü'nün devletçi siyasetinden bir hayli şikayetçiydi. Fethi Bey, bu şikayetini uzun bir mektupla bizzat Atatürk'e ilettili. Bu iki ayrı görüş ve düşüncenin mecliste yapacağı tartışmaların memleket için faydalı olacağını düşünen Atatürk, Fethi Okyar'dan yeni bir parti kurmasını istedi⁷⁹. Fethi Bey, 9 Ağustos 1930 tarihinde Serbest Cumhuriyet Fırkası' nı kurdu, fakat bir muhalefet partisi olmasına karşın destekçileri olmasının yanında, kışkırtıcı hareketlerin de olması bu partinin sonunu getirdi.

31 Mart 1934'te Londra Büyükelçiliğine atandı. İkinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye ile İngiltere arasında gerçekleşen diplomatik ve askeri yakınlaşmada önemli bir rol oynadı; Montreux Antlaşması'nın mimarları arasında bulunmuştur⁸⁰.

Atatürk ölmeden önce İnönü, Fethi Bey'i Türkiye'ye davet etti. Atatürk'ten sonra kurulacak kabinede bakanlık önerdi⁸¹. Büyükelçilik görevinden ayrılarak yurda döndü. İkinci Refik Saydam Kabinesinde Adalet Bakanı oldu ve bu görevini 12 Mart 1941'e kadar sürdürdü. 7 Mayıs 1943'te İstanbul'da vefat etti.

Hüseyin Rauf Orbay: Atatürk'ün silah arkadaşlarından olan Rauf Orbay Milli Mücadele yıllarında Atatürk ile birlikte çalışmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra da siyaset hayatımızdaki önemli isimlerden bir tanesi olarak tarihe geçmiştir. Hüseyin Rauf Orbay, Kurtuluş Savaşı'nda görev almış, milliyetçilik duyguları kuvvetli olan Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü başbakanıdır. Mondros Mütakeresi' ni imzalamak zorunda kalmıştır, Cumhuriyetin kurulmasında büyük çaba göstermiştir. Hüseyin Rauf Orbay, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Türkiye Cumhuriyeti

⁷⁹ Nihal Burcu Kaya, Siyasi Açından I. Ve II. Celal Bayar Hükümetleri (1937-1939), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s. 10

⁸⁰ <http://www.msb.gov.tr/anasayfa/html/Bakanlar/BakanPotre/AFOkyarB.htm>, 2013

⁸¹ Can Dündar, Gölgedekiler, İmge Yayınevi, 2. Baskı, 1996, Ankara, s. 71

Dönemi'nde önemli görevler üstlenmiş, ittihat ve terakki partisine katılmış önemli siyasal liderlerden biridir. Deniz savaşlarında yer almış olması ve büyük başarılar elde etmesinden dolayı Hamidiye Kahramanı lakabıyla anılmıştır. Trablusgarp ve Balkan savaşlarına katılmıştır. Kurtuluş mücadelesi esnasında İngilizler tarafından Malta'ya sürgüne gönderilmiştir⁸².

1921 yılında Sivas Milletvekilliği görevinde bulunan Rauf Orbay daha sonraları Nafia vekilliğine ve Mustafa Kemal'in ısrarı ile 11 Temmuz 1922 günü İcra Vekilleri Heyeti Reisi seçilmiştir. 26 Ağustos 1922 tarihinde başlamış bulunan Büyük Taarruz, tam zaferle sonuçlanmıştır ve Başbakan Rauf Orbay bu mutlu haberden Büyük Millet Meclisi'ni haberdar etmiştir⁸³.

Rauf Orbay döneminde, 1 Kasım 1922'de Mustafa Kemal, Rauf Orbay, Kazım Karabekir ve Ali Fuad'ın ortak kararı ile saltanatın sonu hazırlanmıştır ve Osmanlı saltanatı ortadan kaldırılmıştır. Rauf Orbay, Lozan müzakerelerinde Türkiye'yi temsil edecek heyetin içerisinde yer almıştır. Bu müzakereler esnasında Rauf Orbay, İsmet İnönü ile büyük sorunlar yaşamış ve 13 Ağustos 1923 tarihinde başbakanlıktan istifa etmek durumunda kalmıştır. Rauf Orbay siyasetten ayrıldıktan sonraki hayatını ise kendi evinde, üniversitelerde dersler ve konferanslar vererek ve siyasetten uzak bir şekilde ailesiyle birlikte geçirmiştir. Türk siyasal hayatındaki birçok önemli gelişmede yer alan önemli liderlerden bir tanesi olan Rauf Orbay, 16 Temmuz 1964 tarihinde kalp krizi geçirerek vefat etmiştir⁸⁴.

1.3.2.2. Çok Parti Döneminde Önemli Siyasal Aktörler

Çok partili sistem, parti sayısının ikiden fazla olması ancak bunlardan hiç birinin iktidarı tek başına ele alabilecek çoğunluğa ulaşamaması durumunda ortaya çıkan sistemdir⁸⁵.

⁸²Cem Eroğul, 'Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71' Geçiş Sürecinde Türkiye, 3. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 1998, s.

⁸³ Hüseyin Rauf Orbay, <http://rauforbay.org>, Erişim: 11.06.2013

⁸⁴ Cem Eroğul a.g.e., s.320.

⁸⁵ Mustafa Koçak, Siyasal Partiler ve Türkiye'de Siyasi Parti Yasakları, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002, s.57.

Demokratikleşme kavramının en büyük göstergesi olan çok partili dönem öncesinde Türkiye’de tek partili sistem uygulanmaktadır ve monolitik bir yapı mevcuttur. Tek partili dönem içerisinde zaman zaman çok partili hayata geçiş denemeleri yapılmıştır. İlk olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulması ve ardından Serbest Cumhuriyet Fırkası’ nın açılışı çok partili döneme geçiş denemelerinin yapıldığının göstergesidir. Ancak yapılan tüm denemeler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Fırkanın söylemlerine ve sahip olduğu liberal programa rağmen artık bu çatı altında inkılapların yıkılacağı, Cumhuriyet sisteminin değiştirileceği yönünde propaganda yapılmaya başlanmış ve belediye seçimlerinde CHF ile hükümetin baskı yaptığı ileri sürülerek münakaşa ortamı yaratılmıştır. Bu gelişmelerin önüne geçilemeyerek Aralık 1930’da parti kendini feshetmiştir⁸⁶. Bu iki girişimin de başarısızlıkla sonuçlanmasıyla 1930-1945 arası Türk tarihinde tek partili dönem olarak adlandırılmıştır.

Türk tarihinde tek partili dönemden çok partili döneme geçmeyi gerekli kılan sosyal, ekonomik ve siyasal olmak üzere birçok etken vardır. Türkiye’de ekonominin günden güne bozulması, ülkeye hâkim olan siyasal yapının halkın sorunlarını çözmeye etkili olamaması ve demokratikleşmenin gerekliliğinin anlaşılması gibi etkenler tek partili süreçten çok partili hayata geçişi hızlandıran nedenlerdir. Çok partili geçişi hızlandıran bir diğer unsur ise II. Dünya Savaşı’dır. II. Dünya Savaşı döneminde uygulanan ekonomik politikalar çok partili hayata geçiş sürecini hızlandırmıştır.

Türkiye İkinci Dünya Savaşı’na girmediyse de, 1939-1945 yılları arasında ekonomik siyasal sıkıntılarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu savaş, sosyal adaletsizliğin ve iktidar baskısının artmasına neden olurken, diğer yandan da işçi, memur, küçük üretici gibi halk kesimlerinin daha da yoksullaşmasına neden olmuştur⁸⁷. İkinci Dünya Savaşı ve bu savaş süresince Türkiye’de izlenen iktisat politikası toplumsal dengeyi sarsıcı sonuçlar yarattı. Bu dönemde bir yandan enflasyonist bir politika

⁸⁶ Hamza Eroğlu, Türk İnkılap Tarihi, Savaş Yayınları, Ankara, 1990, s.242-243.

⁸⁷ Feroz Ahmad, Demokrasi Sürecinde Türkiye, Hil Yayınları, İstanbul, 1992, s.24

izlenirken, öte yandan da bu politikanın doğal sonuçları olan fiyat artışları baskı ve zabıta yöntemleriyle önlenmek istenmiştir⁸⁸.

1940 basında yürürlüğe konulan Milli Korunma Kanunu' da bu enflasyonist politikanın temel dayanağını oluştuyordu⁷¹. Yasa, hükümete ekonomiyi yeniden düzenlemek amacıyla o zaman dek görülmemiş ölçüde geniş yetkiler ve olanaklar veriyordu.

Savaş yıllarında büyük kazançlar sağlayanlar da vardı. Gelir dağılımının yeniden düzenlenmesi, sosyal adaletin sağlanması ve yüksek kazanç sahibi olanlardan vergi alınabilmesi için yeni önlemler düşünüldü. Buna göre, kentlerdeki savaş zenginlerinden Varlık Vergisi, kırsal kesimdeki savaş zenginlerinden ise Toprak Mahsulleri Vergisi alınacaktı. Yasa, bütün savaş zenginlerinin vergilendirilmesini ön görmüştü, ama uygulama daha değişik oldu. Yasaya göre, servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve olağanüstü kazançları üzerinden bir defaya mahsus olmak üzere olağanüstü bir vergi alınacaktı. Yine yasaya göre, kurulacak olan takdir komisyonları, yükümlüleri ve vergi miktarını saptayacaktı. Ancak, komisyonların saptayacağı vergi miktarına itiraz olanağı tanınmamıştı. Diğer yandan komisyonların vergi yükümlülerini saptamasında ve vergi miktarını belirlemede, siyasi etki ve kişisel ilişkilerin de önemli rolü oldu⁸⁹. Bu durum ise, toplumsal muhalefetin daha da artmasına neden olmuştur.

Türkiye'nin savaş süresince, savaştan kaçınmak uğruna güttüğü tarafsızlık politikası, savaş sonrasında oluşan bloklaşma ortamında yalnız kalmasına neden olmuştur. Gerek bu yalnızlık gerekse demokratik ideolojinin zaferi ve tek partili otoriter rejimlere karşı duyulan kuskunun motive edici etkisi ile Türkiye tercihini demokrasi yönünde yapmak durumunda kalmıştır. Türkiye'nin o dönemdeki koşulları bu tercihi kolaylaştırmıştır. Söyle ki; ülkede uzun yıllar tek parti iktidarı tarafından yönetilmenin yarattığı olumsuz hava, bir muhalefete dönüşmüştür. 1930'dan itibaren dostluk ilişkileri yürütülen Nazi Almanya'sı savaşı kaybettiği gibi, siyasi rejimi de

⁸⁸ Tefvik Çavdar, "Demokrat Parti", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C:8, İstanbul, 1985, s.2064.

⁸⁹ Taner Timur, Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, İmge Yayınevi, İstanbul, 2003, s.24

çöküntüye uğramıştır. Türkiye, 23 Şubat 1945’de Birleşmiş Milletlere kurucu üye olabilmek için Japonya ve Almanya’ya savaş ilan etmek suretiyle savaş sırasındaki tarafsız tutumunu savaş sonrasında terk etmek zorunda kalmış ve Batılı devletlerin safında yer almıştır. Bu karardan sonra, 19 Mart 1945’de Sovyet Hükümeti’nin Türk Hükümeti’ne verdiği bir notayla Türk-Sovyet ilişkileri gerginleşmiştir⁹⁰.

Bütün dünyada demokrasi yükselen değer haline gelmiş, demokratik olmayan ülkeler gözden düşmüş, savaş sonrası ortaya çıkan bu ortamda tek parti, tek şef sistemi ile yönetilen Türkiye’ye yönelik dünya kamuoyunun baskısı artmıştır. Türkiye bu baskıya daha fazla dayanamamış ve çok partili yönetime geçilmesine izin vermek zorunda kalmıştır.⁹¹

Türkiye tarihi açısından son derece önemli olan ve demokratikleşmeyi ön gören çok parti dönemindeki önemli siyasal aktörler şu şekildedir; İsmet İnönü, Adnan Menderes, Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan, Turgut Özal, Çok parti dönemi önemli siyasal aktörleri arasında olan Adnan Menderes ve Turgut Özal’dan bir sonraki bölümde detaylıca bahsettiğimiz için bu bölümde bu isimlere yer vermiyoruz. Çalışmamızın bu kısmında Süleyman Demirel, Bülent Ecevit ve Necmettin Erbakan’dan bahsedeceğiz.

Adnan Menderes: 1899 yılında Aydın’da doğan Adnan Menderes, çok parti döneminin önemli siyasal liderlerinden bir tanesidir. Adnan Menderes’in siyasete girişi Türk Siyasal yaşamında TCF’ den sonra 9 Eylül 1930’da Fethi Okyar tarafından ikinci muhalefet partisi olarak kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası’ nın Aydın il başkanlığına seçilmesiyle gerçekleşmiştir⁹². Ancak Serbest Cumhuriyet Fırkası’ nın kapatılmasıyla Adnan Menderes’in de il başkanlığı görevi sona ermiştir. Ardından Cumhuriyet Halk Fırkası’ nda görev almıştır..

⁹⁰ Mustafa Koçak, Siyasal Partiler ve Türkiye’de Siyasi Parti Yasakları, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002. s.171

⁹¹ Fahir Armaoğlu, 20.Yüzyıl Tarihi (1914-80), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984, s.401.

⁹² 27 Mayıs 1960 Demokrasi ve Hukuk Cemiyeti, <http://www.blog.milliyet.com.tr>., Erişim:22.04.2013.

Celal Bayar: Atatürk'ün son başbakanı, İlk sivil Cumhurbaşkanımız Celal Bayar, 1883 yılında Bursa Gemlik-Umur Bey köyünde doğdu, ilk ve orta öğreniminden sonra adalet, reji ve bankacılık sahasında memuriyet görevlerinde bulundu. 1908 yılında İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra İttihat ve Terakki çalışmalarına katılarak bu cemiyetin İzmir Şubesi Genel Sekreterliğini yaptı. 1920 yılında Bursa milletvekili olarak Büyük Millet Meclisi'ne katılan Bayar, aynı tarihte İktisat Bakanlığı'na vekalet etti⁹³.

Yukarı da bahsettiğim görevlerin yanı sıra Çerkez Ethem'in isyanı sırasında, Ethem'i ikna etmek için gönderilen heyete başkanlık etti. 12 Ocak 1920'de toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Saruhan Sancağı Milletvekili olarak katıldı. Türk Ulusal Mücadelesinin başlaması ile birlikte Anadolu'ya geçerek "Galip Hoca" namı ile özellikle Bursa ve dolaylarında halkı düşmana karşı teşkilâtlandırdı⁹⁴.

1921'de İktisat Bakanlığı'na getirildi. Lozan Barış Konferansı'na müşavir göreviyle katıldı. 1923 seçimlerinden sonra İkinci Büyük Millet Meclisi'ne İzmir Milletvekili olarak girdi. 1924'te Türkiye İş Bankası'nı kurma görevini üstlendi. 1937'de Atatürk tarafından Türkiye Cumhuriyeti'nin 14. Başbakanı olarak tayin edildi ve ilk kabinesini kurdu⁹⁵.

CHP'de arkadaşları ile 1945'de Dörtlü Takrir' i verinceye kadar görev aldı ve bu tarihte Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan ile birlikte Demokrat Parti'yi kurdu ve başkanlığına getirildi. 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde genel başkanı bulunduğu Demokrat Partinin iktidarı büyük çoğunlukla kazanması ile 22 Mayıs 1950'de toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi Bayar'ı Cumhurbaşkanlığına seçti. 1954-1957 genel seçimlerinden sonra da Meclis tarafından Cumhurbaşkanlığına seçilen Bayar, 10 yıllık Cumhurbaşkanlığı döneminde Adnan

⁹³ Devlet Adamı Celal Bayar,
http://cbu.edu.tr/anasayfa/?cbu=Celalbayar#tanitim/celalbayar/slides/007_CB1_27687-48.jpg.

⁹⁴ Devlet Adamı Celal Bayar,
http://cbu.edu.tr/anasayfa/?cbu=Celalbayar#tanitim/celalbayar/slides/007_CB1_27687-48.jpg

⁹⁵ Devlet Adamı Celal Bayar,
http://cbu.edu.tr/anasayfa/?cbu=Celalbayar#tanitim/celalbayar/slides/007_CB1_27687-48.jpg

Menderes'i başbakan olarak tayin etmiştir. 10 yıl boyunca sürdürdüğü bu görevden 27 Mayıs harekâtı ile 1960 yılında ayrıldı⁹⁶.

Yassıada mahkemesi tarafından idam cezasına çarptırılan Celal Bayar'ın sonraları cezası yaş haddinden serbest bırakılmıştır⁹⁷. 22 ağustos 1986 tarihinde hayata gözlerini yummuştur.

Süleyman Demirel: 1 Kasım 1924 yılında Isparta'nın İslamköy köyünde orta halli bir çiftçi ailenin çocuğu olarak doğan Süleyman Demirel, İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Mühendisliği'nden mezun olmuştur. 1950 yılında Elektrik İşleri Etüt İdaresine girmiş ve araştırma yapması için yurtdışına gönderilmiştir. Dönüşünde çeşitli devlet kademelerinde çalışmıştır. 1960 darbesi sonrası müteahhit olarak çalışmış ve yeni kurulan ODTÜ'de kısa bir süre öğretim üyeliği yapmıştır⁹⁸.

Siyasal hayattaki kariyerine 1962'de Adalet Partisi'ne üyeliği ile atmıştır. Aynı yıl AP Genel İdare Kurulu üyeliğine seçilmiştir. Partinin ikinci büyük kongresin de genel başkan seçilmesi ile tam olarak siyasete atılmıştır diyebiliriz. Süleyman Demirel'in parti içerisindeki bu konumu 1980'e kadar devam etmiştir⁹⁹.

Siyasi yelpazenin orta sağında yer alan AP Demirel başkanlığında 1965 yılının ekim ayındaki genel seçimleri kazanarak tek başına iktidara gelmiştir. Bu AP'nin ilk mutlak iktidar dönemidir. 41 yaşında Türk standartlarına göre böyle bir görev için genç sayılacak yaşta başbakanlık unvanını kazanmıştır⁸². Ahmad 1987 yılında siyasi yasakların kalkmasıyla fiili lideri olduğu Doğru Yol Partisi'nin genel başkanlığına getirilmiştir. Farklı zamanlarda da tekrar başbakanlık görevine gelerek tam 7 kez bu görevi üstlenmiştir. En son Sosyal Demokrat Halkçı Parti ile koalisyona giderek yedinci kez başbakan olmuştur¹⁰⁰.

⁹⁶ Devlet Adanı Celal Bayar,

http://cbu.edu.tr/anasayfa/?cbu=Celalbayar#tanitim/celalbayar/slides/007_CB1_27687-48.jpg

⁹⁷ Cihan Göktepe, Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi, 2.Baskı, Ankara, s.396

⁹⁸ Tanıl Bora, Süleyman Demirel, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Liberalizm, Cilt:7, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 550.

⁹⁹ Tanıl Bora, a.g.m., s.550.

¹⁰⁰ Tanıl Bora, a.g.m., s.550

Demirel, Turgut Özal'ın vefat etmesinin üzerine, 16 Mayıs 1993'te Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı'na atanmıştır. Demirel, Türkiye'nin batı camiası içinde olacağını ancak batının uydusu olmayı kimsenin kabullenemeyeceğini biliyordu¹⁰¹. Demirel her zaman Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne ve NATO'ya katılmasını gerekli bulduğunu dile getiriyordu. 2005 yılına gelindiğinde Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanlık görevine son verilmiştir ve yerine Ahmet Necdet Sezer yeni Cumhurbaşkanı seçilmiştir¹⁰².

Alparslan Türkeş: Milliyetçi Hareket Partisi'nin kurucusu, milliyetçi düşüncelere sahip ileri görüşlü bir devlet adamıdır. 1917 Lefkoşa doğumlu olan Türkeş daha sonra ailesi ile beraber anavatandan göç etmiştir.

Türkeş'in doğduğu dönem, çalkantıların başladığı, dünyanın yeniden şekillendiği ve paylaşım savaşlarının yaşandığı yıllardı. Fransız İhtilali, coğrafi keşifler, merkantilist görüşler dünyayı yeni oluşumlar uğruna kaotik yapıya sürüklemiştir. Onun doğduğu 1917 yılında Birinci Dünya Savaşı devam ediyordu. Avrupa'nın "hasta adam" ilân ettiği Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını paylaşmak üzere işgal eden emperyalist güçlere karşı Türk milleti Gazi Mustafa Kemal'in önderliğinde milli mücadeleye girişti ve kazandı¹⁰³.

1932'de ailece İstanbul'a göç etmiş, 1933'de Kuleli Askeri Lisesine girmiş. 1936'da mezun olmuş, Harp Okuluna geçmiştir. 1938'de buradan da mezun olarak, piyade asteğmeni rütbesi ile Piyade Atış Okuluna girmiş ve 1939 yılında teğmen rütbesiyle ordu saflarına katılmıştır. 1955'te Kurmay Binbaşı Türkeş, Amerika'da Washington'daki 'Daimi Grup' nezdinde Türk Genel Kurmay Başkanlığı temsil heyeti üyeliğine tayin edilmiş, 1958'e kadar bu görevde kalmıştır. Türkeş bu süre içinde George Washington Üniversitesi'nin gece bölümünde, milletlerarası iktisat, İngilizce kompozisyon öğrenimi görmüştür. 1959'da Almanya'ya Atom ve Nükleer Okuluna gönderilmiştir. Avrupa'da çeşitli NATO toplantılarında Genel Kurmay

¹⁰¹ Feroz Ahmad, Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980), Hil Yayınları, İstanbul, s.277

¹⁰² Bora, a.g.m., s.551

¹⁰³ Mehmet Günel, Alparslan Türkeş'in Türk Dünyasına İlişkin Görüşleri, Tasav Siyaset, Hukuk ve Yönetim Araştırmaları Merkezi Dergisi, Makale No:16, Ankara,2018, s.1-9

Başkanlığının temsilcisi olarak bulunmuştur.¹⁰⁴ Birçok önemli görevde yer alan Türkeş, kararlı, ileri görüşlü, diplomasi yönü güçlü, Türk tarihi açısından son derece güçlü devlet adamıdır.

Türkeş milliyetçi düşüncüyü, milli birlik ve beraberlik kapsamında birleştirici bir ideoloji olarak düşünmüştür. Türkeş'in milliyetçi düşünce yapısının oluşumunda Osmanlı Devleti'nin son yıllarındaki çöküşü durdurmak için ortaya atılan görüşlerden Türkçülüğün önemli rolü vardır. O dönemde ortaya çıkan İslamcılık, Osmanlıcılık, Adem-i merkeziyetçilik, Batıcılık gibi fikir akımlarının da Türkeş'in ideolojik düşüncesinin oluşmasında etkisi vardır.

Akçuraoğlu Yusuf Bey Rusya'da kaleme aldığı ve Mısır'da basılan "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı makalesi Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük düşüncelerini ele almış ve Tanzimat'tan itibaren oluşan Türkçülük düşüncesini bir siyaset programı hâline getirmiştir. Türkçülüğün devlet siyaseti olması gerektiğini öne süren Akçuraoğlu şöyle demiştir: "*Türk birliği Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Türkleri din ve ırk bakımından birleştirecek, ayrıca Türk aslından olmayan bir derece Türkleşmiş unsurlar da Türklükte temsil edilecek ve hiç temsil edilmemişlerle daha millî vicdana sahip olamamış bulunanlar da Türkleştirilecektir. Asıl önemli olan dünyaya yayılmış bulunan Türklerin birleşmesi ve büyük bir milliyet-i siyasiye meydana gelmesidir, bu Türkçülük sayesinde olacak ve Türk toplumlarının en kuvvetlisi, en ileri ve uygarı Osmanlı Devleti bu işte esas rolü oynayacaktır*¹⁰⁵." Yukarıda bahsi geçen düşünce yapısı Alparslan Türkeş önderliğinde kurulan Milliyetçi Hareket Partisi tarafından benimsenmiş ve ılelebet yaşatılması için mücadele edilmiştir.

Necmettin Erbakan: 29 Ekim 1926 tarihinde doğan Necmettin Erbakan, ilkokul ve lise eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul Teknik Üniversitesi'ne girmiş ve orada Süleyman Demirel ile tanışmıştır. 1948 yılına gelindiğinde İTÜ Mühendislik Fakültesinden üstün başarı ile mezun olmuştur. Necmettin Erbakan, aynı sene

¹⁰⁴ Neşe Tarhan Alsaç, Türkiye'de Milliyetçilik ve Kalkınma: Alparslan Türkeş'in Çalışmaları ve Günümüze Etkileri, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s.34.

¹⁰⁵ Mehmet Günal, a.g.m., s.9.

Mühendislik Fakültesi Motorlar kürsüsünde asistan olarak görev yapmaya başlamış ve hatta henüz asistan olmasına rağmen ders vermeye başlamıştır. Erbakan 1951 yılında İTÜ tarafından tecrübe kazanması ve bilgilerini arttırması için Almanya'ya gönderilmiştir. Erbakan, 1954 yılında İTÜ'de doçent, Alman üniversitelerinde profesör unvanını almıştır.

1966 tarihinde Türkiye Odalar Birliği Sanayi Daire Başkanlığı'na getirilen Erbakan için burası hayatında bir dönüm noktası olmuştur. Siyasete atılma hazırlıkları ve eşiyle tanışması burada olmuştur

1969 yılında Konya'dan bağımsız aday olarak milletvekili seçilen Erbakan, 1970'de İslamcı söylemin egemen olduğu Milli Nizam Partisi'ni kurmuştur. 1973 yılında partisi kapatılmıştır. Aynı MNP kadrosuyla Milli Selamet Partisi'ni kurarak 1974 – 1978 döneminde üç ayrı koalisyon hükümetinde başbakan yardımcılığı görevinde bulunmuştur. Bu dönemde Kıbrıs Barış Harekatı'nı savunmuştur¹⁰⁶.

1980'e gelindiğinde, MSP'yi illegal cemiyete dönüştürmek ve laikliğe aykırı davranmak suçundan tutuklanmış, partisi kapatılıp kendisi de 10 yıl siyaset yasağı almıştır. 1983 yılında suçlamalardan beraat etmiş 1987'de ise yapılan halk oylaması ile siyasete Refah Partisi'nin Genel Başkanı olarak dönmüştür¹⁰⁷.

Erbakan'ın kişiliğine ana rengini veren ruh hali devrimcilikti. Batılı gibi yaşayan ancak İslami değerlere bağlı kendine özgü bir Müslüman tipini oluşturmaya çalışmıştır.

Bülent Ecevit: 28 Mayıs 1925 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelen Bülent Ecevit, Türk siyasi tarihinin en önemli isimlerinden bir tanesidir. 1944 yılında Robert Koleji'ni bitirdikten sonra Ankara ve Londra Üniversitelerini bitirerek eğitim hayatını sürdürmüştür. Çalışma hayatına Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nde çevirmenlik yaparak başlamıştır. Daha sonra sırasıyla CHP'nin yayın organı olan Ulus Gazetesi, Yeni ulus ve Halkçı gazetelerinde yazar ve yazı işleri müdürü olarak

¹⁰⁶ <http://www.necmettinerbakan.net/haberler/erbakan-devriminden-ozgecmisi.html>

¹⁰⁷ <http://www.necmettinerbakan.net/haberler/erbakan-devriminden-ozgecmisi.html>

görev almıştır. 1957 yılında ise ABD’de Harvard Üniversitesi’nde 8 ay incelemelerde bulunmuştur. Yine 1957 yılında aldığı bir telgraf ile Bülent Ecevit’in hayatı değişir. Telgrafın içeriğinde Bülent Ecevit’in isminin yakında yapılacak olan seçimlerde bulunacağı konusu yer almaktadır. Bülent Ecevit, telgrafta yer alan bu önemli konuyu yakın arkadaşı ve İnönü’nün damadı olan Metin Toker ile görüşmüştür ve görüşmenin ardından Ecevit siyasete atılma kararı almıştır. Bülent Ecevit, 1957 yılında henüz 32 yaşındayken parlamentoya İstanbul milletvekili olarak girmiştir. İlk yıllarında pek de ön planda olmayan Ecevit, zamanla sivrilerek Türkiye’de siyasetin nasıl işlediğini tam olarak öğrenmiş ve çok önemli pozisyonlara gelmiştir. 1957- 1980 yılları arasında önce Ankara sonra Zonguldak’tan Cumhuriyet Halk Partisi’nin milletvekili olmuştur. 1960-1961’de Kurucu meclis üyeliği yapmıştır. 1961’den 1965 yılına kadar çalışma bakanlığı yapmıştır. 1966’da ise CHP Genel Sekreterliğine getirilmiştir. 1971 yılında bu görevinden ayrılmasından sonra 1972 yılının mayıs ayında CHP Genel Başkanlığına seçilmiştir. Bülent Ecevit, Türk siyasetine çok büyük katkıları olan ve dürüstlük, azim, hırs gibi çok önemli değerleri Türk toplumuna miras bırakan en önemli ve unutulmayacak olan siyasetçilerimizden bir tanesidir¹⁰⁸.

1.3.2.2.1 Süleyman Demirel – Alparslan Türkeş – Necmettin Erbakan – Bülent Ecevit: Türk Siyasal Hayatındaki Benzer ve/veya Farklı Yönleri Üzerine Karşılaştırmalı Analiz

Robert Merton’un, toplumu değiştiren devimsel güçler, “ ‘görünmeyen’ ve ‘görünen’ olmak üzere iki grup etkenden oluşmaktadır. Gizli kuvvetler veya görünmeyen güçler bizim farkında olmadığımız veya fark etmekle pek değiştiremeyeceğimiz kuvvetlerdir. Görünen kuvvetler sahasında ise hadisenin farkında olmak- diğer bir deyişle insanların toplum ve sosyal olaylar hakkında bir fikirlerinin oluşu-, gerek

¹⁰⁸ <http://ydemokrat.blogspot.com/2009/12/bulent-ecevit.html>, Ozan Örmeci Makaleler, Bülent Ecevit, 20 Aralık 2009 Pazar, Erişim: 12.06.2013.

insan davranışı ve gerekse sosyal hadiselerin akışını tayin etmekte büyük rol oynar¹⁰⁹”

Türk Politik Tarihinin başlangıcından itibaren ‘görünen’ ve ‘görünmeyen’ çok sayıda güçler vardır. Çalışmaların kaynağı tarihi belgeler olduğundan ‘görünmeyen’ güçler konusunda kanaatten öte geçilemez, oysa ‘görünen’ güçler, tarihi belgelerden hareketle bizlere söz söyleme imkanı sağlamaktadır.

Tarihin belirli bir tarzda yorumuyla birlikte, yorumun dayandığı gerçekliğin içeriği ve bilgimizin kaynağı hakkında genel geçer ve de güvenilir bilgiler daha da fazla değer kazanır. Sosyal sistemlere uygulanabilecek tarih görüşü, aynı zamanda siyasi davranış ve kararlara uygulanacak bir değer sistemini de beraberinde getiriyor. Bazı bilim adamları tarihin yorumuna, bazıları ise bireyin rolüne daha çok önem vermektedir¹¹⁰.

Bu başlık altında çalışmanın geneline de uyguladığımız gibi, incelenen kişiler ‘lider’ konumunda olmalarına rağmen, salt bireyi ön planda incelemenin yanında, Türk demokrasisinin gelişimi, her dönemin kendi şartları içerisinde değerlendirilme gerekliliği ve liderlerin siyasal hayatta var olma süreçlerini de önde tutan bir yaklaşım izlenmiştir. Yani; bu bölümde siyasal yaşamları içinde benzerlik ve farklılıkları üzerine liderleri lider yapan tarihi gerçekleri, koşulları ve temsil ettikleri ideolojiyi yansıttıkları imajlarını göz ardı etmeyen bir yaklaşım ile inceleyeceğiz.

Süleyman Demirel: 1950-1960 yılları DP iktidarının yaşandığı dönemde Süleyman Demirel, DSİ genel müdürü olarak görev yapmaktaydı. Demirel 27 Mayıs İhtilali sonrasında görevinden istifa eder ve hakkında soruşturmalar başlatılır. Süleyman Demirel eğer 27 Mayıs askeri darbesi olmasaydı siyasete atılmayacağını ve öğrencilik yıllarında dahi siyaseti düşünmediğini belirtmiştir¹¹¹.

¹⁰⁹ Kenneth Boulding, Yirminci Asrın Manası, Çeviren: Erol Güngör, Ötüken Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 136.

¹¹⁰ Sevda Mutlu, Devlet Adamı Kimliği İle İsmet İnönü’nün Düşünce Ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sivas, 2007, s.8.

¹¹¹ Merziye Akal, 12 Mart 1971 Muhtırası, 12 Eylül 1980 Darbesi Ve 28 Şubat Sürecinde Bir Politikacı Olarak Süleyman Demirel’in Farklı Konum Ve Tepkileri, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Programı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013, s.30.

Darbe sonrası Orgeneral Cemal Gürsel Komite'nin başı seçilmiştir ve Türkiye bundan sonra askeri bir yönetim ile yönetilecektir. Milli Birlik Komitesi, Anayasa Mahkemesi'ni kurmuş ve 1924 Anayasası kaldırılarak 1961 Anayasası'nı oluşturmuşlardır¹¹².

27 Mayıs 1960 darbesi ile başlayan ve 15 Ekim 1961 seçimleri ile kurulan sivil hükümete kadar olan askeri yönetim dönemi olayları genel olarak; MBK içerisinde tasfiyeler, Yassıda yargılamaları, 147'ler olayı (147 öğretim üyesinin üniversitelerden uzaklaştırılması), yeni anayasa çalışmaları ve referandum, yeni siyasi partilerin kurulması, seçim sistemi şeklinde ana başlıklardır¹¹³.

Siyasi partilerin serbest bırakılması ile 11 Şubat 1961 yılında Emekli General olan Ragıp Gümüşpala'nın kuruculuğunu ve Genel Başkanlığını yaptığı Adalet Partisi kurulmuştur. Haziran 1964'te vefa eden Gümüşpala'nın yerine kongrede AP'nin başına Demirel gelmiştir. Parti içinde ordu ile ilişkilerinde sert tutum benimseyen 'hışımllılar' ile uzlaşmacı tavırları ile 'ılımlılar' arasında çekişmelerin yaşandığı dönemde Demirel 'ılımlılar' arasında yer alarak sadece parti içi değil, yönetilmeye açık oluşu düşüncesi ile ordu tarafından da desteklenmiştir¹¹⁴.

Adalet Partisi, 1965 seçimlerinde "heyecanlı anti-komünizm sloganlarına ve İslam'a dayanan" bir seçim kampanyası yürütmüştür¹¹⁵.

Merkez sağ lideri Süleyman Demirel, 1977 seçimlerinde ilk defa bir reklam şirketiyle çalışır ve seçim kampanyası dahilinde daha önce yapılmamış bir uygulama ile "Demirel Evinizde" adıyla kaset ve el broşürleri dağıtır. Büyük gazetelere ilanlar verir. Kampanya stratejisi olan bu uygulamalar, Türk siyasi hayatının ilk örneklerdir. Aynı seçimlerde, Ecevit'in 'umut' propagandasına karşın Demirel'in Zühdü adlı

¹¹² Merziye Akal, a.g.t., s.29.

¹¹³ Cihat Göktepe, Osmanlı'dan İkininli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi (İç ve Dış Politika), Ankara, 2010, Savaş Yayınevi, s.395.

¹¹⁴ Cihat Göktepe, a.g.m., s.433-436.

¹¹⁵ Doğan Duman, Serçin Sun İpekşen, Türkiye'de Genel Seçim Kampanyaları (1950-2002), Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic Volume 8/7 Summer 2013, Ankara, S.123.

seçim şarkısında “Ar namus gider Zühdü, Din iman kalmaz Zühdü” denilerek din ve kadın sömürüsü yapılmaktadır. Seçim şarkılarından “Demirel İktidara Yine Gel” şarkısı ile iktidardan edilen Demirel’in, halk tarafından tekrar iktidarda görülmek istendiği algısı yaratılmaktadır. ‘Kır atına bin gel Süleyman’ seçim müzikleri olarak görülmektedir. 1977 seçimlerinde aldığı oy, kampanyanın amacına ulaştığı izlenimini vermektedir. Kadın figürü üzerinden 1977 seçimlerinin afişlerinde de “Ne merde ne namerde muhtaç etmedik” mesajıyla yaşlı bir kadına sarılan Demirel görünmektedir. Duvarları, karşılama mesajı olarak kullanan Demirel taraftarları “Kır at şahlanıyor”, “Hoş geldin Demirel”, “Barajlar Kralı Geliyor”, “Hoş geldin Başbakan’ım”, “Demirel Aydın’da” gibi propaganda sözcükleri kullanmışlardır. 1965 Demirel’in iktidarı döneminde, öğrenci olayları ve sinemada ‘düzenin değişmesi’ gerekliliği imajı AP iktidarını yıpratmaya varan gücü olarak görünmektedir. Ancak iktidarı dünyada ve Türkiye’de öğrenci hareketlerinin başladığı bir döneme denk gelir. 1968 gençlik hareketlerinin Türkiye’de başlamasına “Gecelerin Ötesinde”, “Yılanların Öcü” gibi filmlerin de kısmen etkisinin olduğu söylenebilir¹¹⁶.

Alparslan Türkeş: 27 Mayıs sonrası kurulan Milli Birlik Komitesi üyeleri benzer yapıya sahip değillerdi. İlimliler ve radikaller olarak iki hizip mevcuttu. İkinci grup, albay ve alt rütbelilerden oluşan en tanınmış üyesi başbakanlık müsteşarlığı da yapmış olan Albay Alparslan Türkeş’ti. İlk dönemlerinde MBK’nin en nüfuzlu üyesi, bilgili, İngilizce’ye çok hakim, karizmatik bir kişilikti. Pantürkist görüşleri ile biliniyor ve MBK üyelerini yönlendirebiliyordu. MBK’da homojen bir yapı sağlamak adına içinde Türkeş’in de olduğu 14 subay MKB’den tasfiye edildi¹¹⁷.

¹¹⁶Menderes Akdağ, Yakın Dönem Türk Siyaset Duayenlerinin Medya Kullanımı Deneyimleri ve Propaganda, Aksaray Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Aksaray İletişim Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, Aksaray, 2019, s.93-99

¹¹⁷ Cihat Göktepe, a.g.m., s. 398.

Türkeş'in tasfiyesi ve sürgüne gönderilmesi ve döndükten sonra 31 Mart 1965'te bir grup arkadaşı ile CKMP'ye katılarak partinin genel başkanı olmuştur. 1965 seçimlerinde meclise girmiştir¹¹⁸.

Milliyetçi Hareket Partisi'nin ideolojisi, temelinde tarihi ve kültürel geçmişten esinlenen halkla iletişimde simgesel unsurlar kullanmıştır. Liderin ön planda olduğu, lider odaklı iletişim stratejisi benimsenmiştir. Türkeş'in liderliği, Dokuz Işık Doktrini ve teşkilat unsurlarını birbirine bağlayan önemli bir aktör olarak kurgulanmış ve bu durum "lider-teşkilat-doktrin" şeklinde formüle edilmiştir. MHP'nin ilk yıllarında mevcut propaganda araçları radyo ve gazetelerdir. Dolayısıyla halkla temas, mitingler ve seçim gezileri ile lider üzerinden gerçekleştirilmiştir. Parti'nin propaganda ve eğitim faaliyetleri Türkeş'in katılımıyla parti merkezinde, zamanla katılımın yoğunlaşması ile kapalı spor salonlarında yapılmaya devam etmiştir. Türkeş, Parti teşkilatında ve gençlik kollarında her zaman otoritesi ve teşkilata hakimiyeti ile takipçileriyle arasında sıkı bağlar kurmuştur. Alparslan Türkeş, ideolojisini ustalıkla kullandığı iletişim yöntemleri ile izleyicilerine düşüncelerini başarıyla aktarmıştır¹¹⁹.

Fikir, Sanat, Siyaset içerikli 'Milli Hareket Dergisi', Türkçü-Milliyetçi çizgisi ile MHP'nin yayın organı gibi işlev görmüş ve MHP'nin taraftarlarına ulaşmasına hizmet etmiştir¹²⁰.

Askerliği döneminde Türkeş'in, radyoyu etkin kullandığı, radyo yayınlarında kahramanlık öyküleri aktardığı; hürriyet yolunda başkaldırıcıyı temel unsur olarak işlediği ile karşılaşılır¹²¹.

¹¹⁸ Adem Çaylak, Hüseyin Baran, Osmanlı'dan İkininli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi (İç ve Dış Politika), Ankara, 2010, Savaş Yayınevi, s. 450-451

¹¹⁹ Haluk Ölçekçi, Siyasal İletişim Bağlamında Milliyetçi Hareket Partisi'nin İnşası Ve Alparslan Türkeş'in İletişim Stratejisi, Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 1, Nevşehir, 2018, S.271-273

¹²⁰ <https://www.millikitap.com/2018/08/tam-metin-milli-hareket-dergisi.html>.

¹²¹ Neşe Tarhan Alsaç, Türkiye'de Milliyetçilik Ve Kalkınma: Alparslan Türkeş'in Çalışmaları ve Günümüze Etkileri, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Kalkınma İktisadi Ve İktisadi Büyüme Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, S.95,

Ülkücü kesimin kimisi miting ve yürüyüşlerde sloganlaşan duvar yazıları ; “Tanrı Dağı kadar Türk, Hıra kadar Müslümanız”, “Evvvela esir Türkler, sonra Vietnam”, “Türk’ün ebedi düşmanı Moskof’tur”, “Kahrolsun Komünizm” şeklindedir. Sinema kutuplaşmasında sol kesim gibi ülkücüler tarafından desteklenen “Güneş Ne Zaman Doğacak” gibi filmler mevcuttur¹²².

Necmettin Erbakan: İstanbul Teknik Üniversitesi Makine Mühendisliği Bölümü’nden 1948 yılında mezun oldu. İTÜ’de 21 yıl (1948-69) sürdürdüğü akademik kariyerini 1969 yılında siyasete atılması nedeniyle bırakmıştır. 1953’te doktorasını tamamladığı Almanya’daki Aachen Teknik Üniversitesi’ne gitti. Erbakan Almanya’da doktorasını tamamlarken, Alman ordusuna ait DVL araştırma Merkezinde tank imal eden Deutz motor fabrikasında çalıştı. 1954’te İTÜ’de 27 yaşında Türkiye’nin en genç doçenti, 1965’te de profesör oldu. Akademiyi siyaset için bıraktığı 1969’a kadar üniversitede kaldı. Erbakan’ın siyasi hayatında, Nakşibendi Tarikatı ve bu tarikatın şeyhi Kotku ile üniversite döneminde başlayan ilişkisi oldukça önemli olduğunu söylemeliyiz. Erbakan’ın siyasete hazırlanmasında, Kotku’nun evinde yapılan ders niteliğindeki toplantılar etkili olmuştur. Ülkenin ekonomik ve politik sorunlarıyla ilgilenen ve bu konuda müritlerini de teşvik eden Kotku’nun, AP’den umudunu kestiği için artık ayakları üzerinde durabilecek İslami bir partinin zamanının geldiğini düşünerek, adını kendisinin koyduğu MNP’nin kurulmasını desteklediği ve lider olarak da Erbakan’ı onun önerdiği kabul görmektedir. 1969 yılında Konya’dan bağımsız milletvekili olan Erbakan, Milli Görüş hareketinin ilk partisi olan MNP’ni kurmuştur¹²³.

Erbakan Gümüş Motor döneminde kurduğu sanayi ve iş dünyasıyla olan bağlantıları sebebiyle, içinde aktif olarak rol aldığı Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği’nde (TOBB) 1969’da çoğunlukla Anadolu tüccarının desteğiyle başkanlığa seçildi. Aslında Erbakan’ın TOBB günleri 1966’da başlamıştır. İlk görevi Sanayi Dairesi Başkanlığı, ikinci görevi genel sekreterlik, sonra yönetim kurulu üyeliği ve sonunda

¹²² Menderes Akdağ, a.g.m., s.98.

¹²³ Nazlı Akpınar, Maddi Manevi Kalkınma: Necmeddin Erbakan Örneği, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Kalkınma İktisadı ve İktisadi Büyüme Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s. 73

da Genel Başkanlığa seçildi. Fakat, kentli büyük sermayenin AP'yi sıkıştırmasının da etkisiyle, çok değil 6 ay içinde görevden alındı. Erbakan görevden alınırken gelen eleştiriler, "dini bütün" olmayan iş adamlarının işlerinin yapılmadığı ve Odalar Birliği binasının takunyaşlılarla dolduğu yönünde oldu. Erbakan'ın TOBB Başkanlığına seçilmesi ve görevden alınması, Türkiye sermayesi arasındaki kapışmanın ilk kez kamuoyu önünde yapılmasına neden oldu¹²⁴.

1969'daki milletvekili seçiminde Konya'dan, bağımsız aday olarak milletvekili seçilen Erbakan, Konya'daki milletvekilliği çalışmalarını sırasında kendisine yöneltilen, "İyi de bir çiçekle bahar olmaz ki" yorumları üzerine, "Evet, bir çiçekle bahar olmaz ama her bahar bir çiçekle başlar" ifadesini kullanmıştır. Milli Görüş hareketi lideri Erbakan "Önce ahlak ve maneviyat" söylemlerini Milli Nizam Partisi çatısı altında yaptığı çalışmalarla gençlere ve partililere aktardı. Ayrıca Erbakan'ın bu dönemki konuşmalarında, halkı Ayasofya'da namaz kılmaya davet etmiştir. 1973 seçimlerinde CHP-MSP koalisyon hükümetinde Başbakan Yardımcısı iken 1974'te düzenlenen barış hareketini güçlü bir şekilde savunan Erbakan'ın ismi bu dönemde "Mücahit" sıfatıyla birlikte kullanılmaya başlandı¹²⁵.

1970'lerin teyp furyasında, seçim propagandalarında şarkı çalınmasının günah olup olmadığını tartışan ve başlangıçta buna en soğuk duran parti MSP iken, bunu en iyi kullanan da Erbakan ve Milli Selamet Partililer olmuştur. **MSP'yi öven ilk plak** "Ak Günlere Selametle" şarkısı idi. Şarkı; 1973'te kurulan CHP-MSP koalisyon hükümetini övüyordu ve CHP'nin "Ak Günlere" ile MSP'nin "Selamet"ini birleştirmişti. Türk siyasi tarihinde en çok mizahi şarkı yapılan lider Erbakan olmuştur: "İlahi Necmettin", "Ah Erbakan Erbakan" bunlardan bazılarıdır¹²⁶.

" İslamcı kanat duvar yazılarında, "Kanımız aksa da zafer İslam'ın" "Ya Allah Ya Bismillah, Allah-u Ekber" "Huzur İslam'da" ifadelerini sıklıkla kullanırlardı.

¹²⁴ Nazlı Akpınar, a.g.t., s. 74

¹²⁵ <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/yeni-bir-dunya-ideali-sunan-lider-erbakan/1402966>

¹²⁶ <https://odatv.com/bu-secim-sarkilarini-hatirliyor-musunuz-1005151200.html>

Sinemada Erbakan'ın liderliğindeki İslami kanat "Birleşen Yollar" benzeri filmleri olumlu bulunur¹²⁷.

Bülent Ecevit: Ecevit, çalışma hayatına Hasan Saka Hükümeti döneminde Bayındırlık Bakanlığı yapmış olan Nihat Erim'in yanında CHP yayın organı sayılan Ulus gazetesinde çalışmaya başlar. CHP'ye girişi 1957 tarihinde milletvekilliği ile olmuştur¹²⁸.

İnönü'nün sola yeni bir kimlik kazandırması amacı ile 'ortanın solu' hem partinin rotasını hem de Ecevit'in CHP Genel Başkanlığına giden ve siyasi figür haline gelmesinde önemli etmendir. CHP içindeki açılımlar, klasikleşmiş/devletçi sol anlayışının değişme süreci ve TIP'in meclise girerek sola seslenme çabaları, CHP'nin yeni bir sol tanımının yapılmasını mecbur kılmıştır. İnönü'nün 1965 seçimleri propaganda döneminde anlattığı ortanın solu fikrinin en sıkı savunucusu genç siyasetçi Bülent Ecevit 'in kitlelere ulaşmada ki bir kavram olarak güncelliğini korumuştur. 1965 seçimlerinde ki başarısızlık, içeriği halk tarafından anlaşılamayan ve parti içindeki muhafazakarlar tarafından kabullenilmeyen 'ortanın solu' düşüncesinin sorgulanmasına neden olmuştur. Seçim sonrası yapılan kurultayda Ecevit muhafazakarlara karşı galibiyetle çıkarak, CHP Genel Başkanı olmuştur.

Ecevit'in babası iki dönem CHP'den milletvekilliği yapmış adli tıp uzmanı ve annesi de ünlü bir ressamdır. Nezaketi, saygılı tavırları ve içine kapanık ruh hali ile tanınan Ecevit'in bu özelliğini annesinden aldığı söylenmektedir. Bu tarzıyla Türk Siyasetine nazik bir üslup getirdiği söylenmektedir. Gazeteci ve şair olan Ecevit, ünlü Türk Edebiyatı halk ozanlarını okur, onların toplumdaki karşılıklarını araştırır. Mevlana ve Mesnevi'yi inceler. Tüm bu birikimler manevi dünyasını beslemekle birlikte Anadolu'yu tanımasını sağlamış ve liderlik pratiğinde yardımcı olmuştur¹²⁹.

¹²⁷ Menderes Akdağ, a.g.m., 96-98.

¹²⁸ Menderes Akdağ, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Seçilmesi Sürecinde Yürüttüğü İletişim ve Medya Stratejisi, Sosyal Bilimlerde Güncel Akademik Çalışmalar, Volum:1, Cilt:1, 2018, s.133.

¹²⁹ Menderes Akdağ, a.g.m., s.134.

İnönü'den genel başkanlık koltuğunu aldığı 1972 yılındaki CHP Kurultayında dahi saygılı tutumundan tavrı, öncülüğünü yaptığı ve CHP için bir dönüm noktası teşkil eden Ortanın Solu hareketinden vazgeçmemiştir. Bu ilkeli ve kararlı duruş “romantik şair Ecevit'i”, “halkın umudu Karaoğlan”a terfi ettirmiştir.

Bülent Ecevit'in gazeteci kimliği, gazeteleri etkili şekilde kullanmasında bir faktördür. Ecevit'in CHP genel başkanı olmasından sonra, halk nezdinde ve parti üyelerinin bir kısmında CHP'nin geçmişine bağlı olduğu görüşünün yerleşmesinde, İnönü ile polemikten uzak, ona karşı saygılı üslubu ve o günün medyasında bu görüşü destekleyici görüntüsü etken olmuştur. 1974 Kıbrıs Çıkarması sürecinde bazı şarkılarda “Kahraman Ecevit”, “Aslan Ecevit” gibi sözler işlenir. Bu da Ecevit'in kahraman ilan edilmesindeki etkilerden biri olmuştur. Kasetçalar dönemi, şarkıların partilere uyarlanması dönemidir. Tecrübeli Ecevit, kasetli propagandada “Halkçı Ecevit” sloganına uygun ozanların seslendirdiği türkü şeklinde şarkılar yaptırır. Ecevit, meydanlarda propaganda alanı kurmak yerine, Türk siyasi tarihinde ilk kez “seçim otobüsü” kullanarak kendisi ve partisi için yapılan şarkıları çalınmıştır. Âşık Mahzuni yaptığı “Karaoğlan” şarkısında Ecevit sevgisini, Ecevit söylemlerini desteklerken en büyük rakibi Demirel'i de hicveder. “Yarımlar Bizim” ,“Uyum, “Yeni Bir Türkiye”, “Sev Kardeşim”, “Hayat Bayram Olsa” Ecevit'in seçimlerde kullandığı, lidere atfedilen şarkılardır. Türkü ve şarkılarda “emek, barış, aydınlık” sıklıkla vurgulanmaktadır. Merkez sağ (Demirel), Ecevit'in önemli rakibidir ve rakip görüşü çürütmek, itibarını sarsmak için de şarkılı propaganda yapılmıştır. “Kır Atına Bin Gel Süleyman” hiciv şarkısı ve “Unuttun Beni Zalim” şarkısının uyarlanarak, “Unuttun bizi Süleyman!” şeklinde yorumlanması karşı propagandanın örnekleridir. Sol görüş mensuplarının duvar yazılarında ve afişlerinde sıklıkla; “Faşizm Döktüğü Kanda boğulacaktır”, “Kahrolsun Faşizm”, “Tek Yol devrim”, “Tam bağımsız Türkiye” gibi sözler yazılmaktaydı. Sinema ve televizyon da Yılmaz Güney filmleri sol kesimin temsili olarak görülür, Bülent Ecevit'in başbakanlığı döneminde televizyonda Yılmaz Güney ve Metin Erksan filmlerinin gösterildiğine şahit olunur¹³⁰.

1945-1960 dönemi siyaseti hakkında inceleme yapan Karpat'ın yorumu şöyledir;

¹³⁰ Menderes Akdağ, a.g.m., s.93-99

“Türk siyasi partileri 1961’e kadar belli bir sosyal sınıfı temsil etmez, kuramsal olarak bütün milleti temsil etme hedefini güderlerdi. Bu sebeple, bir sınıf temeli üzerine kurulmuş olan küçük siyasi partileri hoşnutsuzlukla karşılarlar. Bundan dolayı Türkiye’de bütün siyasi partiler, muhafazakâr, gelenekçi fikirleri temsil eden orta yolcu partilerdi. Türkiye’de 1961’e kadar partilerin birbirlerine benzeyişinin baş sebebi aralarında gerçekten ana sorunlar üzerinde görüş farklılıklarının mevcut olmamasıdır. Böyle sorunlar olsaydı, sonuçlar da değişik olurdu. Türkiye’de mevcut büyük siyasi partilerin programlarının hepsi, devletçilik bir yana bırakılırsa, herhangi bir belli iktisadi ve toplumsal kurama dayanmazdı¹³¹”

Karpat’ın da belirttiği gibi 1961 öncesi siyasi partiler birbirlerine tepkime sonucu yine parti içi hizip neticesinde ortaya çıkmıştır. Temelde ideolojik ayrışmadan değil, bireysellik etken olmuştur. 1961 Anayasası Türkiye’ye yeni özgürlükler getirmiş olması, çağdaş, çoğulcu demokrasiye yönelmesi; o güne değin tartışılma fırsatı bulamayan her türlü sol ve sağ fikirlerin tartışılmasına ve ortaya çıkmasına imkan vermiştir. Baskı rejiminde farklılaşma gösteremeyen fikirler, birbirlerini destekleyerek gelişmeye çalışmıştır. Bu destek bittiğinde sol ve sağ yelpazede ayrışmalar başlamıştır. Siyasal yaşamlarının başlangıçlarını, dönemin konjektörü ile yukarıda incelediğimiz liderlerin örgütlenme şekilleri ve zorunlulukları ortak benzerlikleridir. Bu dört liderden farklı olarak Erbakan siyasal hayatına ilk adımlarını mevcut bir parti ile değil, kurucusu olduğu parti ile atmıştır.

12 Eylül 1980’de gerçekleşen Cumhuriyet tarihinin üçüncü darbesi daha köktenci bir darbeydi. Başlıca siyasi parti liderleri; Demirel, Ecevit, Erbakan ve Türkeş gözaltına alındı. Demirel ve Ecevit 30 gün sonra serbest bırakıldılar. Erbakan ve Türkeş daha uzun hapiste yatmışlardır. Yeni anayasa Kasım 1982’de yürürlüğe girmiştir. 1982 Anayasası’nın kabulünden sonra 24 Nisan 1983 tarihli Resmi Gazete’de, politik partilerin kuruluşuna izin veren karar yayınlanmıştır. Bununla birlikte MGK politik faaliyetleri serbest bırakan 76 sayılı kararını almıştır. 24 Nisan 1983 tarihli yeni politik partiler kanunu, partilerin kurulmasına olanak vermesine karşılık politik faaliyetlerle ilgili bazı yasaklarda getirmiştir. Buna göre, feshedilen parti mensupları eski partilerini ya da kendilerini savunmaları, yeni partiler feshedilmiş partileri suçlayıcı, övücü ya da savunucu beyanda bulunmaları ve MGK’nın,

¹³¹ Kemal Karpat, Türk Demokrasi, Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s.469

cumhurbaşkanının, sıkıyönetim komutanlarının faaliyetlerinin eleştirilmesi yasaklanmıştır. Parti liderlerine 10 yıl siyaset yasağı getirilmiştir¹³².

Türkeş, siyasi hayatının her döneminde başkanlık sistemini savunduğunu belirtmiştir. Askeri geçmişiyle beslenen bu görüşünü Türk milletinin tarihi özellikleriyle desteklediği fikirlerini, bir milli doktrin kitabı haline gelen “Dokuz Işık”ta da ifade etmiştir. Eserinde yalnızca yürütmedeki çift başlılıktan değil, yasamadaki çift başlılıktan da yakınan Türkeş, iktidar olduklarında yürütme ve yasamayı tek başlı hale getireceğini şu şekilde belirtmiştir:

“Milli devletin yürütme gücünün başının ikiye bölünmesi otoriteyi zayıflatması bakımından son derece mahzurludur. Biz bu gerçeklerin ışığı altında Cumhurbaşkanı ve Başbakanı, devlet başkanı ismiyle birleştirmek ve yürütme organının sahibini tek kişi yapmak azim ve kararındayız. Başkanlık sistemi diye adlandırdığımız bu görüşümüzün tahakkuku halinde Devlet Başkanı, referandum usulü ile bizzat milletin kendisi tarafından seçilecek ve böylece halkın yönetime katılması ve kendilerini ilgilendiren konularda alınacak olan kararlara bizzat iştirak etmesi sağlanarak milli demokrasi tesis edilmiş olacaktır... Milliyetçi Hareketçiler olarak defalarca bugünkü meclis yerine tek meclis sisteminin getirilmesi ve Senato'nun kaldırılarak Millet Meclisi'nin 300 kişiden teşekkül etmesini ve bunun memleketimiz için hayırlı bir durum olacağını ifade etmişizdir. Yasama gücünün tutucu ve işleri geciktirici durumdan kurtarılıp milli toplumun ihtiyaç ve şartlarına göre düzenlenmesi ancak bu şekilde mümkündür. Az gelişmiş ülkeler, çok yönlü bir kalkınma durumunda oldukları için, seri ve hızlı kanunlar çıkaracak bir yasama organına şiddetle ihtiyaç gösterirler. Türkiye’de de tek başkan, tek meclis sisteminin kurulması geniş halk kitlelerini ilgilendiren konularda halkın temayülünü belirtecek referandum müessesinin tesisi son derece kaçınılmaz bir zarurettir. Fakir milletin alın terleri ile iki mecliste 600’ü aşkın vekilin beslenmesi hiçbir ölçüye sığmaz¹³³”

23 Ekim 1988’de Milliyet’te yer alan ifadelerine göre Demirel, içinde buldukları dönemin sıkıntılarını aşmak için “müdahaleci Cumhurbaşkanlığı ile tasdikçi Cumhurbaşkanlığı arasında bulunacak bir Cumhurbaşkanlığı sistemi” istediklerini ifade etmiştir¹³⁴.

¹³² Birol Akgün, 12 Eylül Döneminde İç ve Dış Politika, Osmanlı’dan İki binli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi (İç ve Dış Politika), Ankara, 2010, Savaş Yayınevi, s.553-556.

¹³³ Çağrı D. Çolak, Abdullah Uzun, Türk Siyasal Hayatında Başkanlık Sistemini Gündeme Getiren Liderler: Türkeş, Demirel, Özal Ve Erdoğan, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:10, Sayı:50, 2017, s.205

¹³⁴ Çağrı D. Çolak, Abdullah Uzun, a.g.m., s.207.

İki liderin de söylemlerindeki benzerlik devlet başkanlarının halk tarafından seçilmesi olmuştur. Türkeş'in tasarladığı sistem, mevcut bir sistemin Türkiye'de uyarlanması şeklinde değil milli bir sistem oluşturulması üzerinedir.

Ecevit'in yaşlı bir kadından aldığı Karaoğlan ismi, bir yıl sonra başbakanlığı döneminde yaşanan Kıbrıs olayıyla pekişir, Karaoğlan'a bir de "Kıbrıs Fatih" eklenir. Başbakanlığı sırasında Temmuz 1974 yılında Türkiye'nin Kıbrıs'taki çıkarlarını korumak için tarihi Kıbrıs Çıkarması yapılır¹³⁵.

Takipçileri tarafından siyasete katılmasının ilk yıllarında "Başbuğ" unvanının verilmesi, kendisinin liderliğinin tartışılmasını büyük oranda engellediği için örgüt içinde daha rahat hareket etme imkanı bulmuş, gençlik kitlesinin şahsına ve doktrinine (dokuz ışık) olan bağlılığı, vefatına kadar partinin başında kalmasında önemli derecede etkili olmuştur¹³⁶.

Akademik kökenli Erbakan için 'hoca' ,Demirel'in çiftçi geçmişi ve çobanlığından dolayı 'Çoban Sülo', ve halka yakınlığından dolayı 'baba' tanımları yapılmıştır.

Laiklik konusunda ise Süleyman Demirel, "Din ve vicdan hürriyetinin bir rahatsızlık vesilesi sayılması kadar yanlış bir şey düşünemiyorum... Allah'ı bilen, Kur'an'ı bilen, peygamberi bilen insanlardan bir kötülük gelmez. Hep bu kanaati muhafaza ettim" ifadeleri ile değerlendirmiştir. Süleyman Demirel irtica konusunda, "İrtica suçu diye Türkiye Cumhuriyeti kanunlarında bir suç yok. 'Din elden gidiyor' diye dindar kitlenin kıyam etmesi korkusu bu suçlamaların sebebidir. Bu korku, 1909 yıllarında Derviş Vahdeti hadisesine Volkan gazetesine dayanır. 31 Mart hadisesi yani mektepliler üzerine alaylıkların hücumu çok büyük rahatsızlık meydana getirmiştir. Bizim entelektüellerimiz bu korkudan uzun zaman kurtulamamışlardır..."¹³⁷, yorumunda bulunmuştur.

¹³⁵ İnci Örkün Özgenç, İmajın Oluşumu Ve Değişiminde Basının Etkileri Bülent Ecevit Örneği, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler Ve Tanıtım Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s.82.

¹³⁶ Burak Kazım Mırık, Siyasal Liderlik Ve 1965 – 1980 Döneminde Alparslan Türkeş, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2018.s. 22.

¹³⁷ Merziye Akal,12 Mart 1971 Muhtırası, 12 Eylül 1980 Darbesi Ve 28 Şubat Sürecinde Bir Politikacı Olarak Süleyman Demirel'in Farklı Konum Ve Tepkileri, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Programı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003, s.145

Erbakan'ın laiklik konusundaki görüşleri ise şöyledir:

“Anayasada laiklik diye bir kelime var. Bu kelime ecnebi lisandan geliyor. Milletimiz bunun manasını bilmiyor. Ondan dolayı da tatbikat tam laikliğin aksine oluyor. Ve içtimai büyük sızuların yaraların temelini teşkil ediyor. Bu temel meselenin mutlaka halledilmesi lazım. Bunun halledilmemesi sadece milletimize zarar veriyor... Aziz Kardeşlerim, Laiklik demek herkesin düşünce hürriyetine vicdan hürriyetine, ibadet hürriyetine sahip olması demektir. Halbuki maalesef bugün memleketimizde tatbikat bu kelimenin tam tersine yürüyor. İnanan insanlara zulüm yapılıyor. İnanmayan insanlar, inananlara tahakküm ederek, laikliği onlar çiğniyorlar¹³⁸”

Milli ve İslami görüşü benimseyen Erbakan'ın eleştirileri devletin, laiklik uygulamasına yöneliktir.

Ortanın Solu kitabı Ecevit'in din ve laiklik hakkında geliştirdiği bir eserdir. Ecevit, vicdan özgürlüğünü demokratik geleneğimizin temel eksikliklerinden biri olarak tespit etmişti. Bunun nedeni batı tarzı bir Rönesans yaşanmaması ve çıkar çevrelerinin dini inancı, dolayısıyla vicdan özgürlüğünü kontrolleri altında tutmasıydı. Ecevit ulema, din adamları ve bunların etkisindeki çevrelerin, sosyal ve ekonomik çıkarları için düşünce ve vicdan özgürlüğünü baskı altına aldıklarını düşünüyordu¹³⁹.

Dini kurumların din ve vicdan özgürlüğüne engel teşkil ettiği görüşüyle diğer liderlerden farklı bir tutum izlemiştir.

Alparslan Türkeş'in laiklik ve din hakkındaki görüşleri; *"Laiklik ilkesi, devlet işleriyle din işlerinin ayrı tutulmasını ön görmektedir. Laiklik, insanların, vatandaşların dini faaliyetlerine karışmak, dini yaşayışlarına baskı yapmak anlamına alınmaz. Bizde uzun zaman bu ilke, dine baskı olarak kullanılmıştır. Laikliği devlet işleriyle din işlerinin ayrı tutulması görüşü olarak kabul etmek ve*

¹³⁸ Necmettin Erbakan, Milli Görüş, Dergâh Yayınları, İstanbul,1975, s.157.

¹³⁹ Mustafa Çolak,Bülent Ecevit'in Siyasal Anlayış Ve Deneyiminde Dinin Yeri, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Bilim Dalı Doktora Tezi, Kocaeli, 2015, s.232-233

bugün bu ilkeyi muhafaza etmekte yurdumuz için yarar vardır. Bu, toplumumuz için din müessesesi gerekli değildir anlamına gelmez. İnsanlar kendi inançlarında hürdürler, kendi yaşayışlarında inançlarına göre dini faaliyetlerini düzenlemekte, yapmakta hürdürler, Bunu yaptıklarından dolayı hiç kimse onları rahatsız edemez, yapmadıklarından dolayı da hiç kimse onlara karışamaz, onları rahatsız edemez. Bu böyle olmakla beraber, ilkokullardan itibaren Müslüman bir toplum olan Türk Milleti için çocuklarımıza İslam'ın temel esasları hakkında bilgi vermek, onları yetiştirmek mutlaka gereklidir. Gerek aile yuvasında, gerek okullarda çocuklarımıza toplumumuzun dini terbiyesini ve dini esaslarını öğretmek, vermek gereklidir. Çocuk belirli çağa geldikten sonra kendi hayatına kendi yön verir; o zaman istediği dini faaliyeti yapar veya yapmaz. Fakat Müslüman bir toplum olan Türk toplumunun mensup olduğu dini terbiyeyi almalı ve kendi toplumunun dininin esasları hakkında geniş bilgi sahibi olarak yetişmelidir¹⁴⁰.’’

Dört liderin laiklik ve din üzerine ortak görüşü; bireylerin yaşam hürriyetleri, düşünce hürriyetleri, ibadet hürriyetlerine ve vicdan hürriyetlerine müdahale edilmeden yaşanılmasıdır.

Kitleleri ile iletişim kurma yöntemlerinden biri olarak görülen mizah, esprili üslup; Erbakan ve Demirel tarafından her ne kadar iktidarlarını savunma ve rakiplerini eleştirmek amaçlı kullanılsa da güçlü oldukları yönleridir. Demirel duruma göre entellektüel kimliğini ya da köylü kimliğini kullanarak üslubuna taşımıştır.

Ecevit ve Türkeş üsluplarında mizaha yer vermese de ciddi, akıcı ve düzgün konuştukları gözlemlenmiştir.

Takipçileri ile uyumlu fikir ve değerler sergilemek lideri takip edenler açısından kendilerinden biri imajı yaratmış, bir gruba ait hissettirmiş ve harekete geçirmiştir. Türk Siyasal hayatının belli bir dönemine iz bırakan bu dört lider kendileriyle özdeşleşmiş semboller ve söylemler kullanmıştır. Demirel fötr şapkası ile halkı selamlarken, Türkeş bozkurt işareti ile ülkücülerin başbuğu olmuş, Erbakan İslami

¹⁴⁰ Burak Kazım Mırık, Siyasal Liderlik Ve 1965 – 1980 Döneminde Alparslan Türkeş, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2018,s.22

işaret olarak, başparmağını kullanmış ve Ecevit, kasketi, mavi gömleği, umudun temsili beyaz güvercin ile takipçilerinin hafızalarına kazınmışlardır.

Ecevit de Demirel gibi partinin ve bürokrasinin her kademesinde görev almasına rağmen, Ecevit ailesinden dolayı siyasetin içindedir. Ecevit kırsalı sonradan okuduklarından ve gezilerinden tanır ama Demirel Anadolu'dan gelmez. Erbakan da gelir seviyesi yüksek bir aileden gelir ve iyi bir eğitim almıştır. Türkeşaskeri geçmişi nedeni ile aydın görünümünü, muhafazakar dindar milletçiliğe kaydırmış ve halkın içinde, köylü yanlısı politika izlemiştir.

Dört lider de iyi derece de yabancı dil bilir. Ecevit dışında üçü de, Batı'da eğitim görmüş ve Batı'dan esinlenmişlerdir.

Renkli kişilikleri ve fikirleri seçim meydanlarında da kendini göstermiş, gündemi belirleyen seçim şarkıları önemli seçim propagandaları haline dönüşmüştür.

2. BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ DÖNEMİN İKİ BÜYÜK SİYASAL FİGÜRÜ OLARAK MENDERES VE ÖZAL'IN (HAYAT HİKÂYESLERİ, SİYASAL VE İKTİSADİ GÖRÜŞLERİ ÇERÇEVESİNDE DÜNYA GÖRÜŞLERİ VE DEVLET ADAMLIKLARI)

2.1. DEMOKRATİK SEÇİMLE İŞBAŞINA GELEN İLK BAŞBAKAN: ADNAN MENDERES

Türkiye'nin çok partili döneme denk gelen başbakanlarından olup da yaşamı darağacında son bulan Adnan Menderes'in hayat hikâyesi baştan sona bir dramdır. Çünkü Adnan Menderes'in hayat hikâyesi dramatik olaylarla çevrilidir ve bu hikâyenin sonu da yine bir hüznü dolu sahneyle bitmektedir. Tüm bunların yanı sıra şöyle bir gerçek de vardır: Menderes bir halk adamıdır, o günün Türkiye'sinde karizması yüksek bir lider olup, kitleleri hareketlendirebilmektedir.

Asılarak idam edilen Adnan Menderes hakkında kafamızda da birçok soru işareti vardır. Adnan Menderes Türkiye'ye neler getirdi? Neleri Türkiye'den çaldı? Türkiye'nin milli yapısında nelere yol açtı? Tartışılması mümkün olmayan bir gerçek vardır ki, o da Adnan Menderes başbakanlığında DP Hükümeti 1950 – 1960 yılları arası görev yapmıştır. Bu dönem Türk Siyasi Tarihi açısından son derece önemli olaylara sahne olmuş ve Menderes lider olarak derin izler bırakmıştır. İnsanlar onu kendi görüşleri, düşünceleri doğrultusunda eleştirebilir, fakat Menderes'in tarihimizde var olduğu gerçeği kaçınılmaz bir gerçektir.

2.1.1. Hayatı

Adnan Menderes 1899 yılında, Aydın'ın Koçarlı ilçesinin Çakır beyli köyünde varlıklı bir çiftçinin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Adnan Bey'in annesi Tevhide Hanım, Hacı Ali Paşanın kızıdır. Aydın ve Ege bölgesinin önde gelen hatırı sayılır insanlarından olan Hacı Ali Paşa'nın, renkli ve hareketli bir yaşam geçmişine sahiptir Adnan Menderes'in babası İbrahim Ethem Bey, Katipzâde İsmail Beyin oğludur.

Ethem Bey iyi bir eğitim görmüş, kendini yetiştirmiş bir insandır. Aydın'da memur olarak görev yapmıştır¹⁴¹.

İbrahim Ethem ve Tevhide Hanım 1895 yılında evlendiler. Bir yıl sonra kızları Melike, 1899'da, ikinci evlatları Ali Adnan, Aydın'ın eski Sarayı Mahallesinde, Hacı Ali Paşazade Sadık Beyin konağında dünyaya gelmiştir¹⁴².

Adnan Bey'in anne ve babasının ciddi sağlık problemleri vardır. İkisi de verem hastalığına yakalanmış, gittikçe ilerleyen bu hastalık yüzünden sağlıkları iyice bozulmuştur. İzmir'de yaşayan Tevhide Hanım ve İbrahim Ethem Bey, hava değişikliği nedeniyle hafta sonları Hacı Ali Paşa'nın Sultanbeyli'de bulunan çiftliğine giderlerdi. Bu gidişlerin birinde Tevhide Hanım İzmir'e dönüş ten kısa bir süre sonra vereme yenik düşerek, hayatını kaybetmiştir. Ethem Bey ise tedavi olmak için İsviçre'ye giderken İstanbul'da verem hastalığından vefat etmiştir. 2,5 yaşında anne ve babasını kaybeden Adnan ve ablasının bakımını babaanneleri Fitnat Hanım üstlenmiştir. Sırasıyla Menderes'in halası ve son olarak ablası Melike ise 6 yaşında veremden yaşamını yitirmiştir¹⁴³.

Menderes'in dedesi Hacı Ali Paşa ise değişik bir tip insandır. Onun hakkındaki kimi araştırmalara göre Konya'dan kendisine kısmet aramaya gelen bir yürüktür, diğer bir araştırmaya göre ise Konya'dan değil de Eskişehir civarından gelmiştir ve kendisi Tattardır. Hacı Ali Paşa'nın evlilik hayatına gelince o tek evlilikle yetinmemiş ve tam dört kadın almıştır. Çocukları ayrı ayrı kadınlardandır. Beş evladı olan Hacı Ali Paşa'nın evlatlarından üç tanesi erkektir iki tanesi kızdır. (Bunlardan biri Menderes'in annesi Tefika hanımdır). Hacı Paşa'nın oğullarından olan Sadık Bey'in Aydındaki evi Menderesin doğduğu evdir¹⁴⁴.

Menderes çocukluk ve ilk gençlik yıllarında hep babaannesini ile birlikteydi. Fakat Şubat 1918 yılında Fitnat Hanım da verem hastalığına yakalanmış ve torununu hayatta

¹⁴¹ Şevket Süreyya Aydemir, Menderes'in Dramı (1899-1960), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s.12-15.

¹⁴² Mükerrerrem Sarol, Bilinmeyen Menderes, Cilt:1, İstanbul, 1983, s.9.

¹⁴³ Erdal Şen, Bir Yiğit Vardı, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2010, s.20-21.

¹⁴⁴ Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., s.17-21.

yalnız bırakmıştır. Menderes böylelikle tek dayanağını, yetiştiricisini, ilk hayat adımlarından beri yanında olan bu kadını kaybetmiştir. Hacı Ali Paşa'nın ölümü ailenin mihverini ortadan kaldırmıştır ve aile dağılmıştır. Hacı Ali Paşa'nın ölümünden sonra büyük bir miras kalmıştır. Adnan'ın annesine ise bu mirastan onu uzun bir süre geçindirebilecek kadar para ve Çakır beyli Çiftliği düşmüştür¹⁴⁵.

Menderes'in çocukluk yıllarından bahsetmek gerekirse; Menderes'in anılarında Aydın'da geçen ilk çocukluk yıllarının izleri nerdeyse hiç yoktur. Dostlarına ve çevresine anlattığı hikâyelerde Aydın'daki yıllar yer almamaktadır. Ama şöyle bir gerçek vardır ki Menderes Aydın'ın Saray içi mahallesindeki evde bir süre oturmuştur. Fakat hiçbir zaman sokak havasını soluyamamıştır, sokaklardaki mahalle çocuklarının arasındaki oyunlardan, kavgalardan her zaman uzak tutulmuştur. Bunun hasretini her zaman içinde yaşamıştır. Tüm bunlara rağmen Menderes, varlıklı fakat özlemleri olan yalnız bir çocuktur.

Kendisi hatıralarında bu durumu şöyle ifade eder:

“Kardeşim, ana nedir bilmiyorum ama sezerdim. Baba nedir bilmiyorum ama sezerdim. Ablamın hatırası, küçük ve beyaz bir duman parçası gibi içimde titrer... Ama mektep duvarları içinde bile yapayalnız yaşadım. Bayramlarda, tatillerde, evlatlarını, çocuklarını, kardeşlerini almaya gelenleri gördüğüm zaman içim yanar, kendimi zapt edemezdim. Zaafım görünür endişesiyle de, yatakhaneye, mektebin gizli ve görünmez köşelerine kaçar, saklanır, hıçkırığa ağladım. Tırnaklarımı yerdim. Bu ağlama sesleri, bugün bile kulaklarımda akisler yapar. Bu acıyı tatmayan insana, bu acıları anlatmak mümkün değildir...¹⁴⁶”

Menderes'in ilköğrenim yıllarına dair pek bilgiye ulaşılmadığını biliyoruz. Orta öğrenim yılları ise uyanış yıllarına rastlamaktadır. Yani Adnan Menderes 9 yaşındayken Türkiye İkinci Meşrutiyetin coşkusunu yaşamaktadır. 10 Temmuz 1908'de Rumeli'de hürriyet ilan edilmiştir. Hürriyetin ilanı önce Rumeli şehirlerinde sonra İstanbul'da ve elbette ki İzmir'de büyük heyecanlar yaşatmıştır. Bu olaylara karşı olarak gizli ihtilalciler ortaya çıkmıştır. Abdülhamit'in Rumeli'deki hürriyet çabalarını önlemek için sevk ettiği taburlar vardır. Fakat bu taburlar görevlerini

¹⁴⁵ Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., s.21-22.

¹⁴⁶ Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., s.28.

yapmak yerine İttihat ve Terakki cemiyetlerinin emrine girmeye karar vermişlerdir. Bu sebeple 10 Temmuzdan itibaren İzmir’de ittihat ve hürriyetçilik yerleşmiştir. İttihat ve Terakki kulüpleri, mektepleri açılmıştır. İzmir İttihat ve Terakki idadisi de bu mekteplerden biridir. Adnan Menderes bu mektebin sadece orta kısmını okumuştur. İttihat ve Terakki idadisini bitirmediği kesin olarak bilinmektedir. Oradan ayrıldıktan sonra İzmir’de Amerikan Koleji’ne geçiş yapmıştır. Ancak bilinmektedir ki Adnan Menderes Amerikan Koleji’ni de bitirememiştir¹⁴⁷. I. Dünya Savaşı nedeniyle tamamlayamadığı lise eğitimini, Milletvekili olduğunda MEB’e mazeretini bildiren bir dilekçe vererek bir yüksek eğitime devam etme isteğinde bulunmuştur. Dönemin Bakanı Reşit Galip, Menderes’in bu talebini onaylamıştır. Fakülte Profesörler Meclisi’nin kabulü sonucu 1933 yılında Ankara Hukuk Fakültesi’ne kayıt yaptıran Menderes, 1935 yılında aynı fakültenin mezun olmuştur¹⁴⁸.

Menderes’in karmaşık öğrenim hayatının yanı sıra arkadaşlık ilişkilerinden söz etmek gerekirse, Menderes’in elbette birçok arkadaşı, dostu olmuştur. Ancak bunlardan bir tanesi vardır ki en özel dosttur. Ethem Menderes, Adnan Menderes’in ilk ve son arkadaşdır diyebiliriz. Adnan Menderes ile Ethem Beyin arkadaşlıkları orta öğrenim yıllarına dayanmaktadır ve yedek subay talimğâhında iki gencin dostlukları iyice artarak ayrılmaz bir arkadaşlığa dönüşmektedir. Hatta öyle bir dostluktur ki Menderes’in babaannesinin vefat ettiği zamanlara denk gelen bu arkadaşlıkta, Ethem bey Adnan Menderes’i bir an olsun yalnız bırakmamıştır. Menderes kimsesizliğinin verdiği üzüntüyü Ethem sayesinde unutmaktadır. Tüm bunlardan sonra arkadaşlıkları hayat boyu süren ve asla bitmeyecek olan bir dostluğa dönüşmüştür¹⁴⁹.

Adnan Menderes’in bu güzel arkadaşlığın adımlarını atmasının üzerine Türkiye’de çıkan çetin problemler yüzünü göstermektedir. İsyenlar, Trablusgarp Harbi, Balkan Harbi ve Birinci Dünya Harbi Hürriyet’in ilanından sonra bu problemlerin ortaya

¹⁴⁷ Necip Fazıl Kısakürek, Benim Gözümde Menderes, 5.Baskı, İstanbul, 2002, s.166.

¹⁴⁸ Süleyman İnan, Muhalefette Adnan Menderes (1945-1950), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktor Tezi, Isparta, 2002, s.41.

¹⁴⁹ Necip Fazıl Kısakürek, a.g.e., s. 169-170.

çıkmasıyla birlikte sayısız cepheler kurulur, mektepler boşaltılır ve yetişme çağında, öğrenim çağında olan nesil askere alınır. Bu durumdan elbette Adnan Menderes de etkilenir. Henüz 18 yaşında olan Adnan Menderes ders sıralarından alınarak yedek subay talimgâhına sevk edilir. Tüm bunların gerçekleştiği zamanlarda Menderes iyice kimsesizleşmiştir. Ethem Bey de askere alınmıştır, talimgahtadır, fakat onun hem askere alınışı hem talimgahı bitirişi Adnan Menderes'ten önce olduğu için o subay adayı olarak rütbe alır¹⁵⁰.

Menderes, o sıralarda en sıcak cephe olan Suriye-Filistin Cephesinde görevlendirilmiştir. Adnan Menderes yakalandığı zehirli sıtma hastalığı nedeniyle Adana Pozantı'da yola devam edemeyecek kadar ağırlaşmıştır. Pozantı Menzil Kumandanlığı Adnan Menderes'i trenden alarak, seyyar hastane adı verilen çadırılı, birçok hastanın olduğu bir hastaneye yatırır. Menderes'in hastalığının sebebi anlaşılıp hastaneden çıkarılacak hale geldiği zaman 40 kiloya kadar düşmüştür. Hastaneden çıkacak hali bile olmayan bitkin, zayıf düşmüş Adnan artık hastaneden çıkarılır. Cephe'ye gitmesi gerektiğini düşünürken vazifesinin değiştiği anlaşılır ve artık İzmir 17. kolorduya nakledilmiştir¹⁵¹.

Adnan Menderes gençliğinin de verdiği ümitle İzmir'de kendini toparlamaya çalışırken 15 Mayıs 1919'da İzmir işgal edilir, fakat Ethem ile Adnan Menderes Yunanlılar İzmir'e girerken İzmir'de değillerdir. Atik davranıp Çakır beyli topraklarına doğru yol almışlardır. Adnan ve Ethem Çakır beyli' ye varmış, ancak Çakır beyli halkı Adnan'ı pek de olumlu karşılamamıştır. Karşılarında aciz, zavallı, zayıf, gencecik bir çocuk görünce adeta hayal kırıklığına uğramışlardır. Çakır beyli köy halkı ve Adnan'ın karşılaşmasının olduğu günlerde İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal haberi gelmiştir¹⁵².

İzmir'de başlayan Yunan istilasası çok hızlı gelişerek Aydın ve Nazilli çevrelemiş, Menderes nehrine kadar yayılmıştır. Menderes ailesinin sahibi olduğu Çakır beyli çiftliği tehlike altındadır. Bu yüzdendir ki, Menderes ve arkadaşı Ethem Bey, Topçu

¹⁵⁰ Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., 39-40.

¹⁵¹ Erdal Şen, a.g.e., s.28-32.

¹⁵² Necip Fazıl Kısakürek, a.g.e., 170-171.

Üsteğmen Selami Bey'in başında bulunduğu milli mücadele amaçlı Ay-Yıldız Kuva-i milliye çetesini kurmuşlardır. Çakır beyli Çiftliği İtalyan işgali altında kalmıştır. Menderes bölgedeki mahalli direnişe önemli katkılarda bulunuyor, çetesi ile Yunanlılara karşı bazı baskınlar düzenlemek, çarpışmalara girmek ve çiftliğini lojistik bir üs gibi kullanmak suretiyle milli mücadeleye destek olmaktadır. Yerel direniş dışında Yunan işgali sona erene kadar çeşitli cephelerde de görevlendirilmiştir. 1923 tarihinde askerliği sona ermiş, bütün bu hizmetlerine karşılık 1931 tarihinde ise TBMM tarafından İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir¹⁵³.

2.1.2. Siyasal Yaşamı

1920- 1930 yılları Menderes'in hayatında önemli adımların atıldığı dönemlerdir. İlki evliliği, diğeri ise siyasi hayata atılışdır.

Adnan Bey Eylül 1928 tarihinde İzmir'in tanınmış ailelerinden olan Evliya zadelere'nin kızı Berrin Hanımla sade ve törensiz bir düğünle evlenmiştir. Adnan Bey düğünlerin çok masraflı yapılmasından dolayı bu âdetin kaldırılmasından yana olduğu için kendi düğününü sade bir şekilde yaptığını söylemiştir. Bu evliliğinden Yüksel, Mutlu, Aydın adında üç çocuğu olmuştur¹⁵⁴.

Adnan Menderes'in, siyasal hayatına gelindiğinde ilk adımı Serbest Fıkra ile attığı görülmektedir. Türkiye'de demokratik hayata geçiş için ikinci teşebbüs olan Serbest Fıkra tecrübesinde önemli isimlerden söz edilebilir. Başta Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal telkin ve teşvikleriyle önemli rol oynamıştır. Gazi, bu yolla halk yoklaması yaparak sistemin memlekette ne ölçüde yerleştiğini değerlendirmek istemiştir. Fethi Bey'in görevlendirilmesi ile 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulmuştur.

¹⁵³ Turan Yıldız, Demokrasi Hayatımızda Adnan Menderes, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2013, s.12.

¹⁵⁴ Erdal Şen, a.g.e., s.50-51.

Adnan Menderes'in SCF' ye katılımı Aydın İl Başkanlığı ile olmuştur. Ethem Bey birçok konu da olduğu gibi siyasi konularda da Adnan Menderes'i desteklemiştir ve her zaman onun yanında yer almıştır¹⁵⁵.

Siyasete girmeyeceğini ifade eden Menderes'i ikna eden ve önemli katkılar sağlayan Fethi Bey'dir. Menderes'in siyasete giriş nedeni asıl olarak o günün içinde bulunduğu koşullar; günden güne bozulan ekonomik yaşam yani düşen üretim, buna bağlı azalan gelir, ağırlaşan vergiler ve sosyal sorunlardır. Ziraat ve ihracat fiyatlarının düşüşü, gıda ve hammadde ihracatıyla geçinen Ege bölgesini fazlasıyla sarsmıştır. Orta dereceli bir çiftçi ve tüccar olan Menderes bu durumdan rahatsızdır ve şikâyetlerine çözüm olarak siyaseti uygun görmektedir¹⁵⁶.

Menderes'in ilk siyasi adımlarını attığı Serbest Fıkra üç arkadaş için de farklı farklı durumları ifade etmektedir. Serbest Fıkra, Mustafa Kemal için tecrübe, İsmet Paşa için kendi hesabına bir sondaj, Fethi Bey için ise bir hata oldu. Hata oluşunun sebebi ise Serbest Fıkranın doğuşundan çok kısa bir süre sonra yok olmasıdır. 12 Ağustos 1930'da doğan Serbest Fıkra, 18 Aralık 1930'da son bulmuştur. Her ne kadar parti kapatılmış olsa da Adnan Menderes ne olursa olsun siyasete ilk adımını atmıştır. İşte tam da bu sıralar da Adnan Bey hiç beklemediği bir teklif alır, onu Cumhuriyet Halk Partisine davet etmişlerdir¹⁵⁷.

Bu konuyla ilgili Adnan Menderes'in dilinden dökülen çarpıcı sözler şöyledir:

“Atatürk zamanında ben, Aydın'da Serbest Fıkranın reisiydim. Fethi Bey bizzat Aydın'a gelerek, Serbest Fıkra ile meşgul oldu. Aydın'daki belediye seçimlerini kazandım. Gayet dürüst bir mücadeleye giriştim. Halk partisi ileri gelenleriyle tanışıyordum. Ama Halk Partisine, onların rica ve ısrarlarına rağmen girmemişim. Fethi Bey'in partisi, malum şartlar altında feshedildi. Memlekete derin bir teessür hâkim oldu. Halk Partisi kendisini toplamak istedi. Vilayetlere heyetler gönderildi. Bu arada İzmir ve Aydın'a da, Celal Bayar

¹⁵⁵ Hamza Eroğlu, Türk İnkılap Tarihi, Ankara, 1990, s. 242-243.

¹⁵⁶ Samet Ağaoğlu, Arkadaşım Menderes, Yapı Kredi Yayınları, 2011, s.25-26.

¹⁵⁷ Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., s.86-87.

riyasetinde bir heyet geldi. Daha sonra da Atatürk seyahate çıktı. Aydın'a da uğradı. Aydınlılarla teması zaruri gördü...¹⁵⁸»

Bu sırada Atatürk Aydın'a gelmeden önce, oraya gelen Halk Partisi heyetinin partilerine uyum sağlayacak SCF kadrolarının kendi bünyelerinde aktif siyasete dâhil etme çabaları vardır ve Adnan Beyle temas kurmak isterler. Yine Adnan Bey bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir:

“Ben gelen heyetle bir hafta temas etmedim. Nihayet, Celal Bayar tanıdığım ve hürmet ettiğim bir zattı. Vasıf Çınar, İttihat ve Terakki mektebinden hocamdı. Heyetten Halit Onaran da iyi tanıdığım olmak itibariyle, kendileriyle temas, çekinilmez bir hal aldı. Ve temas temin edildi. Bu muhterem zatların ibram ve ısrarı üzerine, Halk Partisine girerek, fikirlerimizi parti içinde müdafaa etmek muvafık olacaktı. O zamana kadar ve benimle beraber Halk Partisine karşı çekingen tanınan arkadaşlarla, Halk Partisine girdik...¹⁵⁹»

Böylelikle Adnan Menderes şartlarının kabulüyle CHP Aydın İl Başkanı olarak, yapılan kongreyle de arkadaşlarını yönetim kadrolarına dâhil etmiştir. Şartlarından biri olan teşkilatın yeniden yapılanması ve şaibeli partililerin tasfiye edilmesi kısa sürede gerçekleşmiştir. İl Başkanlığı görevini milletvekili seçildikten sonra da sürdürmüştür¹⁶⁰.

Gazi Mustafa Kemal halkın temel rahatsızlıklarını bizzat dinlemek, yapılması gerekenleri yerinde tespit etmek ve CHP teşkilatlarını denetlemek amacı ile alanında uzman teknokratlardan oluşan bir heyetle yurt gezisine çıkmıştır. Gezi güzergahı öncelikle SCF'nin belediye seçimlerinde etkili olduğu vilayetleri kapsayacak şekilde belirlenmiştir¹¹².

Aydın'a doğru yol alırken kulağına gelen ilk haber Aydın'daki Halk Partisi teşkilatının SCF adamlarının eline geçtiği haberidir. Aydın da her yeri gezen Mustafa

¹⁵⁸ Şevket Süreyya Aydemir a.g.e., s.101.

¹⁵⁹ Şevket Süreyya Aydemir a.g.e., s.101-102.

¹⁶⁰ Süleyman İnan, Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes, Liberte Yayınları, Ankara, 2206, s.63.

Kemal, CHP İl Başkanlığı'na uğramak istemez. CHP'ye karşı yürütülen muhalefetin kendisine karşı yapıldığını düşünerek SCF kadrolarına soğuk bakmaktadır¹⁶¹.

Ancak bir süre sonra gezi esnasında yanında bulunanların ısrarı ile usulen bir ziyaret gerçekleştirir. Daha ilk dakikalarından itibaren Adnan Bey memleket meseleleri üzerine konuşmaya başlar; Tarım, kredi, kooperatifleşme ve sanayi gibi güncel konularda fikirlerini etraflıca anlatır. Tam dört saat de bu konular konuşularak geçirilir. Bu ziyaret Mustafa Kemal'de son derece olumlu izlenimler bırakmıştır. Mustafa Kemal'in Adnan Bey hakkındaki düşüncelerini Recep Peker'e; "Bugün konuştuğumuz genç, elbette burada bizim parti mutemetlerimizle çalışamaz. Şayanı dikkat bir gençtir...¹⁶²" diyerek ifade etmiştir.

Atatürk yurt gezisini sonrası Ankara'ya döndüğünde incelemelerini hayata geçirmek amacı ile seçimlere gidilmesi kararı almıştır¹⁶³. Atatürk ile yapılan dört saatlik görüşme ve Adnan Bey'in "Köylülük" düşüncelerinin sonucu Aydın Milletvekili seçilmiştir¹⁶⁴.

Adnan Bey, Ankara'da milletvekilliği ek olarak CHP merkez ve taşra teşkilatlarında görevler almıştır. Bunlardan biri olan Parti Müfettişliği; taşra teşkilatlarının denetimini ve irtibatını sağlayan önemli bir görevdir. Bu görev sayesinde toplumu yakından tanıma ve kendini yetiştirme fırsatı bulmuştur¹⁶⁵.

Aydın mebusu olan Adnan Menderes'in aklında kafasını kemiren bir soru işareti vardır. Tamamlanmamış bir eğitimle mecliste ilerlemesi ne kadar mümkündür? Bu konu hakkında uzun uzun düşündükten sonra bir karar vermiştir ve yarım kalan eğitimini tamamlamak için hukuk fakültesine başvurmuş ve böylelikle Menderes'in bir yandan hukuk eğitimi, bir yandan meclis günleri başlamıştır. Milletvekili bir öğrenci olarak kimi zaman yalnızlıklar, kimi zaman kompleksler yaşamış, fakat

¹⁶¹ A. Hamdi Başar, Atatürk'le Üç Ay ve 1930 Sonrası Türkiye, Tan Matbaası, İstanbul, 1945, s.24-25

¹⁶² Şevket Süreyya Aydemir a.g.e., s.88-89.

¹⁶³ Başar, a.g.e., s.130.

¹⁶⁴ Soner Yalçın, Efendi, İstanbul, 2005, s.355-356.

¹⁶⁵ Süleyman İnan, a.g.e., s.76-77.

hukuk eğitimini de tamamlamıştır. Artık hukuk eğitimini bitirmiş bir milletvekili olarak mecliste yer alıyordu¹⁶⁶.

Adnan Bey, CHP'den ihraç edildiği 1945 yılına kadar kesintisiz 14 yıl Aydın Milletvekili olarak görev yapmıştır. Bu süre zarfında mecliste son derece siliktir ve tutuktur. O da mecliste ki sıradan mebuslardan biri olmuştur.

CHP içinde ilk muhalif hareketler, Adnan Menderes ile arkadaşlarının ihraçlarına sebep ve DP'nin doğuşuna başlangıç olarak Toprak Reformu Yasası'nın meclisteki görüşmeleriyle başlamıştır. Menderes konu ile ilgili Meclis'e yaptığı konuşmada kanun tasarısıyla ilgili görüşlerini kısaca açıkladı. Türkiye'de ekilebilir toprakların genişletilebileceğini, toprak sıkıntısının temel nedenini nüfus dağılımının elverişsizliğine bağladı. Ülkede tarımın ilkel yöntemlerle yapılıyor olmasını da bir diğer neden olarak açıkladı¹⁶⁷.

Menderes, Türkiye'nin asıl derdinin toprak yetersizliği değil, toprağı değerlendirecek sermaye, emek ve bilgi eksikliği olduğu düşünmektedir. Tarımsal üretimin artması için küçük işletmelere ek olarak orta ölçekli işletmelerin kurulmasını sağlamak ve teşvik etmek zorunludur. Menderes'e göre, çiftçiyi topraklandırma amacı ile büyük ve orta işletmelerin dağıtılmasına gitmek, dağıtılacak toprakların sahibinin değişmesinden başka bir şey değildir¹⁶⁸.

Tasarıda öne sürülen tarım ve ekonominin geri kalmışlığının ve çiftçinin perişanlığının izahını doğru bulmayan Menderes, bunun daha derin ve esaslı nedenlerden kaynaklandığını ileri sürmüştür. Çiftçinin desteklenmesinin eksik, Tarım Bakanlığı'nın çalışmalarını yetersiz ve politikalarını da yanlış bulmaktaydı. Ürün ücretlendirmesinin de adaletsiz olduğunu savunmaktaydı. Menderes, ısrarla toprak reformuna karşı olmadığını, sadece 17. Maddeye (hükümet gerektiğinde küçük çiftlikleri bile kamulaştırma yetkisine sahiptir) itiraz ettiğini, bu maddeyle vahim

¹⁶⁶ Necip Fazıl Kısakürek, a.g.e., 184-185.

¹⁶⁷ TBMM, TD, D.VII, B.55, C.17, 1945, s. 111-117.

¹⁶⁸ TBMM, TD, D.VII, B.55, C.17, 1945, s. 111-117.

hatalar yapıldığını ifade etmektedir. Bu sebeplerle karşı çıkan Menderes sonuna kadar mücadele etti¹⁶⁹.

Menderes'e göre, tasarı yeteri titizlikle hazırlanmadığı gibi tasarının dayandığı gerekçeler doğru değildir. 10 yıl önceki Toprak Reformu Kanunu ile Bakanlığın 1945 tasarısı birbirine aykırıdır. ÇTK 11 Haziran 1945 tarihinde 455 üyenin 345 kabul, 0 red, 0 çekimser, 104 oylamaya katılmayan ve 6 boş sonucuyla kanunlaşmıştır¹⁷⁰.

ÇTK ile ilk kez ortaya çıkan parti içi muhalefet bütçe görüşmeleri ve hükümete güven oylaması ile iyice pekişmiştir. Bu safhada muhalefet daha çok bireysel ve farklı nedenlerle hükümete karşıdır. Menderes'in Bütçe Kanun Tasarısı eleştirisi genel olarak, bütçe açığı, hayat pahalılığı, vergiler, fiyatların yüksekliği ve sabit gelirlilerin durumu hakkında olmuştur. Menderes, raporun ekonomik durum hakkında iyimser bir izlenim oluşturmadığını; mali durumun kötü, bütçe açığının yüksek oluşunun hükümetin sürekli borçlanmaya giderek çevrilebilir olmaktan çıkabileceğini ifade etmiştir. Fiyat seviyelerinin yüksekliği maliyetleri yükselmesi sonucunu doğurmakta ve zamanla ihracat imkânının zorlaşacağını savunmuştur¹⁷¹.

Ülkede vergilerin ağır olması, buna bağlı vergi toplanması ve dağılımında da sosyal adaletsizlik yaşanması hükümetin gelir temini kaygısı ile rastgele, acele hareket etmesi sonucudur. Menderes, Hükümetin yapmış olduğu gereksiz ve zamansız harcamalar nedeniyle oluşan bütçe açığının hayat pahalılığına yol açtığını ve hükümetin tasarruf politikalarının yetersiz olduğuna dikkat çekmiştir¹⁷².

Menderes, dünyadaki değişimin gereklerine uyararak ve gelişmeler takip edilerek içinde bulunulan durumdan çıkılabileceğini, hükümeti bu doğrultuda planlı bir kalkınma programı uygulamaya davet etmiştir¹⁷³.

¹⁶⁹ TBMM, TD, D.VII, B.55, C.17, 1945, s. 111-117.

¹⁷⁰ TBMM, TD, D.VII, B.72, C.18, 1945, s. 232.

¹⁷¹ TBMM, TD, D.VII, B.58, C.17, 1945, s. 228-230.

¹⁷² TBMM, TD, D.VII, B.58, C.17, 1945, s. 228-230.

¹⁷³ TBMM, TD, D.VII, B.58, C.17, 1945, s. 228-230.

TÇK ve Bütçe görüşmeleriyle başlayan muhalefet bireysellikten ortak hedefler doğrultusunda organize olmuşlardır. II. Dünya Savaş'ında Mihver güçlerin yenilgisi diktatörlerin demokrasiye yenilgisi olarak yorumlanmıştır. Bu savaştan dünya gücü olarak çıkan Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'nin siyasal ve ekonomik yaşamında etkili olmuştur.⁷ Haziran 1945 tarihinde Adnan Menderes, Celal Bayar, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü ile birlikte CHP grubuna Anayasanın tam uygulanmasını ve demokrasinin kurulmasını isteyen bir önerge sundular. İmzalayan dört kişiden dolayı "Dörtlü Takrir" diye bilinen bu önerge, bir muhalefet partisinin kurulmasından çok, CHP'de bir reform yapılmasını amaçlamaktaydı. Yine de bu önerge, savaş sonrasındaki örgütlü siyasal muhalefetin başlangıç simgesi olmuştur¹⁷⁴.

Takrir mecliste kabul görmediği gibi partiden ihraç edilince yeni bir parti kurma zorunluluğuyla takrir sahipleri tarafından DP 7 Ocak 1946 tarihinde kurulmuştur. Parti tüzüğü'nün ilk maddesi kuruluş gerekçelerini şu şekilde açıklamaktaydı: "DP, Türkiye Cumhuriyeti'nde demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesine ve genel siyasetin demokratik bir görüş zihniyetle yürütülmesine hizmet maksadıyla kurulmuştur¹⁷⁵."

DP, hızla teşkilatlanmaya başlar başlamaz ülke de coşkulu bir karşılık bulmuş ve halk DP saflarına geçmeye başlamıştır. CHP yöneticileri halkta mevcut hoşnutsuzluğu bilmekte birlikte yine de şaşkınlardır. Tedbir amaçlı erken seçime gitme kararı ile bazı liberalleşme önlemleri alındı. Doğrudan seçimlerin kabulü, Millî Şef sıfatının kaldırılması, üniversitelere kısmen özerklik kazandırılması ve basın yasasının liberalleştirilmesi gibi. Temmuz 1946 tarihinde yapılan erken seçimlerde DP, mecliste 465 sandalyeden 62 tanesini kazanmayı başarmıştır¹⁷⁶.

Görünüşte yeni bir parti için dikkate değer ama beklentileri karşılamayan bir başarı olmakla birlikte işin gerçek yüzü farklıydı. CHP'nin mecliste üstünlük sağlama nedeni hileli oylar ve seçmenlere yaptığı baskı olmuştur. 14 Mayıs 1950 seçimlerine geldiğinde sonuçlar İnönü için büyük hayal kırıklığı olmuş, siyasal ve ekonomik

¹⁷⁴ Eric Jan Zürcher, a.g.e., s. 310.

¹⁷⁵ Erdal Şen, a.g.e., s. 76-77.

¹⁷⁶ Eric Jan Zürcher, a.g.e., s. 311.

liberalleşme ile DP'nin başarı şansını yok etme girişimlerine rağmen kendisinin bizzat simgesi olduğu baskı yıllarının anısı, seçmenleri etkilemiş ve sonuçta seçmen CHP'nin “yeni görünümüne” inanmamıştır. Seçim kampanyasını “Yeter! Söz Milletindir” sloganı ile kampanya yürüten DP ise halktan tam destek görmüştür. Genel kanıya göre, gerçekten serbest ve dürüst geçen seçimlerde DP 408, CHP 69 milletvekili çıkarmıştır¹⁷⁷.

Bu seçimle yönetim sadece el değiştirmiyor, aynı zamanda yeni bir yönetim anlayışını beraberinde getirmekteydi. DP ile CHP'nin yönetim anlayışından çok farklı bir anlayış gelmişti. CHP'nin yönetim anlayışında yöntem yukarıdan aşağıya kuralına göre işliyor, milli şef vesayet altına alınmış halk adına düşünüp, karar vermektedir. Oysaki Demokrat Parti'nin yönetim anlayışı halkın hükümete değil, hükümetin halka hizmet etmesi ve yöneticilerin halkın iradesine tabi olması şeklinde idi¹⁷⁸.

CHP ve DP arasındaki bir diğer fark ise milletvekillerinin toplumsal özellikleridir. DP milletvekilleri ortalama olarak daha genç, seçim bölgeleri ile daha köklü ilişkiler içinde ve üniversite eğitimi görmüş olan daha az, ticaret veya hukuk formasyonuna sahip olan daha çok. CHP ile en çarpıcı farklılık, bürokratik ve/veya askeri formasyona sahip neredeyse hiç milletvekilleri olmamasıdır¹⁷⁹.

2 Mayıs 1954 yılında seçim yapıldı. Ülke genelinde katılım %88 gibi bir oranla çok yüksek oldu. Sonuçlar açıklandığında oy dağılımı şu şekilde gerçekleşti: DP 503 milletvekili, CHP 31 milletvekili çıkardı¹⁸⁰. Seçim sonuçları CHP için tam bir yıkım oldu. Demokrat Parti için ise % 56 oy ile tam bir zafer oldu. Bu zafer bütün çok partili demokratik rejim boyunca bir partinin alabileceği en yüksek oy oranı olarak

¹⁷⁷ Eric Jan Zürcher, a.g.e., s. 318-319.

¹⁷⁸ Ali Fuad Başgil, 27 Mayıs İhtilali Ve Sebepleri, Çeltüt Matbaacılık Yayınları, İstanbul, 1966, s. 74

¹⁷⁹ Zürcher, a.g.e., s. 323.

¹⁸⁰ Mehmet Ali Birand, Can Dünder, Bülent Çaplı, Demirkırat, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991, s. 104-105.

tarihe geçti. Muhalefeti neredeyse silip süpüren seçim sonuçları ile ülke adeta tek partili hayata dönmüştü¹⁸¹.

Demokrat Parti'nin seçimlerde bu denli patlama yapmasının temel nedeni, 1950 - 1954 Hükümet döneminde ortaya koyduğu başarılı icraatıydı. Demokrat Parti milli kalkınma olarak adlandırdığı ekonomik programıyla refahı ülkenin geneline yaymayı başarmıştı. Özellikle köylünün bu dönemde kalkınması, kırsal kesimde oy patlamasına neden oldu. Ezanın eski haline getirilmesi, din öğretiminde okullaşmaya gidilmesi, ilköğretimde okul müfredatına din derslerinin konulması Müslüman Anadolu insanının sempatisini kazanmasına neden oldu. CHP'nin tek parti yönetiminin geri gelmesi korkusu da seçim kampanyalarında demokratlar tarafından başarıyla işlendi. Kampanyalarda CHP'nin halkın korkularını giderememesi, seçim kampanyasında halkı ikna edecek bir program ortaya koyamaması da bu sonuca katkı sağladı¹⁸².

1957'nin sonuçlarına gelince Menderes bu sonuçlar için şöyle söylemiştir:

“ Allah bize bir daha 27 Ekim gecesini tekrar göstermesin¹⁸³. ”

Böyle bir açıklamanın sebebi, bu seçimlerde hem Halk Partisinin 31 Milletvekilini 178'e çıkarması hem de daha 12 ilde yalnız 32.000 oy toplayabilseydi, Meclise 178 mebus değil, 299 mebusla girecek olmasıdır. Şu halde 1954'ten sonra Demokrat Partinin yıpranışı ve partiye karşı bıkkınlık söz konusudur. Ne yazık ki Menderes ve arkadaşları da içten içe olan bu çöküşü değerlendiremediler, açıklamasını bulamadılar¹⁸⁴.

DP oldukça fazla oy kaybetmişti. Bunun nedeni uyguladığı politik hatalardı. İktidarının ilk 4 yılında oldukça başarılı olan DP, ikinci dört yılında oldukça yıprandı. Çünkü dışarıdan alınan mali krediler kesildi. Artan dış borçlar ve eriyen

¹⁸¹Süleyman Kocabaş, Menderes Dönemi Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs 1960 Darbesine Giden Yol 1950-1960, Bayrak Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2011, s.367.

¹⁸² Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., s. 261.

¹⁸³ Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., s. 259 – 260.

¹⁸⁴ Eric Jan Zürcher, a.g.e., s. 338-339.

döviz rezervi ekonomiyi sıkıntıya soktu. Bunun sonucunda milli gelir düşerken, enflasyon yükseldi. Ekonomide yaşanan bu sıkıntılar doğal olarak siyasete yansdı. Ayrıca ispat hakkının (Gazetecilerin ileri sürdüğü iddiaların ispatlanma hakkı) kabul edilmemesini basın DP aleyhinde kullandı. Kırşehir'in ilçe yapılması, Osman Bölükbaşı'nın tutuklu bulunması Hükümete karşı memnuniyetsizlik oluşturdu¹⁸⁵.

Tek parti geleneğinden gelen siyasi hayatımız, çok partili hayatta muhalefetin zayıflaması ile fiilen hızla tek parti yönetimine gitme eğilimindedir. DP'nin otoriter bir yönetim sergilemesi en önemli silahlarını yitirmesine neden olmuştur.

DP, CHP'ye karşı yıllarca verdiği hürriyet mücadelesindeki argümanlarını CHP'ye teslim ettiğinin farkında olmamakla; basın-yayın, aydın ve bürokrasinin hızla muhalefet kaymasına ve muhalefetin güçlenmesine yol açmaktadır. Menderes ise, muhalefetin farklı kesimlerin desteğini almasına karşılık sertlik politikasını daha da sertleştirmektedir. Farkında olmadan muhalefeti güçlendirip, 27 Mayıs'ın yolunu açmaktadır¹³⁸.

1957 – 1960 yılları iç siyasette iktidar – muhalefet mücadelesinin en yoğun olduğu dönem olarak değerlendirilmektedir. DP iktidarının son üç yılında, CHP'nin “ Milli Muhalefet Cephesi” ne karşılık DP iktidarının kurduğu “Vatan Cephesi” arasındaki kavgaların birer yansıması olarak birçok yerde olaylar yaşanmıştır. DP'nin sonunu hazırlayan olaylar dizisinde 1959 Nisan'ında İnönü'nün Gazi Treni ile “Büyük Taarruz” adı verdiği geziye çıkması etkili bir olay olmuştur. Menderes için zor günler gözükmekteydi. Dar bir çember içine alınan Menderes, kendi çıkarları uğruna çemberi teşkil edenler onu her an biraz daha sona götürmekteydi. Uzak çevre ikazları duyulmamakta ve yaşananların sonuçlarını okuyamamaktadırlar¹⁸⁶.

¹⁸⁵ Şerif Demir, Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes, Paraf Yayınları, İstanbul, 2010, s. 300-301.

¹⁸⁶ Cihat Göktepe, Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi – İç ve Dış Politika, 2. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara, 2007, s.371-372.

2.1.3. Yönetim Anlayışı

Samet Ağaoğlu Adnan Menderes'in devlet adamlığı vasıflarını şu sözlerle ifade etmektedir:

“Her konuda alınması gereken tedbirler üzerine fikirler ortaya sürüyor, tutulacak yolları gösteriyordu. Neler yapacağımızı bu toprak haykırıyor bize diyordu. Medeni bir ülkede olanlardan eksik ne varsa hepsini, hepsini sırasıyla yapacağız. Yol yok, köprü yok; “Meclisteki tartışmalar sırasında Adnan Bey'in memleketin bütün meselelerinde derin bilgisi olduğunu bazen hayretle görüyordum. Yıllar boyu hazırlanmış bir insan gibi yapacağız. Köye su, yol getireceğiz. Toprak verimsiz, artırma çarelerini arayacağız. Topraksız köylüye toprak vereceğiz. Ev yok, çimento sanayisi, gıda yok, başta şeker gıda sanayisi kuracağız. Giyecek az, mensucat fabrikalarını arttıracacağız. Sanayinin temeli olan demir işletmelerini, fabrikalarını genişleteceğiz, arttıracacağız. Elektrik yok, santraller yükselteceğiz. Okul yok, yapacağız. İşçinin, geleceğine güvenle bakmasını sağlayacağız¹⁸⁷.”

Menderes'in başbakanlığından akıllarda kalacak tarihe bırakılan en önemli izler arasında, temelleri bu devrede atılan Demokrat Parti iktidarının çok canlı bir dış politika izlemesinin yeri vardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun batılı anlamdaki devlet şeklini ilk almaya başladığı zamandan itibaren dış politikamızı hiçbir başbakan Menderes kadar dünya politikasının içinde yer edinmesini sağlayamamıştır¹⁸⁸.

Menderes'in devlet adamlığı hayatında halkı ile en çok iç içe olduğu dönem de yine 1957 seçimlerinden sonra başlamıştır. Şimdi artık Adnan Menderes, halkının gözünde, gönlünde yıkılmaz bir taht kurmak istiyordu¹⁸⁹.

Adnan Menderes'e göre, muhalefet döneminde, Cumhurbaşkanlığı ile Parti Başkanlığı birbirinden ayrılmalıdır. Menderes'e göre, siyasî partiler, demokrasilerde bireylerin ülke yönetimine katılımını sağlardı. Çünkü partisiz ülkelerde, tek tek fertlerin genel veya millî iradenin oluşmasında hiçbir nüfuz ve etkisi olamazdı¹⁹⁰.

¹⁸⁷ Samet Ağaoğlu, a.g.e., s.85-86.

¹⁸⁸ Samet Ağaoğlu, a.g.e., s. 88.

¹⁸⁹ Samet Ağaoğlu, a.g.e., s.95.

¹⁹⁰ Özcan Ergüder, Adnan Menderes, Kim Dergisi, S.40, 27 Şubat 1959, s. 11.

Menderes, ayrıca, Türkiye’de tek partili yönetimden çok partili yönetim sürecine geçilirken, siyasî partilerin oluşumunda, belli bir sınıf veya zümre çıkarlarından daha çok, siyasî kanaatlerinin belirleyici olduğunu savunmuştur¹⁹¹.

Haziran 1950’de Meclisten güvenoyu alan DP programının ilk kısmı CHP iktidarının son yıllardaki icraatlarının eleştirisi şeklindedir. Bu hareketle devlet idaresine, eskisine benzemeyen yeni bir zihniyet getirdiğini göstermek istemiştir.¹⁹²

Programın ikinci kısmı; hayatın ucuzlatılması, üretim hacminin ve istihdamın artırılması, maliyetlerin düşürülmesi, vergi adaletinin sağlanması, gümrük tarifelerin toptan gözden geçirilmesi, özel girişim alanının mümkün olduğu kadar genişletilmesi ve bu çerçevede, “kamu hizmeti gören ve ana sanayiye ilişkin olanlar hariç” olmak üzere devlet işletmelerinin “elverişli şartlarla” özel teşebbüse devredilmesi, yabancı sermayenin teşvik edilmesi, grev hakkının kanunlaştırılması, antidemokratik kanun hükümlerinin kaldırılması ve aşırı solun ezilmesi şeklindedir¹⁹³.

Başbakan Adnan Menderes, kabinesi güvenoyu aldıktan kısa bir süre sonra, hükümete karşı askeri darbe yapılacağı konusunda bir ihbar almış ve bu gelişme üzerine o güne kadar görülmemiş çapta ve yüksek kademelerde darbe şeklinde değişiklikler yapılmış, pek çok emekliye sevkler olmuştur. DP, böylece iktidarından iyice emindir. Menderes’in kaderi artık birbirinden ayrılmamak üzere DP’nin kaderi ile birleşmiştir. Türk siyasal tarihinde yepyeni bir dönem başlamıştır: Menderes Dönemi¹⁹⁴.

Geçmiş döneme karşı ilk etkili saldırı, vaktiyle gericilik tehlikesine karşı yapılan ezan düzenlemesinin kaldırılmasıdır. Geçmiş tasfiye yolunda ikinci düzenleme ise, 1950 yılındaki genel af kanunudur. Bu kanunla CHP döneminde işlenmiş tüm suçlar affedilmiştir¹⁹⁵.

¹⁹¹ Özcan Ergüder, a.g.m., s. 11.

¹⁹² Cem Eroğul, a.g.e., s. 86-87.

¹⁹³ Cem Eroğul, a.g.e., s. 87.

¹⁹⁴ Cem Eroğul, a.g.e., s. 88-89.

¹⁹⁵ Şerif Demir, a.g.e., s. 425.

Ancak yeni bir suç konusu bulundu, “komünizm”. 1951 Ocak ayında gruplar halinde komünist tutuklamaları başlamıştır. Çünkü siyasal tercih Batı’dan yana yapılmıştır ve 1951 yılında NATO’ya girilmiştir. Özel kesim ve yabancı sermaye desteği için mevzuat düzenlenmiştir¹⁹⁶.

Dış politikada hemen tüm programlarda ulusal bağımsızlık, tarafsızlık, barış gibi genel ilkelerden bahsedilmiştir ancak uygulama öyle olmamıştır. DP’nin dış politikası, tek kelimeyle özetlenecek olursa, tam bir emperyalizm yansımasıdır. 1950–54 arasında Amerika’nın çıkarlarını savunmak için Kore’ye asker göndermiş, Türkiye’yi Atlantik ve Balkan Paktına sokmuştur¹⁹⁷.

Ekim 1951’de Mısır, Süveyş Kanalında egemenliğin devrinin isteyince, İngiltere olaya askeri müdahale ile cevap vermiştir. Türkiye İngiltere tarafını, Fas ve Tunus’ta Araplar ayaklanıp bağımsızlık için savaşa başlayınca da Türkiye Fransa tarafını seçmiştir. Nitekim 1952’de Birleşmiş Milletler Siyasi Komisyonunda Araplar Tunus olayları nedeniyle Fransa’nın kınanmasını istedikleri zaman, Türkiye bu teklifi reddedince Fransa lehine oy kullanmıştır. İran’da başbakan Musaddık, yabancı petrol şirketleri başkaldırığında da DP hükümeti yine emperyalistlerin yanında yer almıştır¹⁹⁸.

Kurtuluş Savaşından çıkan Türkiye, batı emperyalizmine pazar olmuştur. Mustafa Kemal tarafından ülkeyi yabancı sermayeden kurtarmak ve tam ekonomik bağımsızlık hedeflenmiştir. Bu yıllarda özel teşebbüste yeterli sermaye birikiminin bulunmaması devleti ekonomik hayatta daha aktif olarak faaliyette bulunmaya zorlamıştır. Türkiye’de 1950 yılına kadar uygulanan ekonomik model devletçiliktir. Türkiye’nin böyle bir modeli tercih etmiş olması biraz da şartların zorlaması sonucudur¹⁹⁹.

¹⁹⁶ Cem Eroğul, a.g.e., s. 90.

¹⁹⁷ Cem Eroğul, a.g.e., s. 95-96.

¹⁹⁸ Halil İbrahim Ülker, Türkiye’de Siyasi Liderlik: Dönemler, Özellikler ve Karşılaştırmalar, Ed. Emre Toros, Atılım Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2011, s. 34.

¹⁹⁹ Şerif Demir, a.g.e., s. 443.

İktidar ilk yıllarda ipleri eline alırsak ekonomide büyük başarılar göstermiştir. Özellikle tarım alanında patlama yaşanmıştır. Hasatların iyi olması, savaş sonrası artan ABD'nin askeri ve ekonomik yardımları da eklenince hızlı bir büyüme ve gelişme yaşanmıştır. 1950 – 1953 yılları arasında ekonomik büyüme %13 gibi rekor düzeyde gerçekleşmiştir. Menderes'in yatırıma büyük önem vermesi, hızlı ve büyük bir kalkınma öngörmesi elbette yerli imkânlarla olası değildir. Bu durumda dış yardım ve borçların büyük katkısı olmuştur. DP iktidarı ile birlikte devletin dış borç stokunda hızlı bir artış olmuştur. Eleştirilere karşın Menderes, medeniyetlerin krediler ile oluştuğu, kredi medeniyetleri olduğunu savunarak; Amerika, İngiltere ve Fransa örneklerini krediler ile bağdaştırmıştır²⁰⁰.

DP iktidarı, bazı kanuni düzenlemeler ve başkaca girişimler ile özel sektörü desteklemeye istekliydi. Buna karşılık yerli iş adamları ve sanayiciler henüz gelişmemiş bir toplumsal sınıfı temsil ettiklerinden kendilerine sunulan devlete ait teşekkülleri satın almada ve yeni sanayi yatırımlarını genişletmede istenen performansı göstermiyor ve çeşitli kaygılar yüzünden çekingen davranıyorlardı²⁰¹.

Menderes, kalkınmada önceliği köylüye vermesinin gerekçesini şöyle açıklamaktadır. DP ve Adnan Menderes'e göre nüfusunun %82'si köylerde oturan ve iktisadi bünyesinin temelini ziraat teşkil eden bir memlekette hakiki kalkınmanın ancak köy ve ziraat hayatında radikal değişiklikler yapmak suretiyle mümkün olabileceğidir. Ülkede sosyal adaletin köylü ve ziraat sorunlarını çözmekten ibaret olduğuna kanısında bulunuyorlardı. DP'nin ilk yılları tarımda altın yıllar olmuştur. Menderes'in tarıma yönelik aldığı tedbirler; kırsal kesimdeki işsizliği azaltmış, makineleşme dönemi açılmış, traktör kullanımı yaygınlaşmış, tarımsal ilaçlar kullanılarak veremlilik arttırılmıştır. Halk büyük bir ekonomik rahatlama içerisine girmiştir²⁰².

1954'te ekonomik canlanma dönemi sona erdi. Olumsuz hava koşulları tarım sektörünü güçsüz bıraktı ve üretilen pek çok ürün tekrar ithal edilir duruma

²⁰⁰ Şerif Demir, a.g.e., s. 448-449.

²⁰¹ Eric Jan Zürcher, a.g.e., s. 330.

²⁰² Şerif Demir, a.g.e., s. 453-454.

gelmıştır. Yatırımlara ve ithale devam edilmesi borçlanmayı artırmış, Merkez Bankası'ndan borç alınması da enflasyonu giderek arttırmıştır. Tüm olumsuz gelişmeler karaborsayı canlandırmıştır²⁰³.

DP ekonomide serbest piyasa ekonomisini savunmuş, programlarına almıştır. Ne var ki, bu doğrultuda uygulamaya pek geçilmemiştir. Özellikle 1955'ten sonra etkisini arttıran ekonomik bunalım günlerinde, eleştirdikleri Milli Korunma Yasası tekrar gündeme gelmiştir²⁰⁴.

İç politika uygulamalarında da DP sürpriz uygulamalar yapmaktadır. Çok partili dönemde iktidar ve muhalefet asla anlaşamamıştır. DP işte bu noktada, çoğunluk istibdadına başlamıştır. İlk baskı, muhalif milletvekillerinin dokunulmazlığının kaldırılması şeklinde ortaya çıkmıştır. Arkasından Mayıs 1953'te CHP'nin mallarına el konulma amacıyla bir kanun teklifi meclise verilmiştir. Onu takiben Millet Partisi kapatılmıştır²⁰⁵.

İktidar döneminde Menderes'te eleştirilere tahammülsüzlük başlamıştır. Davranışlar ise reaksiyonel ve sert olmuştur. Bu tavır, özellikle de basına karşı geliştirilmiştir. 1951'de Resmi İlanlar Kararnamesi ve 1953'de Ceza Kanunu'nda yapılan değişiklikler bu konudaki ilk örneklerdir. Fakat basın özgürlüğüne en ağır darbe 1954'de Basın Kanunu'nun değiştirilmesiyle vurulmuştur. Böylece yeni suçlar ve karşılığında ağır cezalar getirilmiştir²⁰⁶.

1954 seçimleri DP iktidarı ve Menderes için kırılma noktasını ifade eder. Seçim sonuçları Menderes'e aşırı güven vererek otoriter yönetiminin yolunu açmıştır. 1950'de Menderes başbakan olmuşsa da halk bir anlamda oylarını DP Genel Başkanı

²⁰³ Eric Jan Zürcher, a.g.e., s.334,

²⁰⁴ Tefik Çavdar, a.g.e., s. 25 2004.

²⁰⁵ Halil İbrahim Ülker, Türkiye'de Siyasi Liderlik: Dönemler, Özellikler ve Karşılaştırmalar, Ed.Emre Toros, Atılım Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2011, s. 34.

²⁰⁶ Ülker, a.g.m., s. 34.

Celal Bayar'a vermiştir. Ancak 1954 seçimleri, Menderes'e halkın duyduğu güveni ortaya koymuştur²⁰⁷.

Menderes'in, bürokrasiyle yeteri kadar uyuşamaması ve karşılıklı soğuk davranışları ki buna askeri bürokrasi dâhil, Kırşehir'in ilçe yapılması kamuoyu tarafından hep siyasetle ilişkilendirilmiştir. Seçim kanununda, aday olma koşullarında, radyo yayınlarında, muhalefet aleyhinde bir takım antidemokratik düzenlemeler yapılmıştır. Ağır bir darbe de bürokratlara vurulmuştur.

6 Temmuz 1954 tarihinde "Bağlı Buldukları Teşkilat Emrine Alınmak Suretiyle Vazifeden uzaklaştırılacaklar Hakkında Kanun" ile memur güvencesi yok edilerek, bir memur çalışma süresine bakılmaksızın işten atılabilmekteydi. Yasanın 2. Maddesine göre Milli Eğitim Bakanı istediği üniversite elemanını işten atabilecektir. Bu uygulama üniversitelerin özerkliğini bitiren bir uygulamadır²⁰⁸.

DP iktidarının ilk yıllarında, azınlıklara önceki dönemlere göre fazlası ile hoşgörülü bir yönetim sergilenmektedir. Özellikle Rumlara yönelik olarak, Yunanistan ile iyi ilişkiler geliştirmek adına pek çok kolay sağlanmaktadır. Hükümetin son derece dikkatli politikasına rağmen, Rumların Kıbrıs'taki taşkınlıklarına Yunanistan'ın sahip çıkması²⁰⁹ ve Kıbrıs'ı ilhak için BM'ye başvurması İstanbul'da patlayan 6-7 Eylül hadiseleri hem siyasal havayı hem de DP'yi çok gerginleştirmiştir. Parti grubunda klikler oluşmuş, sorunlar ağırlaştıkça içerden de sesler yükselmeye il kongreleri sertleşmeye başlamıştır. Sonunda soruşturmalar ve partiden ihraçlar başlamıştır. 19 Kasım 1955'te DP'den ayrılanlar Hürriyet Partisini kurmuştur²¹⁰.

1956 yılında adalet, basın, üniversite, sendikalar ve muhalefete karşı yeni baskıcı tedbirler alınmıştır. Bu baskıcı uygulama sadece iç siyasette değil, bizzat parti içinde de uygulanmıştır. Alınan baskı tedbirleri sonucunda, zaten siyasal faaliyetler kısıtlanmıştı, tek emin yer olan meclis kürsüsü de 1957'de meclis iç tüzüğünün

²⁰⁷ Şerif Demir, a.g.e., s.227.

²⁰⁸ Halil İbrahim Ülker, a.g.e., s. 34.

²⁰⁹ Şerif Demir, a.g.e., s. 478-479.

²¹⁰ Halil İbrahim Ülker, a.g.e., s. 34-35.

değiştirilmesi ile milletvekillerinin denetim görevlerini zorlaştıran birçok yeni hüküm yürürlüğe konulmuştur²¹¹.

Menderes, 1955 öncesi daha uysal, edilgen, 1955 sonrası umulmadık şekilde baskın ve etken bir kişilik özelliği göstermiştir. İktisadi liberalizmi yerleştirme ve bu amaca bağlı olarak bireysel özgürlükleri genişletme amacı taşıyan Menderes zeki, enerjik, girişimci ve cesur kişilik özellikleri ile ön plana çıkmaktadır.²¹²

1946 - 1960 yılının askeri yönetimine kadar ki süreçte yaşanan pek çok yanlış ve çok partili demokrasi tek bir nedenin değil, iç ve dış dinamiklerin bir sonucudur. Menderes'in on yıllık iktidarı sonrasındaki askeri müdahale Menderes'in özellikle 1954 seçimleri sonrasında otoriter bir kimliğe bürünerek muhalefetin bütün unsurlarını ezme çabası önemli yer tutar. Önce basının desteğini ardından bürokrasinin sadakatini yitiren Menderes, CHP'nin gerilime dayalı muhalefet anlayışı ile hırçınlaşmış, hükümeti kontrol edecek bir üst kurumun olmaması darbenin gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır.

2.1.4. Dünya Görüşü

DP'nin Türk siyasi hayatında göz ardı edilemeyecek temel rolü, merkez sağ siyasetin temelini atmış olmasıdır. Merkez sağ ve diğer sağ partileri birbirinden ayıran nokta aşırılıklara olan uzaklıklarıdır. Merkez sağ partiler aşırılıklara tam anlamıyla kapalı iken, diğerleri aşırılıkları belli bir oranda kendi bünyelerinde toplayabilen ve aşırılıklara daha hoşgörülü yaklaşabilen partilerdir. Merkez sağ çizgi, liberal ekonomik politikalarla, toplumun inanç, değer ve hayat biçimlerinin modernleşmeyle birleştirilmesi üzerine kurulmuştur.

²¹¹ Ülker, a.g.e., s. 35.

²¹² Hüseyin Çavuşoğlu, Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19 (2), Elazığ 2009, s. 265-66.

Merkez sağ siyaset, toplumun geniş kesiminin inanç, değer yargılarının ve hayat biçimlerinin siyasi temsili olarak kabul görmektedir. Bu yol, büyük bir ölçüde yeni koşullara uyum sağlayarak devam ettirilmiştir²¹³.

DP ve diğer merkez sağ partiler bir ölçüye kadar benzer bir siyaset anlayışını izleyerek, öncelikle ekonomik liberalizm, dini hassasiyetler ve milliyetçilikten meydana gelen bir siyaset anlayışı oluşturmuşlardır. DP'nin Arapça ezan yasağını kaldırması partiye büyük bir oy potansiyeli sağlamış, DP'den sonra gelen merkez sağ partiler, DP'nin din üzerinden elde ettiği oyları korumak ve arttırmak için benzer politikalara başvurmuşlardır²¹⁴.

Menderes Hükümeti'nin ilk icraatları sosyal ve dini alanda toplumun beklentilerine yönelik hukuki düzenlemelerdir. Menderes'in dini yaşama bakışı, dinin siyasete karıştırılmadan ve dini ibadetlerin genel adaba aykırı olmaması şartıyla herkesin dini vecibelerini ve ibadetlerini serbestçe yerine getirebilmesi vicdan hürriyeti kapsamında olduğudur. İlk adım ezanın tekrar Arapça okunması olmuştur. Bu gelişmeler ışığında laikliğe de değinen Menderes; vicdan hürriyetinin diğer hürriyetler gibi tabii bir hak olduğu kabul edilmedikçe laik devlet prensibinin mümkün olunamayacağını belirtmiştir.

Menderes'in din, laiklik ve Atatürkçülüğe bakışını değerlendiren Bayar; “Adnan Menderes, hem halis bir Müslüman, hem halis bir Atatürkçü idi. Bunlardan biri olmak, ötekisi de olmaya engel değildir. Hem İslam'ın fazileti içinde yaşamak, hem Batının uygarlığını paylaşmak pekâlâ mümkündür. Fakat bir takım kimseler, Atatürkçü olmayı dinden çıkma; Müslüman olmayı Batı uygarlığına karşı gelme anlamında düşünüyorlardır.”

Menderes'in, en çok eleştirildiği konulardan bir tanesi de, izlediği dışa, özellikle ABD'ye bağımlı politikalarıdır. Önceki hükümetler ve Atatürk döneminde kurulan uçak motoru, traktör ve basma fabrikaları Menderes döneminde uygulanan liberal politikalar yüzünden kapatılmıştır. Menderes'in dünya görüşünün bir sonucu olarak

²¹³ Şerif Demir, a.g.e., s. 419-420.

²¹⁴ Şerif Demir, a.g.e., s. 443.

Türkiye BM kararına uygun hareket etmiş ve Kore'ye asker gönderilmiştir. Bu benzer siyasi girişimlerde Menderes hükümetleri sürekli olarak batı dünyasının yanında yer almıştır. Bu girişim Türkiye'nin NATO'ya üye olmasına zemin hazırlamış ve SSCB karşısında soğuk savaş yıllarında büyük rol oynayacak olan bir güç elde edilmiştir. Menderes ve onun liderlik ettiği hükümetlerin eleştirisi konusu olan bir diğer icraatları da ABD ile gerçekleştirmiş oldukları anlaşmalar ve 1958 yılında ABD'ye Türkiye'de askeri üs kurma izni verilmesidir. Bu anlaşmaların etkisiyle Türkiye'nin tamamen ABD etkisi altında dış politikalar izlediği, ulusal sanayi ve ekonominin dışa bağımlı hale geldiği gibi tenkitler gerek Yassıada duruşmaları sırasında, gerekse o günlerden günümüze kadar devam ede gelmiştir²¹⁵.

2.2. LIBERAL İKTİSADİ DEĞERLERİ DEVLET POLİTİKASI HALİNE GETİREN AKTÖR: TURGUT ÖZAL

2.2.1. Hayatı

Turgut Özal, Mehmed Sıddık ve Hafize Hanım'ın çocuğu olarak 13 Ekim 1927'de Malatya'da doğmuştur. Turgut Özal'ın babası Mehmed Sıddık Bey banka memurudur. Ve medrese tahsili yapmıştır yani şimdiki eğitim sistemiyle söylemek gerekirse ortaokul mezunudur diyebiliriz. Mehmed Sıddık Bey gücü, kuvveti yerinde siyah saçlı esmer bir adamdır. İcki ile arasının pekiyi olduğu bilinmektedir. Asıl adının Mehmet Sadık Bey olduğu da söylenmektedir. Hatta arkadaşları ona sohbet esnasında "Cinli Hoca" diye hitap ederler. Bu ismin ona niçin takıldığı ise bilinmemektedir²¹⁶.

Mehmed Sıddık Bey Küçük mütevazı bir memur olarak yaşamını sürdürmektedir. Ziraat Bankası'nda çalışmaktadır. Yurdun çeşitli yerlerinde görev yapmıştır: Malatya, Silifke, Mardin Mehmed Sıddık beyin görev yerleri değiştikçe doğal olarak ailesi de onunla birlikte şehir değiştirmektedir²¹⁷.

²¹⁵ Necip Fazıl Kısakürek, a.g.e., s. 69.

²¹⁶ Emin Çölaşan, Turgut Nereden Konuşuyor, Tekin Yayınevi, Ankara, 1989, s. 11.

²¹⁷ Emin Çölaşan, a.g.e., s. 11.

Özal'ın annesi Hafize Hanım, İptidai Mektebi mezunudur. Bunun bir diğer adı da Kızlar Mektebidir. Hafize hanımın eğitimini günümüz eğitime uyarlamaya çalışırsak, o zamanki eğitimi ilkökul bitirmişliğe denk gelmektedir. Cumhuriyetin ilanından sonra Hafize Hanım bir kursa katılıyor ve kurs sonunda ilkökul öğretmeni oluyor. O zamanlar ülkede öğretmen sıkıntısı çekilmektedir. Bu sebeple o kurstan geçen herkes kolayca öğretmen olabilmektedir. Ancak Hafize Hanım çok modern bir bayandır. Atatürk'e ve devrimlerine inanır, son derece saygı gösterir²¹⁸.

Aile siyasetal düşünce olarak, DP mensubu idi. Nitekim Korkut Özal, '46 seçiminde DP kurulmuştu ve kesin olarak söyleyeyim biz ailece; ağabeyim, ben, annem, babam yapı olarak CHP ile bütünleşemedik'' derken aynı konu ile ilgili olarak Özal'larına aile dostu olan Recai Kutan da, "tabi 1950'den önce Malatya'da aşağı yukarı bazı ailelerin dışında herkes CHP'li idi. Ancak başından itibaren Hafize Hanım ve Özal kardeşlerin, özellikle 1950'den sonra DP eğilimli olduklarını, dolayısıyla daha lise çağlarında, Özal kardeşlerin CHP'ye daha doğrusu tek parti, 'Milli Şef' dönemine sempatiyle bakmadıklarını gayet yakından biliyorum'' demektedir²¹⁹.

Turgut Özal öğrencilik yıllarında da siyaseti yakından takip etmekteydi. Okul hayatında muhafazakâr görüşlere sahiptir. İTÜ Talebe Birliği'nin faaliyetlerine katılan Özal, bir dönem de birliğin sosyal işler başkanlığını yürütmüştür. Recai Kutan ile birlikte Türk Kültür Ocağı adlı bir derneğin etkinliklerine katıldıklarını ifade etmektedir. Üniversite yıllarında Turgut ile Korkut karşımıza "Milliyetçi genç" olarak çıkmaktadırlar. İkisi de küçük şehirlere gelip İstanbul gibi görkemli, büyük bir kenti tanıma fırsatı buluyorlar. İstanbul'da yaşamak o zamanlar da hiç kolay değildir. Zor şartlar altında Turgut ile Korkut okulun yurdunda kalmaktadırlar. Kendi kısıtlı olanaklarıyla fırsat buldukça yani ellerine para geçtikçe arkadaşlarıyla her türlü eğlence yerlerine gitmektedirler²²⁰.

²¹⁸ Emin Çölaşan, a.g.e., s. 11-12

²¹⁹ Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, The Özal, Bir Davanın Öyküsü, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2001, s. 18.

²²⁰ Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, a.g.e., s. 21.

Turgut Özal, okulundan elektrik mühendisi olarak mezun olmuştur. Devlet bursu olduğu için yapması gereken mecburi hizmeti vardır ve bu nedenle Ankara’da bir süre çalışmıştır. Turgut Özal daha sonraları Elektrik İşleri Etüt İdaresi’nde Süleyman Demirel’le birlikte çalışmaya başlamıştır. 1952-1953 yılları arasında Demirel baraj projeleri çizerken, Özal da bu projelerin elektrik kısımlarının hesaplarını yapmaktadır. Demirel, bir süre sonra Devlet Su İşleri’ne geçmiştir ancak Turgut Özal Elektrik İşleri Etüt İdaresi’nde kalmıştır. O zamanlar mühendis olmak çok önemli bir olaydır ve her genç kızın hayali bir mühendis ile evlenmektir²²¹.

Günlerden bir gün işe Semra Yeyinmen adında bir genç kız alınır. Aynı yerde çalıştıkları için gün gelir ve Semra ile Turgut Özal tanışırlar. 1954 yılında evlenmişler ve üç çocukları olmuştur²²².

Evlendikten sonra Turgut Elektrik İşleri Etüt İdaresi’nden Amerika’ya gönderilmiştir. O zamanlar Türkiye’de kalarak bilgi seviyesini yükseltmezdi, bilgilerini arttırmamanın tek yolu Amerika’ya gitmektir. Amerika’ya giden Turgut oraya hayran kalarak ülkesine geri dönmüştür bu hayranlığı onun bütün yaşamını etkilemiştir Nitekim Özal hayatında, “... ama ben şunu öğrendim. Vizyon için sadece kabiliyet yetmiyor. İleride neyin, nasıl olacağını görebilmek için, sizden ileri ülkelere sürekli gidip, onları analiz etmeniz şart. Vizyon için şart bu. Kabiliyete görgüyü de eklerseniz vizyonunuz gelişir²²³.” diyerek bu gerçeğe işaret etmektedir.

Turgut Özal 1959 yılında askere alınır ve ders verdiği yedek subay öğrencilerinden biri de Süleyman Demirel’dir. 1961 yılında Turgut askerlik görevini bitirir ve yeniden Elektrik İşleri Etüt İdaresi’ne Genel Müdür Yardımcısı olarak döner. Ondan altı ay sonra Süleyman Demirel de terhis olur, ancak artık devlet görevi yapmamaya karar vermiştir. Bir yandan serbest çalışacak, diğer yandan yeni kurulan Adalet Partisi’ne girip siyaset yapacaktır. İlk olarak müteahhitlik yapmaya başlar. AP’nin 1962 yılında yapılan ilk kongresinde en yüksek oyu alarak parti yönetim kurulan

²²¹ Emin Çölaşan, a.g.e., s. 15.

²²² Atilla Yayla, Özal, Özal Reformları ve Liberalizm, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Liberalizm, Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 592.

²²³ Mehmet Barlas, Turgut Özal’ın Anıları, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 5.6

seçilen Demirel hemen ardından genel başkan Ragıp Gümüşpala'nın yardımcısı seçilir. Demirel'in politikadaki yükselişi büyük bir hızla başlamıştır²²⁴.

1979 sonunda Özal, Demirel'in kurduğu azınlık hükümetinde Başbakanlık Müsteşarı ve DPT Müsteşar Vekili olarak siyasi hayatına adım atmıştır. 24 Ocak İktisadi önlemler paketinin hazırlanmasında önemli rol oynamıştır²²⁵.

İstanbul'da Adnan Menderes anıtının karşısındaki özel bir anıtta toprağa verilmiştir. Tam ölüm sebebi bilinmemekle birlikte, özellikle ailesi tarafından öne sürülen suikasta kurban gittiği ve zehirlenerek öldürüldüğü konusunda yoğun iddialar üzerine, 2013 yılında savcılık tarafından inceleme başlatılmış ve dava açılmıştır²²⁶.

2.2.2. Siyasal Yaşamı

1962 yılında Süleyman Demirel'in AP'nin ilk kongresinde en yüksek oyu alarak parti yönetim kuruluna seçilmesiyle Turgut Özal'ın da siyasal yaşamı adeta başlamaktadır. Şöyle ki Demirel, Turgut'a kendisinin müşaviri olması teklifini sunuyor ve Turgut da bu teklifi kabul ederek müşavirlik görevini alıyor.

Erbakan bu durumu şu sözleriyle ifade ediyor:

“Demirel, kendisini Başbakanlık müşaviri olarak yanına aldı. Bu müşavirlik, kendisini kırmamak içindi. Odası vardı, işi yoktu. KİT'ler hakkında incelemeler yapıyor ve hazırladığı raporları Demirel'e veriyordu. Bu çalışmalarından bize de bilgi verirdi. Bir süre sonra Planlama müsteşarlığı boşalacak ve Turgut bu göreve talip olacak. Biz yine arkadaşımız olduğu için, Turgut'un müsteşar olmasına Süleyman bey nezdinde yardımcı olduk. Evet, bir gün Demirel Turgut'a haber gönderiyor... “Söyleyin de, gelsin burada benim müşavirim olsun” diyor. Böylece Turgut, başbakanlık müşaviri oluyor²²⁷.”

Böylece Turgut Özal 1966 yılında başbakanlık müşaviri olmuştur. Özal, 1967 yılında ise DPT Müsteşarlığı'na getirilmiştir. DPT'de sol planlamacılar ağırlıkta olmasına

²²⁴ Tanıl Bora, Turgut Özal, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Liberalizm, Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 550

²²⁵ Tanıl Bora, a.g.m., s. 589

²²⁶ Tanıl Bora, a.g.m., s. 589

²²⁷ <http://www.turktoresisi.com/viewtopic.php?f=138&t=7147>

rağmen, ısrarla planlamada özel girişime ağırlık verilmesi gerektiğini savunmuştur. 12 Mart 1971 askeri müdahalesinden sonra DPT'deki görevinden ayrılmış ve Amerika'ya gitmiştir²²⁸.

Turgut Özal, 12 Mart 1971 muhtırasından sonra 1971-73 yıllarında Dünya Bankası Sanayi Dairesi'nde danışman olarak çalışmıştır. Bu çalışma hayatı 1973 yılının sonuna kadar sürmüştür. Özal ülkesine dönüşünden sonra ise başta Sabancı Holding dahil pek çok sektörde yönetici olarak çalışmıştır. Bu sektörler bankacılık, gıda, otomotiv sanayisi, tekstil, demir çelik gibi sektörlerdir²²⁹.

1977 seçimlerine ise MSP'den İzmir Milletvekili adayı olarak katılmıştır ve seçimi 1000 oy farkla kaybetmiştir. Sonrasında ise Sendika Başkanı olarak görev yapmıştır. 1979 yılının Ekim ayında Süleyman Demirel Başkanlığında azınlık hükümeti kurulmuştur. Ülke ekonomik ve sosyal açıdan ağır bir kriz ortamına sürüklenmiştir. Döviz sıkıntısı hat safhaya ulaşmış, dış borçlar ödenmez hale gelmiş, üretimde yaşanan sıkıntılar nedeniyle birçok ürün karaborsaya düşmüştür. Bu şartlar altında Demirel, Özal'ı göreve davet eder. Özal ekonominin yönetiminde çözüm üretmenin ancak kararların tek merkezden alınması ve uygulanması ile mümkün olacağına inanmaktadır. Bunun sonucu Başbakanlık Müsteşarlığı ile DPT Müsteşarlığını vekâleten yürütmeye başlamıştır²³⁰. Türk ekonomisinin liberalleşmesini hedefleyen 24 Ocak kararlarının hazırlanmasında aktif görev almıştır. 24 Ocak Kararlarının etkin uygulanması ile ihracat artmış, enflasyonda düşüşler yaşanmıştır. Bankacılık alanında faizler serbest bırakılmış, bankerlerin kurulabilmesi için yasal düzenlemeler yapılmıştır. 1981'de Banker Krizi'nin yaşanması sonucu Maliye Bakanı'nın askeri idare tarafından görevden alınması ile Özal da istifa etmiştir²³¹.

Turgut Özal, 20 Mayıs 1983'te Anavatan Partisi'ni kurmuştur. ANAP'ın orta gelirli kesimleri temsil eden "orta direk" sloganı Türk halkını temsil eden bir kavram olarak ilgi görmüştür. 1983 Ekim'inin son haftasında TRT'de yapılan bir açık

²²⁸ <http://www.turktoresesi.com/viewtopic.php?f=138&t=7147>

²²⁹ Emin Çölaşan, a.g.e., s. 89.

²³⁰ Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, a.g.e., s. 60.

²³¹ Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, a.g.e., s. 117.

oturum, Özal'ı sakinliği, ekonomik konulardaki bilgisi ve yumuşak üslubu onu diğer liderlerden daha etkili hale getirmiştir. ANAP'ın öne çıkışı bu programla anlaşılmıştır. 12 Eylül sonrası yapılan ilk serbest genel seçimlerde yani 6 Kasım 1983'de 45,15'lik oy ve 211 milletvekili çıkararak toplam 400 kişiden oluşan parlamentoda çoğunluğu sağlamış ve iktidar olmuştur. Bunun sonucunda da 45. Hükümetin Başbakanı olmuştur²³².

Özal'ın seçimleri kazanması herkes için büyük bir sürpriz olmuştur. Dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren hükümeti kurma görevini Özal'a verip vermemekte biraz çekinmiştir. Bu yüzden bu durumu bir süreliğine bile olsa ertelemeye çalışmıştır. Ancak hükümeti 13 Aralık 1983 tarihinde onaylamak mecburiyetinde kalmıştır ve onaylamıştır. Buna birinci Özal hükümeti denilmektedir. Bahsettiğimiz birinci Özal Hükümeti 24 Aralık tarihinde 213 kabul, 115 red, 65 çekimser oyla meclisten güvenoyunu almıştır. 1. Özal Hükümeti, Türkiye'de hem ekonomik hem de fiziki yapıda önemli değişimlerin yaşandığı yıllar olmuştur. Dış dünya ile ilişkiler epey artmış, ihracat patlaması yaşanmıştır²³³.

İlk yapılan yerel seçimlerde, yani 1984 yılında ise Turgut Özal'ın Anavatan Partisi büyük başarı sağlamıştır. Özal'ın, seçimlerde kendisine çizdiği çerçeve şu şekildedir²³⁴.

* Araştırmalar ANAP'ın dört eğilimini birleştirme sloganının tuttuğunu göstermiştir. ANAP seçmeninin %50'si AP, %28'i CHP, %15'i MSP ve %5'i MHP'li seçmenlerden oluşmuştur. Dört eğilimi birleştirme sembolü olan ellerin başın üstünde birleştirilmesine devam edilmiştir.

* Seçmen huzur, istikrar ve kavgadan uzak bir ortam arayışındadır. Kampanyada sık sık "bu seçim Türkiye'yi kavga ortamına götürmek isteyenlerin sonu olacak" ifadesini kullanmayı ihmal etmemiştir.

* Politikada yumuşak üslup, ekonomide iş bitiricilik prim yapmaktaydı. Yenilikçi yönetim anlayışı seçmene hissettirilmeye çalışılmıştır.

²³² Atilla Yayla, a.g.m., s. 388-390.

²³³ Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, a.g.e., s. 208.

²³⁴ Hasan Cemal, Özal Hikayesi, Doğan Kitap, İstanbul, 2000, s. 87.

Turgut Özal, 13 Nisan 1985'te yapılan Anavatan Partisinin ilk büyük kongresinde tekrar genel başkanlığa seçilmiştir. İkinci Özal Hükümetine gelince Özal, 1987 yılında yapılan genel seçimlerde, 292 milletvekili çıkartmış, TBMM'deki çoğunluğu yeniden sağlamıştır ve 46. Hükümet'in Başbakanı olmuştur. 2. Özal Hükümeti, birinci hükümete nazaran daha zorludur. Arka arkaya gelen seçimler sonucu uygulanan seçim ekonomisi dengeleri bozmuştur. 1989 yerel seçimlerine dek ülkenin bir numaralı gündem maddesi hayat pahalılığı ve enflasyon olmuştur. Özal hükümeti enflasyon, yolsuzluklar, hanedanlık gibi konularda ağır eleştirilere uğramıştır. 1989 seçimleri ise Özal ve ANAP için hayal kırıklığı olmuştur. ANAP %21,75 ile üçüncü parti çıkmıştır. 31 Ekim 1989'de Kenan Evren Cumhurbaşkanlığı makamından çekilmiştir ve Turgut Özal bu makama geçerek Türkiye Cumhuriyeti'nin 8. Cumhurbaşkanı olarak 9 Kasım 1989'da göreve başlamasında etkili olmuştur.

Cumhurbaşkanı seçilmesinin ertesi günü ülkesinin halkı Turgut Özal'ı Ankara Kocatepe Camii'nin önünde büyük bir sevinç içinde karşılamıştır. O zaman zarfında halkın aklında olan tek bir soru işareti vardır, o da şudur: Turgut Özal'ın laik bir ülkenin yeni Cumhurbaşkanı olarak Cuma namazına katılıp katılmayacağı. Bu merakla beklenen sorunun cevabına gelince, Turgut Özal her zamanki rahatlığıyla, sakinliğiyle, herkese meydan okuyan tavırlarıyla Ankara Kocatepe Camiine gitmiştir ve cuma namazını kılmıştır. Öyle ki Özal halkının sevgisini bir kez daha kazanmıştır. Kimi çevrelerce de yadırganmış ve laikliğe aykırı görülmüştür. Aynı şekilde toplumun önde gelen din şahsiyetleri ile kurduğu diyalog “gericiliğe taviz vermek” olarak eleştirilmiştir. Ancak tüm bu uygulamalar Cumhuriyet'in başlangıcından itibaren gelişen laiklik anlayışından farklıydı ve bir değişim göstermekteydi. Özal 1987 Aralık'ta II. Özal Hükümeti programı mecliste okunurken laiklik anlayışını ifade ederken şu cümleleri kurmaktaydı; “laikliği, manevi değerlerin korunmasında, vicdan, dini inanç ve ibadet hürriyetinin uygulanmasında ve dini kültürün geliştirilmesinde kısıtlayıcı unsur olarak anlamıyoruz²³⁵.”

²³⁵ Belma Aktürk ve Nuran Dağlı, Hükümetler ve Programları (1980- 1987), Cilt:3, TBMM Basımevi, Ankara, 1988, s. 35

2.2.3. Yönetim Anlayışı

Turgut Özal; Birand'a göre, "tabuları yıkan", Ç. Altan'a göre; "konformizme karşı çıkan", Özkök'e göre, "ekonomik yaşamın elindeki kelepçeyi çözen ve en çok gizli hayranları olan", Akyol'a göre; "Türkiye'yi az gelişmiş ülke kompleksinden kurtaran", Kohen'e göre; "dış politikada büyük düşünmeyi öğreten", Uluengin'e göre; "bir büyük devrimci", Çandar'a göre; "İslam Rönesans'ı yaratmayı kafasına koymuş, bilgisayar delisi bir gelecek savaşı", Cemal'e göre; "sıradan olmayan bir siyaset adamı", Barlas'a göre, "protokol adamı değil, hizmet adamı", M. Altan'a göre; "derin bir değişim" yaratan", Livaneli'ye göre; "Türkiye'deki sağ, sol dengelerini birbirine karıştıran, kafası özgür", İzmirli 'ye göre; "milletin etrafında kenetlendiği, samimi, bizden" yeni Türkiye'nin mimarı olan bir liderdir²³⁶.

Özal, hem devlet bürokrasisinde yer aldığı 1979-1982 dönemindeki icraat ve fikirleri ile hem de siyasi iktidar olduğu 1983-1989 dönemindeki icraat ve fikirleri ile küresel düzeyde değişimin Türkiye'de uygulanması amacı ile başlatılan neo-liberal dönüşümün temel aktörüdür. ABD'de Reagan ve İngiltere'de Thatcher'ın uyguladığı liberal-muhafazakâr politikalarından esinlenmiştir. Özal, Türk siyasetinin bir dönemine damgasını vurmuş ve Türk toplumunu yeni kavramlarla tanıştırmış yenilikçi bir lider olarak tanımlanmıştır. Türkiye'de Özal'ın baş aktörü olduğu yıllar, dünyanın ekonomik olarak yeniden yapılandığı bir dönemdir. Bu dönemde, her türlü kaynak dağılımında var olan devlet-piyasa dengesi, piyasa lehine kaydı; ulus ötesi, uluslararası gibi kavramlar siyasi-ekonomik literatüre girmeye başladı. Özal, Başbakan ve Cumhurbaşkanı olarak dünyadaki küreselleşme sürecinin dışında kalmadı.²³⁷

ANAP, ideolojik akımların ve çıkar gruplarının garip bir koalisyonuydu. Bunlar partiye, kısmen ordunun kısıtlayıcı uygulamaları altında, başka alternatifleri olmadığı

²³⁶ Resul İzmirli, Ramazan Gökbnar, Buğra Özer, Dönüşümcü Bir Lider Olarak Turgut Özal, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 42, Manisa, 2014, s. 245

²³⁷ Yavuz Gökmen, Değişim Rüzgarları Eserken , Bütün Yönleriyle Özal ve Dönemi, Hürriyet Ofset AŞ.Tempo Yayınları İstanbul, 1993, s. 12-14.

için katılmışlardır. Turgut Özal'ın şahsiyeti parti için son derece önemliydi; gerçekten de, o olmasa bu koalisyonun uzun süre bir arada kalması mümkün değildir.

İki kampta da bir ayağı bulunuyordu: 1970'lerde özel sektörde başarılı bir yöneticilik kariyeri yapmıştı ve ekonomiyi liberalleştirmesini beğenen büyük sermaye çevreleri ile çok iyi ilişkiler içerisindeydi. Diğer taraftan, Nakşibendi tarikatı ile bağlantıları olduğu bilinmekteydi ve kardeşi Korkut, MSP'nin önde gelen bir üyesidir²³⁸.

Özal düşüncesinin paradigmaları dört temel unsura dayanmaktadır. ANAP'ın parti programının hemen başında düşüncelerine şu şekilde yer verilmiştir: “Milliyetçi, muhafazakar, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest pazar ekonomisini esas alan bir partiyiz²³⁹.”

Özal'ın 1983 seçim vaatlerine uygun olarak 1. Hükümet programının ana hedefleri ‘milli birlik, asayiş ve huzurun temini’ ve ‘iktisadi ve sosyal meselelerin çözümü’ olarak belirtilmiştir. 2. Hükümet programında ise ekonomik istikrar vurgusu aynı ölçüde, huzur ve güven vurgusu ise biraz azaltılarak devam ettirilmiştir. Özellikle 1. Hükümet döneminde bu iki temel hedefe ulaşılmasında izlenecek yöntemler, 12 Eylül rejiminin izlediği yol ve yöntemlerle paralellik göstermektedir. Anarşi ve terörün önlenmesi, asayiş ve huzurun sağlanması konusunda, hükümet programında 12 Eylül döneminin başarısına açıkça dikkat çekilmiş ve bu başarının devam ettirileceği belirtilmiştir. Diğer yandan, ekonomide izlenecek yöntemlere dair programda 24 Ocak kararlarının Özal'ın görevden ayrıldığı 1982 sonlarına kadar olumlu seyir izlemesi nedeniyle bu politikaların devam ettirileceğini beyan etmiştir²⁴⁰.

Özal, 24 Ocak Kararlarının alınmasını şöyle gerekçelendirecektir: “24 Ocak Kararları alınmasıydı, Türkiye tam anlamıyla bir Güney Amerika ülkesi olurdu. Arjantin'deki gibi enflasyon yüzde binleri geçer, her hafta fiyatlar iki misli yükselir, fakirlik iyice artar, orta sınıf ortadan kaybolur ve ülkenin her tarafı sosyal yünden

²³⁸ Eric Jan Zürcher, a.g.e., s. 407-408.

²³⁹ ANAP Parti Programı, www.belgenet.com/parti/program/anap-1.html

²⁴⁰ Hayriye Özen, Turgut Özal, Türkiye'de Siyasi Liderlik: Dönemler, Özellikler ve Karşılaştırmalar, Ed: Emre Toros, Atılım Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2011, s. 133-134

çürürdü.” Özal, zamanın gerekçelerinin bu kararları almaya zorladığını ve bu gerekçe ile liberal ekonomiye bu denli önem atfettiklerini pragmatist bir anlayışla ifade etmektedir. 1980 öncesi ‘komünizm tehlikesinin darbe ile bertaraf edilmiş olması sebebiyle, ANAP devlet merkezli bir anlayıştan “reformcu” ve ekonomist bir anlayışa vurgu yapma şansı kazanmıştır²⁴¹.

24 Ocak 1980’de alınan ve önemli oranda askeri rejim döneminde uygulamaya konulan bu kararlar, zamanla geliştirilmekle birlikte, Özal döneminde de ekonomi politikalarını şekillendirmeye devam etmiştir. Bu kararların oluşumunda Özal’ın herhangi bir kişisel katkısının olduğu da söylenemez çünkü bu kararlar Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi dünya kapitalizmine yön veren kurumlar tarafından pek çok az gelişmiş ülke ile birlikte Türkiye’ye empoze edilmiş kararlar olmaları itibari ile herhangi bir orijinallik ve Türkiye’ye özgürlük içermezler²⁴².

Tümüyle ekonomi üzerine odaklandı ve ekonominin yapısı ile dışa açılma politikasında yeni uygulamalar başlatmıştır. Sabit kur politikası yerine gerçekçi ve esnek kur politikasına uyum sağlamaya çalışıldı; ithalatta büyük ölçüde serbestiyet getirildi; yabancı bankaların Türkiye’de şube açmaları teşvik edildi, ayrıca ticari bankaların döviz piyasalarındaki faaliyetlerini genişletebilmelerine imkan sağlayan düzenlemeler yapılmıştır. Ekonomide liberalizmi şiddetle savunan ve neredeyse sosyal ve siyasal bütün iyileştirmelerin de temelinde ekonomik liberalizm gören Özal; serbest piyasaya yönelik reformlarını her fırsatta hayata geçirmeye çalışmıştır. Türk parası konvertibl hale getirilmiştir. Devletçi politikalar yerini özel sektörün öncülüğüne bırakmıştır. Bu hususta, 1986’da İstanbul Menkul Kıymetler Borsası faaliyete geçirilmiştir. 1988’de ise yabancı yatırımların Türk sermaye piyasasına girmesine imkan tanınmıştır²⁴³.

Özal’a göre, piyasa kendi haline bırakıldığında, birey piyasa içinde kendi çıkarlarını maksimize etmeye çalıştığında en iyi şekli ile çalışır. Ancak devlet, ekonomiyi

²⁴¹ A. Vahap Uluç, Liberal-Muhafazakar Siyaset ve Turgut Özal’ın Düşüncesi, Yönetim Bilimleri Dergisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Cilt:12, Sayı:23,Çanakkale, 2014, s. 115

²⁴² Hayriye Özen, a.g.m., s.134.

²⁴³ A. Vahap Uluç, a.g.e., s. 124

tamamen serbest bırakmamalı, sınırlı düzeyde, düzenleyici araç olarak, gerek gördüğü zaman müdahale etmelidir: iktisadi faaliyetlerde devlet, genel olarak millete hitap edecek altyapı hizmetlerine yönelmelidir. Bu bağlamda, devletin imalat sanayindeki üretim kapasitesi azaltılarak, faaliyetleri daha çok altyapı yatırımları ile sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Piyasa ekonomisi ile demokrasinin ayrılmaz bir bütün olduğu fikrinin revaçta olduğu bir dönemde; Özal, piyasa ekonomisini maddi değer yaratan bir alan olmaktan çok daha büyük işlevi vardır. Demokrasi, gelişimi piyasa ekonomisinin gelişimi ile mümkündür. Ekonomisi gelişmemiş bir toplumda demokrasi de olamazdı: “Önce ekonomi, sonra demokrasi” biçiminde formüle etmiştir. Özal’a göre, önce ekonomi yasaklardan arındırılarak tam liberal olmalı. Bu sayede ekonomi güçlenecek, buna paralel demokrasi gelişecek. Bu mantık dahilinde, sadece demokrasi değil, diğer bütün özgürlükler de piyasa ekonomisi içinde ancak varlık bulabileceklerdir²⁴⁴.

Fikirlerinin ve öngörülerinin temelinde ekonomik özgürlük üzerinden bütün özgürlüğe ulaşmaya çalışan Özal, uygulamada aynı prensiplere bağlı kaldığı söylenemez. Bir kere, ekonomik özgürlüğün sivil alanda özgürlükçü bir ortam oluşturabilmesi için üretici aktörler ve işverenlerin devlete bağımlı olmayacakları ve özerk hareket edebilecekleri bir siyasal ortamı gerektirir. Oysaki Özal, büyük ticaret grupları ile yaptığı toplantılarda ses tonu ve tutumu ile onlarla fikir alışverişinde bulunmaktan çok, emir veren bir tutum içinde olmuştur. Liberalizme uymayacak şekilde vergileri arttırmış, Katma Değer Vergisi (KDV) gibi yeni vergiler getirmiştir. Özal döneminde, gayri safi milli hasılanın devletçe kontrol edilen kısmı azalmamış, tam aksine, artmıştır. Özal, bir yandan özel sektör ve özelleştirme politikalarıyla ekonomik kalkınmayı savunmuş, diğer taraftan da kamu sektörünü yatırım yapılan bir alan olarak kullanmaya devam etmiştir. Bunun da ötesinde, düşüncelerinde ekonomide serbest pazarı, sosyal alanda muhafazakâr değerleri savunan Özal’ın, kendi iktidarı döneminde ahlaki yozlaşma, rüşvetin yaygınlaşması bir yana adeta rüşveti teşvik eden “benim memurum işini bilir” yönlü açıklamaları ne liberal anlayışla ne de muhafazakâr değerler ile açıklanabilir. Bu anlayışı ile adeta “para

²⁴⁴ A. Vahap Uluç, a.g.e., s. 124 – 125

kazanmak söz konusu ise gerisi pek önemli değildir” tarzı bir pragmatizmi toplumun gündemine getirmiştir²⁴⁵.

Pek çok yasadışı uygulamalar ile birlikte haksız kazançlar yasaya uydurulan düzenlemeler 1980’li yıllarda eleştiri konusu olmuştur. Bu uygulamalar sonucu “dava adamı” yerini “teknik adam” a, “ilkesel ve ideolojik inanç” yerini “teknik ve iş bitirici” anlayışa bırakmıştır²⁴⁶.

Özal’ın ekonomiyi toplumun tek amacı haline getirmesi ile sosyal ve kültürel ilerlemeyi önemsiz görmesi yıllardır ekonomiyi Türkiye’nin birincil sorunu haline gelmiştir. Ekonominin tek amaç olması, sermayeci iktisat politikasının öğelerindendir ve insanı ekonomik davranmaya yönelten bencil bireyler haline getirmiştir. Oysa ekonomi, toplumsal ve kültürel ilerlemenin aracıdır. Ekonomik gelişmeler, bireysel değil toplumsal refahın aracıdır. Bu gerçek yadsındığında, birçok kurum toplumsal işlevini yitirmektedir. Toplumsal refahın pek çok bileşeni sağlık, eğitim, sosyal güvenlik, çevre vb. kar mekanizması haline getirilmiştir²⁴⁷.

Özal hükümetlerinin programlarında pek yer almamışsa da ülke gündeminde öne çıkan iki toplumsal sorundan biri; yukarıda da değinildiği gibi önlenemeyen adam kayırma, rüşvet, yolsuzluk ve giderek şiddetlenen iç savaşı andıran Kürt sorunu gibi unsurlardan oluşan siyasi sorunlardır. Kürt sorunu 1980’li yıllardan itibaren Türkiye’nin en önemli gündem maddelerinden biri olmuştur. Uzun bir tarihsel geçmişi olan bu sorunun ayrılıkçı amaçlara sahip, şiddet kullanan bir örgütün, PKK’nın, askeri rejimin baskıcı ve yasakçı uygulamaları sonucu Kürt kökenli nüfus tarafından kabul ve destek görmesi ile önem kazanmıştır. 1984 yılında, şiddet içeren eylemlere başladığında siyasal sorumluluk sahibi olan Özal hükümeti Kürt sorununa karşı inisiyatif almadığı gibi, PKK saldırılarını önemsememiştir. Cumhurbaşkanlığı döneminde çok yönlü bir sorun olarak görüp çözümü yönünde girişimlerde bulunduysa da, başbakanlığında bu sorunu Türk Silahlı Kuvvetleri’ne bırakmıştır. Sorunun askeri çözümüne ek, birtakım ekonomik tedbirlerin de alınması gerekliliğini

²⁴⁵ A. Vahap Uluç, a.g.e., s. 125-126

²⁴⁶ Tanıl Bora, a.g.e., s. 599

²⁴⁷ Tefik Çavdar, a.g.e., s. 304 – 305

vurgulayarak, bölgelerarası ekonomik eşitsizliği gidermek üzere Güneydoğu Anadolu Projesi'ne (GAP) hız vermek ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesine yatırımı teşvik gibi tedbirler de almıştır. Ancak tüm bu tedbirler amaca ulaşmakta yetersiz kalmıştır²⁴⁸.

Özal'ın devlet anlayışında, devletin yetki alanlarının ve müdahalelerinin sınırlandırılması ile bireyi ön planda tutmaktadır. Ona göre, devlet ve millet soyut varlıklardır, birey ise somuttur. 1980'li yıllara kadar siyasal kültürümüzde devlet "baba" olarak tanımlanmıştır. Özal, bu geleneksel tanımlamayı değiştirerek "Millet devlet için değil, devlet millet için vardır." sloganı ile devlete karşı bireyi öncelikli hale getirmiştir. Cumhurbaşkanlığı döneminde, yaptığı bir konuşmada devletin baba ve istihdam kapısı olarak görülmesinin çok yanlış olduğunu kendi tabiriyle, "baba dendiği zaman, bir gün sizi döver; bir şey diyemezsiniz"²⁴⁹. şeklinde ifade eder.

Devlet modeli olarak da, Amerika ve İngiliz devlet sistemini örnek göstermiştir. Özal döneminin bazı uygulamalarının demokratik bir düzen oluşturma anlayışına karşı olduğu görülmektedir. 1985 yılında "Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu'nda yapılan değişiklikle polisin yetkisi artırılarak bireye karşı devleti güçlendiren bir konuma getirilmiştir. ANAP'ın çıkarları ile çelişen kimi durumlarda insan hakları ve demokratikleşme mesajları ile çelişkili kararlar alınmıştır. Bu bağlamda 12 Eylül askeri rejiminin getirdiği yasal, anayasal yasaklar benimsenmiştir. Anayasayla getirilmiş olan siyasi yasakların kaldırılması TBMM içinde çözülebilecek bir konu iken referanduma götürülmüş ve 6 Eylül 1987 tarihinde yapılan referandumda yasakların kalkmasına karşı "hayır" kampanyası yürütülmüştür. Basın ve düşünce özgürlüğü konusunda da 1986 yılında çıkartılan "Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu" ile yazarların yargılanması ve/veya kitapların toplatılmasına devam edilmiştir. Ara seçimlerin yapıldığı 1989 yılına kadar Özal iktidarı döneminde 3000'e yakın gazeteci, yazar ve çevirmen yargılanmış, 500'e yakın yayın toplatma kararı verilmiş, 39 ton yayın imha edilmiş, gazetecilere toplam 2000 yıl dolaylarında hapis cezası verilmiş, 13 gazete hakkında 303 dava açılmıştır.

²⁴⁸ Hayriye Özen, a.g.m., s. 164- 165

²⁴⁹ İzmir Ticaret Odası, 8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın İzmir Ticaret Odası'ndaki Konuşmaları, 1992, s. 14

Cumhurbaşkanlığı seçimlerine gelince, SHP ve DYP o seçimlere katılmamıştır. Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanı olma yolunda ilerlerken aldığı oylara ve nasıl bir rekabet içinde olduğuna bakmak gerekirse durum şöyledir: İlk turda Turgut Özal 247 oy almıştır, ANAP Burdur Milletvekili 18 oy almıştır. 17 oy boş çıkmıştır ve 3 oy geçersiz sayılmıştır. İkinci turda 284 milletvekilinin katıldığı oylamada Başbakan Turgut Özal 256 oy alırken, Fethi Çelikbaş 17 oy almıştır. 2 oy geçersiz sayılmıştır ve 9 oy boş çıkmıştır. 31 Ekim 1989 tarihinde gene muhalefet oylamaya katılmamıştır. 3'üncü tur oylamasına gelindiğinde Turgut Özal 263 oy almıştır. Ve tüm bu oylamaların sonucunda Turgut Özal Türkiye Cumhuriyeti'nin 8'inci Cumhurbaşkanı olmuştur. Turgut Özal 9 Kasım 1989 tarihinde resmi olarak görevine başlamıştır²⁵⁰.

Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı dönemimdeki en önemli olay Körfez Savaşıdır (2 Ağustos 1990-28 Şubat 1991). Turgut Özal'ın bu savaştaki rolü çok büyüktür. Türkiye'nin uygulayacağı stratejiyi aktif bir şekilde yönetmeye çalıştığı için hükümet ve özellikle de Genelkurmay Başkanı Orgeneral Necip Torumtay ile arasında sorunlar yaşamış ve Torumtay istifa etmiştir. Torumtay'ın istifasının tek bir nedenin etkili olmadığı ifade edilirken, özellikle Özal'ın uyguladığı politikanın Türkiye'yi savaşa sürükleyeceği endişesi²⁵¹ önemli bir neden olarak gösterilmiştir. Körfez Krizi'ni Türkiye açısından fırsat gören Özal²⁵², bu dönemde Kürt kanaat önderleri ile görüşerek, daha özgürlükçü bir ortam yakalamak istemiştir.

Özal'ın Cumhurbaşkanlığı zamanındaki düşünce sistemine gelince, o genellikle sivil yönetimden yanadır. Yani her şeyin sivil olmasını istemiştir. Özal'ın, statükocu devlet anlayışını yıkma yolunda attığı adımlar ile ilgili olarak Göle "O, resmi ideolojiden, devlet protokolünden, gelenekçilikten, önyargılardan, giyime ve tüketim kalıplarına varıncaya kadar, her alanda değişmez sanılanları değiştirdi, karşı çıkılmaz sanılanlara, karşı çıktı, yıkılmaz sanılanları yıktı. İttihatçıların ve Kemalistlerin

²⁵⁰ Süleyman Aşık, Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi Sürecinde ve Sonrasında Yaşanan Bazı Gelişmeler, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XVII/34, 2017, s.447-451.

²⁵¹ Süleyman Aşık, a.g.e., s.456.

²⁵² Havva Nur Aksu, Türkiye'de Kamu Yönetiminde Neoliberal Dönüşüm Bağlamında Yeni Sağ Muhafazakar Anlayışın Çözümlemesi: Turgut Özal Dönemi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2018, s. 103.

merkeziyetçi ve jakoben geleneğine karşı, sivil ve katılımcı siyaseti gündeme oturtan ilk lider sıfatını kazandı’’²⁵³ tespitini yapmıştır.

2.2.4. Dünya Görüşü

Turgut Özal’ın dünya görüşü genel itibariyle Adnan Menderes’in görüşleri ile önemli ölçüde örtüşmektedir. Gelenekçi, dindar ve muhafazakâr, ancak modernizme ve gelişmeye açık bir görüntü veren Turgut Özal döneminde Türkiye bir anlamda kapılarını dış dünyaya açmış ve özellikle ekonomik anlamda dünya ile entegre olmanın ilk adımlarını atmıştır. Dönemin uluslararası konjonktürünün sağladığı uygun ortam ve imkânlarla Sovyetler Birliğinin dağılması sonrasında bağımsızlıklarına kavuşan Türk Cumhuriyetleri ile askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesinde Turgut Özal’ın büyük katkıları olmuştur. Turgut Özal’ın “Benim memurum işini bilir²⁵⁴” sözü ise onu tanımlamamızda bir nirengi noktası gibidir. Yine burada da kendinden önceki sağ iktidarların sıklıkla başvurduğu popülizmin izlerini görmekteyiz.

Turgut Özal bir halk adamıdır. Yaşam tarzı olarak ve kimi aile bireylerinin skandalları nedeniyle halka çok uzak gibi görünse de, o halkın içinden gelmektedir, halkın kendisidir. Basının kendisine yakıştırdığı “Tonton” benzetmesinde de bir yergiden çok sempati bulunmaktadır. Şort ile tören kıtasını selamlaması, eşiyile samimi pozlar vermesi ve günlük yaşamına ait görüntüleri basınla paylaşması, her ne kadar toplumun önemli bir kesimi tarafından ciddi şekilde eleştirilse ve bir başbakana veya cumhurbaşkanına yakıştırılmasa da onu halka yakınlaştıran etkenlerdir. Bunlar aynı zamanda Özal’ın demokrat kişiliğini de yansıtmaktadır.

12 Eylül darbesinin ertesinde ve onun yarattığı ortamda Anavatan Partisini kurarak iktidar olmayı başarmış ise de, siyasi yaşamındaki en büyük arzularından birisi askeri

²⁵³ Fikret Elma, Liberal Düşüncenin Gelişim Süreci ve Türkiye’ye Yansıması, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1996, s.118.

²⁵⁴ Tanıl Bora, a.g.e., s. 599

vesayetin ortadan kaldırılması olmuştur. Siyasi konjonktür nedeniyle bunu başaramamış, ancak bir takım girişimlerde bulunmayı da ihmal etmemiştir²⁵⁵.

Türkiye’de gelecek dönemlerde etkisini hissettirecek muhafazakar kadrolaşmaları iddialarının en önemli izlerini Turgut Özal iktidarları döneminde görmekteyiz. Devletin bütün kurumlarında gerçekleştirildiği öne sürülen bu kadrolaşmalar 15-20 yıl sonrasının AKP iktidarına zemin hazırlamış ve bu partinin iktidar ve devlete hakim olmasını dolaylı olarak kolaylaştırmıştır.

²⁵⁵ Emin Çölaşan, 12 Eylül, Özal Ekonomisinin Perde Arkası, 21. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1989.

2.3. MENDERES VE ÖZAL'IN TÜRK SİYASAL HAYATINDAKİ BENZERLİKLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

2.3.1. MENDERES VE ÖZAL'IN TOPLUMUN ŞEKİLLENMESİNE YÖNELİK GÖRÜŞLERİNİN BENZERLİKLERİ ÜZERİNE ANALİZ

Menderes ve Özal merkezi sağda yer alan siyasi bir oluşumun liderliğini yürütmüşlerdir. Bu durum onların buldukları toplum içerisinde kendilerini gördükleri yer ile de ilgilidir. Her iki liderde toplumsal yapılanmada ilerliciliği savunmuşlardır. Aynı zamanda bu ilerlemenin toplumsal yapıyı temsil eden ve topluma paralel hamleler ile olacağını öngörmüşlerdir.

Öncelikle parti yapılanmasında topluma uyumlu bir şekilde toplumun nabzını tutabilen kişilere yer vermişlerdir. Menderes döneminde dini konularda ele alınan başlıklar toplumda memnuniyet oluşturmuştur.

Çok partili hayata geçmeden önce İslamiyet, muhalefet için tek yoldu. Cumhuriyet rejimi, muhalefet partileri için bir oy potansiyeliydi. 1923-1945 tarihlerinde merkezin, çevreye (taşra) şüpheli yaklaşımlarının doğal sonucudur. DP'nin özellikle merkez-çevre arasındaki kopuşu kullanması ve bürokratik nitelikli merkeze karşı söylemleri ile de ayrımı derinleştirmesi söz konusudur. Cumhuriyet rejiminde, kontrol altına alınan, dini kendine referans alan kesim için, tetikleyici olmuştur.²⁵⁶

Özal'ın muhafazakârlık anlayışının şekilleniş noktasında; öncelikle: “Milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest Pazar ekonomisini esas alan bir partiyiz... burası bir hizmet kapısıdır. Milletimize en iyi şekilde hizmet edebileceğimize inanıyor, yüce Allah'ın gayretlerimizde bize yardımcı olmasını diliyoruz²⁵⁷”, ifadelerinden yeni sağa ve muhafazakâr düşünceye ait kavramların kullanılması dikkat çekicidir. Özellikle muhafazakâr bir parti olduğunun vurgulanması ve sonunda dini literatüre ait bir bitiş yapılması, partinin muhafazakâr öğelere sahip olduğunun göstergesidir. Gençlerin yetiştirilmesi konusunda, “...vatan

²⁵⁶ Ergun Özbudun, Political Change and Political Participation in Turkey, Princeton University Press, 1976, s.52

²⁵⁷ ANAP Parti Programı, 1993: 3, Ankara

ve milletin birlik ve bütünlüğünü idrak eden, örf ve ananelerimize saygılı²⁵⁸...’’ vurgularında bulunulan parti programı, muhafazakâr düşüncenin gelenek, örf, adetlerin önemine yapmış olduğu vurgu ile örtüşmektedir. Özal’ın kardeşi ve ANAP’ın da önde gelen isimlerinden Yusuf Bozkurt Özal ise: “Biz açıkça muhafazakâr bir partiyiz. Liberal değiliz. Bu kelimeyi yanlış kullanıyorlar. Liberallik dışarıda her çeşit ahlaki şeye açıklık demektir. Biz muhafazakâriz, milli, ahlaki değerlere bağlıyız’’ ifadeleri partinin liberalizme yaklaşımını ve muhafazakârlık konusundaki düşüncelerini açıklamaktadır. Yine Özal, ANAP’ın muhafazakârlık anlayışını; “bizim muhafazakârlığımız bazıların tanıdığı, düşündüğü gibi tutuculuk değildir; adetlerimizi, ananelerimizi ve bunlardan devre uyan en iyilerini en iyi şekilde muhafaza etmektir²⁵⁹’’ şeklinde ifade etmiştir.

Özal döneminde de halk Özal’ı kendi içinde görmüştür. Bununla birlikte her iki liderde ileri medeniyetleri yakalamak için gerekli siyasi ve ekonomik adımları atmaya çalışmışlardır. Her iki lider de din ya da laiklik konularının toplumsal ilerlemede bir engel teşkil etmediğini belirtmiştir. Alışılmışın aksine, partilerinde askeri ya da bürokratik formasyona sahip vekil sayısı oldukça sınırlıdır.

Toplumun üretkenliğine yönelik olarak, Menderes önce tarımı ve dolayısı ile köyleri kalkındırmıştır. Tarım desteklerinin yanı sıra hayvancılık alanında da ciddi girişimlerde bulunmuştur.

Tarımsal üretimin artışı, Menderes döneminin ekonomik başarıları arasındadır. Finansal destek ile tarım kredileri önemli ölçüde artmıştır. 1950-1953 Kore savaşının ekonomiye etkisi, dış ticaret hadlerinin lehimize olmasıdır. Bu dönemde döviz politikalarında serbestleşme ve ithalata ağırlık verilmesi, ülke refahının olumlu yönde seyretmesini sağlamıştır²⁶⁰.

Özal’da kendi kendine yeten bir ülke olma yolunda 1950’li yılların tarım, ticaret sermayesi ve 1960-80 arasının sanayi sermayesinin yerine, sanayi ve hizmetler

²⁵⁸ ANAP Parti Programı, 1993: 27, Ankara

²⁵⁹ Mehmet Taşar, Türkiye’nin Düşünce Gündemi, Adım Ajans, Ankara, 2001, s.45

²⁶⁰ Mükerrerrem Hiç, Kapitalizm, Sosyalizm, Karma Ekonomi ve Türkiye, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979, s. 118.

alanında üretim, iç ve dış ticaret, bankacılık, sigortacılık ve başka türden finansal faaliyetleri bir araya getiren büyük sermaye gruplarını oluşturmuştur.

Gerek Menderes gerekse Özal, muhafazakar yapılarına rağmen dünyada yaşanan değişimlerin toplumları şekillendirdiğini ve toplumun bu değişimlerin gerisinde kalmaması gerektiğini belirtmiştir. Her iki liderin politikaları toplumu dış dünya ile entegre edecek amaçlar taşımakta, izolasyona karşı çıkmaktadır. Bu entegrasyon sürecinde milli ve manevi değerlerin zarar görmeyeceği ve toplumun öz yapısını koruyarak ilerleme kaydetmesi gerektiği düşünülmüştür.

2.3.2. MENDERES VE ÖZAL'IN SİYASİ SÖYLEVLERİNİN BENZERLİKLERİ ÜZERİNE ANALİZ

Merkez sağ çizgide Turgut Özal, Adnan Menderes'ten sonra yerini almıştır. Demokrat Parti ve Adnan Menderes, merkez sağın siyasi bir kültürüdür. Bunun nedeni ise Menderes'in halkı iktidara taşımasıdır. 12 Eylül'den sonra Turgut Özal, Menderes'in referansından büyük ölçüde yararlanarak, benimsediği çizgi, Adnan Menderes'in vizyonunu sahiplenme üzerinedir. ANAP lideri Turgut Özal “Benim iki gömleğim var, biri bayramlık diğeri idamlık” sözüyle kendisini Menderes ile özdeşleştirmiştir²⁶¹.

Menderes tek parti uygulamalarına karşı olarak daha demokrat ve daha fazla özgürlük isteyen bir söylev geliştirmiştir. Özal'da askeri yönetime karşı halk tarafından demokratik yollarla yönetime getirilmiş sistemi dile getirmiştir. Her iki siyasi liderin söylevi daha fazla özgürlük ve halkın iradesinin mecliste temsil edilmesi şeklinde olmuştur. Bu söylevler halk tabanında geniş yankı bulmuş, Menderesi rekor bir oy oranı ile hükümete taşırken, Özal daha ilk girdiği seçimde partisi ile meclis çoğunluğunu sağlamıştır. Her iki liderin halka daha fazla özgürlük ve halkın tercihlerinin mecliste temsil edilmesine yönelik söylevleri öne çıkmaktadır.

²⁶¹ <http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=26197> 05.01.2009

Demokrat Parti'nin gerçek bir halk partisi olma yolundaki çabaları sonucunu ilk genel seçimlerde gösterecektir. Adnan Menderes'in yapısı da partiye olan ilginin artmasında etkili olmuştur. CHP bünyesinde teşkilat sorumluluğu üstlenmiş, Halkevlerinde çalışmıştır. Menderes'in mütevazı yönü, yaşamında edindiği tecrübeler O'nu halka daha çok yakınlaşmasını sağlamıştır. Memlekette Milli Mücadele yıllarında ilk defa bir davanın bayrağı olarak açılmış halkçılık, halka doğru inme, halk içinden gelerek halk için çalışma ideali DP ile yeniden canlanmış, muhalefet devresinde de, iktidar mevkiinde de bu niteliğini hiç bir zaman kaybetmemiştir. Giriştiği mücadelenin birinci gayesi Millet Meclisini tekrar bir halk meclisi haline getirmektir²⁶².

Görüntü olarak demokratik, ancak gerçekte tek parti ile yönetilen totaliter bir devlet sistemine yönelmiş bir meclis ve bürokratik yapı vardı. Bu yapının değiştirilmesi gerekliydi. Yıllarca tek parti ile yönetilen bu dönem, mutlu bir azınlık ve mutsuz bir çoğunluk meydana getirmişti. Ekonomik, siyasi ve artan baskı yönetiminden dolayı değişim isteyen, iktidarı ele geçirmek için bekleyen bir takım sınıflar vardı. Halk ise, DP'yi iktidarın karşısında ve ona karşı konuşacak bir parti olarak görüyordu. CHP bir şey vaat etmeyen, yorgun bir iktidardı ve devri artık bitmişti²⁶³.

Anavatan Partisi'nin önemli kişilerinden olan Hasan Korkmazcan'ın kendi ifadesi ile:

“Demokrat Parti halka dayanan ve halk tarafından örgütlenmişken, Anavatan Partisi'nde böyle bir durumla karşılaşmamıştır. Anavatan Partisi, 1980 dönemindeki siyasal boşluktan yararlanarak tepeden inşa edilen bir partidir. Aksi takdirde, üst üste iki dönem iktidarı elden bırakmayan bir partinin, sonraki iki dönemde ortadan kaybolması söz konusu olmayacaktır.” Parti hiçbir zaman kitlelere mal olamamış ve halkın partiye katılımı da sınırlı olmuştur²⁶⁴.

²⁶² Ömer Faruk Konca, Adnan Menderes'in Yaşamı ve Siyasi Kişiliği, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Programı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2011, s.27

²⁶³ Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., s. 122.

²⁶⁴ Hüseyin Çavuşoğlu, “Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 2, 2009b, s. 272

Menderes'in ikincil olarak ekonomik söylevleri dikkat çekmektedir. Menderes devletin izlediği yanlış ekonomik politikalara ve devlette yaşanan israfa yönelik sert bir söylev geliştirmiştir. Demokrat Parti'nin girişim özgürlüğü anlayışına göre devlet önce birincil görevini yapmalıydı. Devletin ekonomi politikasının teşvik ve yönlendirmeden ileriye gitmemesi gerektiği, işletmecilik yapmasının doğru olmadığı görüşündedir. Devletin, serbest piyasadaki teşebbüsler karşısında rakip olmaması fikri savunulmuştur. Özal da ekonomik düzenin hatalarını ve çözüm yollarını dile getirmiş ancak daha yumuşak bir tavır sergilemiştir²⁶⁵.

DP'nin iki temel ekonomik politikası vardı; Birincisi, devletçilik anlayışına karşı özel teşebbüsün desteklenmesi, ikincisi ise satın alma gücünün yaratılmasıdır. DP'yi bu politikaya iten sebep "Devletin önce asli vazifelerini yapması, işletmecilik yapmaması" inancıdır²⁶⁶.

1950 seçimleri ile iktidara gelen Demokrat Parti hem ekonomik hem de siyasal anlamda batı ülkeleri ile yakın ilişkiler kurma gayretinde olmuştur. Bu amaçla, yabancı sermayenin girişini sağlamak için 01.08.1951 yılında, "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu" yasallaştırılmıştır. "Petrol Kanunu" ise 1954 yılında kabul edilen diğer önemli kanun olmuştur²⁶⁷. Ayrıca 25 Haziran 1945'te Birleşmiş Milletler Antlaşması'nı imzalayarak batı dünyasına da ilk adımı atan Türkiye, 1952 yılında NATO'ya üye olarak batı dünyası içerisindeki yerini resmileştirmiştir. Menderes Hükümeti liberal demokratik rejimlerle hem ekonomik hem de güvenlik kaygısı ile iyi ilişkiler kurmayı amaçlamıştır. Menderes Hükümetinin ilk yıllarında liberal ekonomik söylemler sık sık kullanılmıştır²⁶⁸.

²⁶⁵ Gülgün Erdoğan Tosun, Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi: Türkiye Örneği, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s.187-189

²⁶⁶ Bernard Lewis, Türkiye'de Son Gelişmeler, Çev. İlham Lütem, Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt IX, Sayı 1-2, 1952, s.33

²⁶⁷ Feroz Ahmad, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Sarmel Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.161

²⁶⁸ Ramazan Üstündağ, Türkiye'de Demokratikleşme ve Turgut Özal Dönemi Siyasal Liberalizmi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2018,s.29-30

Özal'ın neo-liberalizm bakış açısında iktisadî liberalizm ve demokratikleşme arasında yakın bir ilişki vardır. Bu konu ile ilgili Özal'ın kendi ifadelerinden bir örnek şöyledir:

“Güçlü bir devlet, ataerkil bir devlet anlamına gelmez. Dolayısıyla, devletin zenginliği olmamalıdır. Milletın zenginliği olmalıdır. Eğer, insanlar zengin ise, bu durum devletin de zengin olduğu anlamına gelir. Ekonomi ya da politik alanlarda devlet halkı ile rekabet, içinde olmamalıdır. Ancak onlara destek olmalıdır. Bu durumda, kişi devletin kölesi olmamalı, devlet halkın hizmetkârı olmalıdır²⁶⁹.”

Her iki liderin başarılı oldukları dönemlerde, ekonomik göstergelerde oldukça iyidir. Her iki liderde ekonomik anlamda başarılı olmak için dış kreditorler ile çalışmak gerektiğini ve ilerleme için yatırımların dış kaynaklar ile finanse edilebileceğini belirtmiştir. Ekonomik başarılar her iki liderin de halk tabanında olan popülaritesini arttırmıştır.

1950’li yılların başı, yeni kalkınma stratejilerinin belirlendiği ve uygulamaya konulduğu dönemdir. Yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Özel sektörün teşviki, dışardan alınan yardım ve krediler yatırımları finanse etmek için kullanılmıştır. Menderes’in bu dönemdeki ekonomi politikaları özellikle ilk yıllarda yüksek bir kalkınma hızı sağlanmıştır²⁷⁰.

Özal, 5 Kasım 1991’de, “Dış Politika ve Ekonomi Açıklarından Türkiye’nin Stratejik Öncelikleri” adlı sempozyumunun açılışında, neden serbest piyasa anlayışını tercih ettiklerini Özal şöyle ifade etmiştir:

"20. asrın ilk ve ikinci çeyreğinde, revaçta bulunan usul, refah devletiydi. O bitti artık. Devletin refahı temin etmesi diye bir şey önümüzdeki asırda yok. Yani eğer bu yanlış tercihe kalkarsak, hakikaten Türkiye’yi çok geriye atarız. Hatta asrın üçüncü çeyreğinde gelen bir sosyal devlet mefhumu var. O da bitiyor. Devletin rolü değişiyor. Yerine insanın rolü geliyor. 21. asra doğru giderken, her şeyi temin eden devlet yok, bitti. Yerine süratle, ferdin çok daha

²⁶⁹ Sedat Laçiner, Özalizm (Neo-Ottomanism): An Alternative In Turkish Foreign Policy, Journal Administrative Sciences, Volume: 1, Number: 1–2, 2003-2004, s.175

²⁷⁰ Hiç, a.g.e., s.118.

hareketli, üretken, yaratıcı olduğu, olabileceği çok daha serbest bir ortam meydana gelecek²⁷¹.”

Özal’ın bireyin girişimciliğini ön plana çıkararak düşüncelerini, döneminde dünyada etkili olan liberalleşmenin bir özelliği olan birey temelli kavramının da etkisi görülmektedir. Bu düşüncesini, 4–7 Haziran 1992’de 3.İzmir İktisat Kongresinde şöyle ifade etmiştir:

“Güçlü devlet, memurları çok olan devlet değildir; güçlü devlet harcamaları çok fakat iki yakası bir araya gelemeyen devlet değildir. Güçlü devlet, bir istihdam kapısı değildir; güçlü devlet, bir mabut veya baba değildir. Asıl olan devletin zenginliği sonucu milletin zenginliği değil; milletin zenginliği sonucu devletin zengin olmasıdır²⁷².”

Özal döneminin devlete öngördüğü bu rol, devletin artık; toplumsal refahı sağlamaya yönelik sosyal hizmetleri sunmaktan vazgeçmesi ve bu hizmetleri, bireyin çıkarlarını gözeterek ve kendi iç dinamikleriyle hareket eden bir serbest piyasa ortamına havale edilmesidir. Bu, devletin tam olarak ekonomiden elini çekmesi değil, doğru zaman ve hamleler ile düzenleyici ve koruyucu görevlerinin gerekliliği doğrultusunda bu alanlarda kendisini göstermesidir. Devlet karşısında bireye daha çok değer verilmesi şeklinde yorumlanabilir.

Menderes döneminde dış dünya ile entegrasyona yönelik devlet yatırımları dikkat çekerken, Özal zamanında serbest piyasa alt yapısını kurmaya yönelik yatırımlar öne çıkmaktadır. Çeşitli nedenlerle yaşanan ekonomik gerilemeler her iki lideri de olumsuz etkilemiştir. Ancak Menderes daha sert tedbirlerle halka karşı önlem almaya çalışırken, Özal rakip partilere karşı oy kaybetmiş ancak muhalefet partisi olarak demokratik mücadelesine devam etmiştir.

²⁷¹ Ceyhan Haydaroglu, Turgut Özal Dönemi Yeni Sağ Devlet ve Ekonomik Liberizm: Devlet ve Piyasa İlişkisinin Politik Ekonomisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:1, Bilecik, 2016, s.33.

²⁷² Haydaroglu, a.g.e., s.33.

2.3.3. MENDERES VE ÖZAL'IN SİYASİ ETKİNLİKLERİNİN BENZERLİKLERİ ÜZERİNE ANALİZ

Menderes demokratik seçimle işbaşına gelen ilk başbakandır. Milli kalkınma programı adı altında ülkenin genelinde bir refah seviyesi yakalamayı başarmıştır. Köylünün kalkınmasına öncelik verilmiştir. Bu durum tüm kırsal kesimin Menderes'e bakış açısını olumlu yönde etkilemiştir. Özal'da askeri bir yönetimden sonra seçimle gelen bir başbakan olmuştur. Ülkenin küresel değişimlere adaptasyonu için neo-liberal bir politika izlemiştir.

1980 döneminde Türkiye ekonomisi “ekonomik liberalizm” doğrultusunda şekillenmiştir. Turgut Özal, Cumhuriyet tarihinin iktisadi ve siyasi açıdan liberalizmi benimseyen ilk lider olmuştur. Özal, bildirimlerinde liberal kavramının yerine daha çok “serbest piyasa ekonomisi, teşebbüs özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü, anayasal demokrasi²⁷³” kavramlarını kullanmıştır.

Neo-liberalizmin temel amacı; devletin yapısını küçültülerek ve işlevini azaltılarak, yerini rekabet oluşturacak özel sektöre bırakmasını sağlamaktır. Bununla, ekonomik iyileşme ve kamusal harcamalarda kısıtlama yapmak hedeflenmektedir.

Özal, iktidar döneminde çoğunlukla, sivil demokratik rejimin yerleşmesini sağlamak yerine, güçlü ve kapitalist dünya ile bütünleşmiş bir Türkiye oluşturmak için harcamıştır. 12 Eylül öncesi hükümetleri, korumacı politikalar uyguladıkları ve ülkeyi dünyaya kapattıkları için defalarca eleştirmiştir. Amacına ulaşmak içinde, Özal'ın daima sabır telkin ettiği, biraz kemer sıkmamız ve fedakârlık yapmamız gerektiğine yönelik ifadeleri olmuştur. Özal politikasının tümüyle ekonomik faaliyetler üzerine kurduğu çok kişi tarafından söylenmektedir²⁷⁴.

²⁷³ Mehmet Zeki Duman, “Türkiye’de Modernleşme ve Liberal-Muhafazakâr Siyaset (Turgut Özal’ın Politikaları Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma)”, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 2008, s.199

²⁷⁴ Alev Özkazanç, Türkiye’de Yeni Sağ, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul,1996, s.1221

Özal, uygulamada ve söylemlerinde mümkün mertebe katı ideolojik seçimlerden kaçın ve kaçılmasını önermiştir. Çünkü dönem itibari ile şeklen çok partili hayata geçilmiş olsa bile askerlerin sivil siyaseti yönlendirdiği, zaman zaman müdahale ettiği ve geniş yetkilerle donatılmış Cumhurbaşkanlığı makamını ellerinde bulundurduğu bir dönemdir. Özellikle, ülkenin güvenlik politikalarının askerler tarafından belirlendiği bir süreç söz konusu idi. Düzenin korunması işlevini bu dönemde tamamen generaller üstlenmiş bulunmaktadır²⁷⁵. Özal'ın o yıllarda üzerinde asıl durduğu konu ise; yeni sağcı olarak nitelendirilebilecek ekonomi politikalarını ABD ve İngiltere örnekleri ekseninde Türkiye'de uygulamak olmuştur. Özal'ın bir diğer amacı ise, toplumsal sınıfları siyaset alanının dışında tutarak kavgasız, herhangi bir muhalif sesin çıkmadığı; grev, eylem, boykot yapılmaksızın yumuşak bir geçişi temin etmek olmuştur²⁷⁶. Türkiye'deki bürokratik yapılanmanın sosyalist ülkeleri çağrıştıran bir görünüm arz ettiğini ve yapılacak işlere engel teşkil ettiğini düşünen bir siyasetçi olarak akıllarda iz bırakmıştır.

Ancak Cumhurbaşkanlığı Dönemi demokratikleşme yolunda asker-sivil ilişkilerinin normalleştiği ve sivil idarenin güçlendiği zamanlardır. Cumhurbaşkanlığı sürecinde nasıl bir tutum içerisinde olacağına dair söylemlerinde güçlü ifadeler kullanan Özal, "Cumhurbaşkanı olacak adam kukla olmamalı; güçlü olmalı. Orduyu kontrol edebilmeli. Demokrasiyi yükseğe çıkarmalı. Ben bunun için varım; adaylığımı koyarsam, seçilirim²⁷⁷" açıklamasını yapmıştır. 12 Eylül rejimiyle sürtüşmeye girmekten her fırsatta kaçınan ve kendince haklı nedenlerden 12 Eylül rejimini haklı bulduğunu ifade eden Özal'ın, ordu hakkında sözleri dikkate değerdir.

Turgut Özal'ın, liberallik anlayışında, sivilleşme ile demokratikleşme benzer kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. 1983-1987 yılları arasındaki söylemlerinde Özal, askere karşı dikkatli bir dil kullanmaya dikkat etse de, özellikle 1987 yılından sonraki süreçte askerlerin uzmanlıklarının pek çok konuda, bilhassa da ekonomi alanında yeterli olmadıklarını imâ etmiştir. Gelişimin şartlarından biri olarak

²⁷⁵ Taner Timur, Şebnem Çiler Turan, Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, İmge Kitapevi, Ankara, 2000, s.338.

²⁷⁶ Naciye Oral, Turgut Özal ve Siyasal Liberalizm, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2011, s.79

²⁷⁷ Yavuz Gökmen, Özal Sendromu, Verso Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara, 1992, s. 158.

gördüğü özgürlük kavramı ile askeri yönetimin merkezci disiplinin uyuşmazlığına dikkat çekmiştir²⁷⁸.

Merkez sağ da, Menderes-Özal çizgisini dikkate aldığımızda, Adnan Menderes, tek parti yönetiminin asker-sivil elit bürokratlarına karşı “kasketlilerin”, “çarıklıların” temsilcisiydi. Turgut Özal ise merkez sağı “çarıklılardan”, “kasketlilerden” şehirli, modern çizgiye taşımıştır. Özal merkez sağ çizgiyi yerellikten, küresel sınırlara çıkarmış bir liderdir²⁷⁹.

Menderes, Toplumsal hassasiyetlere paralel olarak ezan orijinal formuna getirilmiş, din eğitimi okulların müfredat programına ders olarak eklenmiştir.

DP adaylarının, 1950 seçimleri öncesinde halka dinsel özgürlüklerini yaşamalarına dair büyük vaatlerde bulunmaları ardından, DP iktidarının ilk ayında ezanın Arapça okunma yasağı kaldırılmış, 1951’de Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yedi ilde İmam Hatip Okulları açılmış ve 1954–55 yıllarında bu okulların sayısı 16’ya çıkarılmıştır. Aynı dönemde, Diyanet İşleri Reisliği’nin bütçesi, Vakıflar Umum Müdürlüğü’nün fonu ve en önemlisi dini örgütlerin sayısı hızla arttırılmıştır. Örneğin Kur’an kurslarının açılması ya da camilerin inşası için çalışan dini örgütlerin sayısı 1946 yılında 11 iken 1951 yılında 251’e, 1960’da 5104’e çıkmıştır²⁸⁰.

Demokrat Parti dönemini din- siyaset ilişkisinde değerlendiren Nuray Mert şunları ifade etmektedir:

“Çok partili hayata geçişle, din ve siyaset ilişkisi yeni bir çerçeve kazandı; çok partili denen döneme damgasını vuran gelişme aslında, kendini mevcut tek partiye karşı konumlandıran, muhalif bir partinin örgütlenmiş olmasıdır; bu bakımdan Demokrat Parti'ye belki de "çok parti" dememiz gerekir. Demokrat Parti, bu dönemde, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki radikal (kültürel) Batıcılık ve

²⁷⁸ Oral, a.g.e., s. 91.

²⁷⁹ İlker Sarier, “Zaferden Hezimete”, Sabah, Yazı Dizisi: 21-24 Nisan 1999

²⁸⁰ Binnaz Toprak, “Türkiye’de Dinin Denetim İşlevi”, Türkiye’de Siyaset: Süreklilik ve Değişim, Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (der.), Der Yayınları, İstanbul, 1995, s. 395.

lâiklik siyasetine karşı gelişen toplumsal tepkiyi, dindar-muhafazakâr bir söylem etrafında siyasete taşımıştır²⁸¹.”

Aynı dönemi devrimleri açısından değerlendiren Suna Kili şu tespitte bulunmaktadır:

“...DP’nin devrimler konusunda daha da ödüncü davranması ise, hem devrime bütünüyle inanmamışlıktan hem de tüm geleneksel toplum katlarının oylarını CHP karşısında birleştirme, onların parlamentoya yansımaları sağlama düşüncesinden doğmuştur²⁸².”

Menderes’in başbakanlığından akıllarda kalacak, tarihe bırakılan en önemli izler arasında, temelleri bu devrede atılan Demokrat Parti iktidarının çok canlı bir dış politika izlemesinin yeri vardır. Osmanlı İmparatorluğu’nun batılı anlamdaki devlet şeklini ilk almaya başladığı zamandan itibaren, Türk dış politikasını hiçbir başbakan Menderes kadar dünya politikasının içine sokamamıştır²⁸³.

Dış politikada baskın batı politikaları kabul edilmiş, gerektiğinde Birleşmiş Milletler oturumlarında aynı yönde oy kullanılmış ya da askeri yönden batılı güçlere destekler verilmiştir.

Özal’da askeri bir yönetimden sonra seçimle gelen bir başbakan olmuştur. Ülkenin küresel değişimlere adaptasyonu için neo-liberal bir politika izlemiştir. Ekonomi öncelikli alan olurken, esnek kur politikasına geçilmiş, bankacılık sektörü düzenlenmiş, borsa kurulmuş ve devlet bazı görevlerini özel sektöre devretmiştir. Batı politikalarına uygun olarak, asker göndermese de batının bölgedeki askeri hareketlerine destek vermiştir. Ancak Özal dönemde yoğun bir terör tehdidi de vardır. Bu saldırılar ekonomik hamleleri yavaşlatmış ve dış politikada farklı oluşum ve zorlukları beraberinde getirmiştir. Batı ile paralel yürütülen politikalar beklenen fayda sağlanamamıştır.

²⁸¹ Nuray Mert, İslam ve Demokrasi Bir Kurt Masalı, , İz Yay., İstanbul, 1998s. 8. S

²⁸² Suna Kili, Atatürk Devrimi (Bir Çağdaşlaşma Modeli), IV. Baskı, Türkiye İş Yay., Ankara 1981, s. 284.

²⁸³ Samet Ağaoğlu, a.g.e., s. 88

SONUÇ

Tarihin en eski çağlarından beri liderlik kavramı hep geçerli ve oldukça eski bir kavram olmuştur ve 19'uncu yüzyılda bilimin konusu haline gelerek birçok değişik tanımı yapılmıştır. Her ne kadar çok sayıda tanım yapılmış olsa da, bu tanımların üzerinde uzlaştığı noktalar kadar, ayrıştıkları ve birbirini eleştirdikleri hususlar da önemli yer tutmaktadır.

Bir topluluk veya örgüt halinde yaşayan insanlar ya da başka bir ifade ile örgütlenmiş toplumlar beklentilerine ve hedeflerine ulaşabilmek için kendilerini yönlendirecek, yani onlar için bir "baş" olabilecek bir lidere her zaman gereksinim duymuşlardır. Lider olmaksızın bir örgüt ve ya toplumun var olabileceğini ve arzu ettiği amaçlara ulaşabileceğini, beklentilerin gerçekleşebileceğini kabul etmek mümkün değildir. Liderlerin toplumların gelişme ve kötüye gidişine etkileri ve rolleri son derece önemlidir. Bu nedenle liderlerin toplumla aynı özellikleri taşıyor olmaları gerekir. Liderlik özelliğinden ayrı olarak ve kavram olarak onun da ötesinde siyasal liderliğin önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür. Siyasal liderler toplumla, yani seçmenleriyle iletişime geçerken siyasal iletişim alanındaki bilgi birikimlerini ve ikna kabiliyetlerini kullanırlar ve böylece toplumu ikna ederek seçilebilmeyi, dolayısıyla siyasi gücü elde etmeyi başarmaya çalışırlar. Buna karşılık toplum ve seçmenler de liderlerde belirli kriter ve özellikleri aramakla birlikte, aynı zamanda beklentilerinin ve isteklerinin gerçekleştirilmesini de beklerler. Siyasi liderler bu maksatla iletişimi en önemli araç olarak görürler ve bu aracı en etkin, en verimli şekilde kullanmaya çalışırlar.

Bir siyasi sistemin ilk ve en önemli fonksiyonu, bir toplumdaki çatışan ve menfaatleri bulunan kişi, grup ve sınıfları bir arada tutabilmektir. Siyasi sistemin söz konusu işlevi yerine getirmesindeki temel araç ise siyasi partiler olmaktadır. Siyasi partiler olmaksızın bir toplumdaki farklı ve çatışan menfaatlerin temsil edilmesi mümkün değildir. Bu nedenle, siyasi partiler belli bir programa ve devamlılık arz eden bir örgüte sahip olmalıdırlar. Ayrıca siyasi partilerin en alt seviyede de olsa bir şekilde halkın desteğini almaları gerekir. Çünkü Siyasi partiler halkın önemli bir

kısımının desteğini elde ederek devlet mekanizmasının yönetimi ele geçirmeye ya da bunu sürdürmeye çalışan kuruluşlardır.

Bu görüşler çerçevesinde çalışmada ele aldığımız Türk siyasi liderleri de ait oldukları toplumdaki doğmuş, diğer insanlarla aynı yaşam alanını paylaşmış olmalarına rağmen daima ait oldukları toplumdaki ve onu oluşturan bireylerden bir takım farklılıkları olmuştur. Bu farklılıklar; yönetme, yönetebilme, hızlı kararlar alabilme, geniş düşünebilme, planlı çalışma, ikna kabiliyeti yüksek, demokratik, beden dilini en güzel şekilde kullanabilme, soğukkanlılık, cesaret, yaratıcılık, araştırmacılık ve çalışkanlık, değişime ayak uydurabilme gibi özellikleri içinde barındıran kişilikler ile birlikte ortaya çıkmaktadır.

Halkın temsilcisi, halk adına yönetime aday veya iktidar olmuş her siyasi partinin bir lideri vardır. Siyaset içerisinde başarılı bir lider olabilmek için ise insanlarla doğrudan veya dolaylı yollarla kurulan iletişimin en başarılı şekilde gerçekleştirilmesi ve dolayısıyla onlardan istenilen veya onlara sunulan şeyin onların anlayacağı ve ikna olacağı şekilde izah edilmesi gerekmektedir.

Siyasi liderlerin toplum ve seçmenleri üzerinde etkili olabilmeleri için hitap kabiliyetleri olmalı ve beden dilini en iyi şekilde kullanabilmelidirler. Ayrıca bunlara ilave olarak, iyi seviyede ikna yeteneğine sahip olmaları, kıyafet-kılık gibi vb. özel görünüşlerine dikkat etmeleri de siyasi liderlerin başarılı olmaları için gerekli sayılmaktadır. Seçmenler siyasi liderler de belirli özellikleri bulmak ve görmek isterler. Bu özellikleri, dürüstlük, çalışkanlık, halktan biri olması, iyi eğitilmiş olması, demokrat olması, genç olması, çağdaş olması, uzlaşmacı-uyumlu olması, ilerici olması, medeni olması, dindar olması, karizmatik olması vb. şeklinde sıralamak mümkündür. Çalışmamızın konusu olan Adnan Menderes ve Turgut Özal'ın Türk siyasi yaşamındaki başarılarını onların bu özelliklere mümkün olduğu kadar fazla ve en iyi seviyede sahip olmalarına bağlayabiliriz.

Menderes, ülkemizde Tek Parti dönemi sonrasında genel oya dayalı temsili demokrasi çerçevesinde yönetime gelen ilk başbakandır. Yukarıda belirttiğimiz

özellikleri taşıdığı görülebilen Adnan Menderes, toplumun büyük kesimi tarafından halkın refahı için uğraşan, üretime değer veren milli kalkınma projesi ile başarıyı yakalayan belli noktalarda önemli bir liderdir. Genelde üretim yapan köylüler tarafından desteklenmiştir.

Menderes döneminde siyasi alanda birçok yenilik meydana gelmiştir. Önemli bir lider olan Menderes CHP'nin itirazlarına rağmen 1951 yılında Kore Savaşı'na Birleşmiş Milletler ile beraber Türk subaylarının da katılmasına karar vermiş ve bunun sonucunda Türkiye 1952 de NATO'ya tam üye olarak girmiştir. Menderes'in liderlik özelliği o yıllarda ülkeyi ileriye götürmüştür. Bu girişimleri tartışılrsa da Menderes, ülkenin refah seviyesini arttırmıştır. Bu bağlamda Menderes'in liderlik yönünün güçlü olduğu, kararlı, ileri görüşlü, karizmatik bir lider olduğu düşünülmektedir.

Turgut Özal'a gelince, bir bürokrat olmakla birlikte, halkın içerisinde, samimi bulunan, sempatik ve muhafazakar görüşlü bir liderdir. Darbe döneminden sonra Anavatan Partisi ile iktidarı yakalamış olan bu lider, askeri gücü azaltma eğiliminde olsa da dönem şartlarından dolayı başarılı olamamış bir liderdir. Daima ilericiyi savunmuştur. Devletin yetki alanının sınırlandırılması gerektiğini, bireyin somut bir kavram olduğunu ve yetki alanının genişletilmesi gerektiğini savunan bir devlet adamı olmuştur. Turgut Özal, getirdiği yeni yönetim anlayışı ile siyasette, ekonomide, idari anlamda ülkenin yönetim felsefesini değiştirmeye çalışmıştır. O, yeniliklere açık, ilerici, çağdaş medeniyetleri takip eden bir yönetim anlayışı getirmiştir. Ayrıca liberal ekonomiyi ülkeye yerleştirmeye çalışmıştır. Bu anlamda birçok karara cesurca imza atan bir devlet adamı olmuştur.

Çalışmamızın örneğini teşkil eden bu iki Türk siyasi lideri, yani Adnan Menderes ve Turgut Özal gerçekleştirdikleri doğru iletişim ve halk adamı imajı ile siyasi arenada kendilerine uzun sürelerle yer bulmuşlar, takdir edilmişler ve partilerini iktidara taşımış, çok büyük halk topluluklarını etkileyerek ve onları bir hedef doğrultusunda yönlendirmek ve peşlerinden sürüklemek konularında başarılı olmuşlardır.

Genelde Türk toplumu siyasi liderlerin karizmatik olmalarını ve onda kendilerini etkileyecek bir şeyler bulmayı istemektedirler. 1929 yılındaki Büyük Ekonomik Buhranı ve İkinci dünya savaşı yıllarının ekonomik sıkıntılarını ve karneli günleri yaşamış bu toplum için 1950'li yıllarda karizmatik ve halk adamı kişiliği ile Adnan Menderes; 1980'lere kadar yaşanan ekonomik krizler ve yoklukların sonucunda hesap bilir devlet adamı kişiliği ile Turgut Özal, toplum tarafından takip edilecek karizmatik lider ve beklentilerinin cevabı haline gelmişlerdir.

Her iki liderin de ortak özellikleri dönemleri itibariyle toplum için umudun adı olmaları ve kendilerinden önceki sıkıntılı siyasal, sosyal ve ekonomik durumları kısmen düzeltmeleri ve topluma bir anlamda daha farklı hedef ve beklentiler sunabilmeleri olmuştur. 1980 öncesi yıllarda dövizin bulunmadığı ve yabancı hiçbir ürünün bulunmadığı yâda karaborsada satıldığı Türkiye görüntüsünden sonra, serbest ekonomi kuralları çerçevesinde piyasada malın bollaması ve dövizin kolayca ulaşılabilir bir meta haline gelmesi Turgut Özal'ın eseri olarak görülmüştür.

Benzer süreçler ve gelişmeler Adnan Menderes döneminde de fazlasıyla yaşanmıştır. Adnan Menderes, bu bağlamda kendisinden sonra da reformist bir lider olarak uzunca süre ele alınmıştır. Özellikle onun hem manevi-milli değerlere, hem de Batıcı-demokratik değerlere olan ilgisi toplumda karşılık bulmuştur. Bu noktalarda Türk toplumu demokratik değerlere daha fazla sahip çıktıkça ve gelenekçi-muhafazakâr yapısından uzaklaştıkça, sağ kesimin önemli liderler olmuş olan Adnan Menderes, Turgut Özal gibi liderler, belli kırılma dönemlerinde ülkenin kaderini tayin edebilme cesareti sergileyebilmeleri önemli görülmüştür.

Yukarıdaki çerçevelerde ülkenin geleceği için bir noktada yaptıkları daima tartışılmaları, merkez sağı birleştirebilmeleri ve en önemlisi muhafazakâr-gelenekçi, liberal kesimlerin genelde sahip çıkmaları bu iki liderin birbirleriyle olan benzerlikleri adına en önemli görülen özellikleri olarak nitelendirilir. Bu anlamda iki liderin gelecekte de Türkiye'de siyasal yaşam ve akademik noktada ele alınacakları kesin olmakla birlikte, bu iki liderin ülkenin birleştirici öğeleri olan geleneksel

değerler ile Batıcı duruşları her zaman özellikle merkez sağ adına birleştirici bir anlayış olarak toplumu etkileyecek nitelikleriyle incelenecektir.

KAYNAKLAR

- 27 Mayıs 1960 Demokrasi ve Hukuk Cemiyeti, (Erişim) <http://www.blog.milliyet.com.tr>, 14 Temmuz 2019.
- AĞAOĞLU, S. *Arkadaşım Menderes, İpin Gölgesindeki Günler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.
- AHMAD, F. *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, Hil Yayınları, İstanbul, 1992.
- AHMAD, F. *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, Sander Yayınevi, İstanbul, 1971.
- AKAL, M., *12 Mart 1971 Muhtırası, 12 Eylül 1980 Darbesi Ve 28 Şubat Sürecinde Bir Politikacı Olarak Süleyman Demirel'in Farklı Konum Ve Tepkileri*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Programı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013.
- AKDAĞ, M., *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Seçilmesi Sürecinde Yürüttüğü İletişim ve Medya Stratejisi*, Sosyal Bilimlerde Güncel Akademik Çalışmalar, Cilt:1, 2018
- AKGÜN, B., *12 Eylül Döneminde İç ve Dış Politika, Osmanlı'dan İkininli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi (İç ve Dış Politika)*, Ankara, 2010, Savaş Yayınevi,
- AKPINAR, N., *Maddi Manevi Kalkınma: Necmeddin Erbakan Örneği*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Kalkınma İktisadi ve İktisadi Büyüme Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009
- AKŞİN, S. *Jön Türklerde İttihat ve Terakki*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1987
- AKTÜRK, B. DAĞLI, B. *Hükümetler ve Programları (1980- 1987)*, Cilt:3, TBMM Basımevi, Ankara, 1988.
- ANAP Parti Programı, (Erişim) www.belgenet.com/parti/program/anap-1.html, 12 Temmuz 2019.
- ARMAOĞLU, F. *20.Yüzyıl Tarihi (1914-80)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984.
- AŞIK, S. *Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi Sürecinde ve Sonrasında Yaşanan Bazı Gelişmeler*, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XVII/34, 2017.
- AYDEMİR, Ş. S. *Menderes'in Dramı (1899 – 1960)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.

- AYDEMİR, Ş. S. *Menderes'in Dramı (1899 – 1960)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1983.
- Aydın Menderes ile Röportaj-II., (Aralık 2010 tarihli Röportaj), (Erişim) <http://www.gazetebilkent.com>, 12 Temmuz 2019.
- AYDIN, M. *Eğitim Yönetimi*, Hatipoğlu Yayınları, Ankara, 1994.
- BARLAS, M. *Turgut Özal'ın Anıları*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- BAŞAR, A. H. *Atatürk'le Üç Ay ve 1930 Sonrası Türkiye*, Tan Matbaası, İstanbul, 1945.
- BAYRAK, S. *Değişen Liderlik Anlayışı ve Türkiye Gerçeği*, 21. Yüzyılda Liderlik Sempozyumu, Cilt: 1, Deniz Harp Okulu, İstanbul, 1997.
- BERBEROĞLU, G. *Siyasi Parti Yönetimi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1997
- BIRAND, M. A. ve YALÇIN, S. *The Özal, Bir Davanın Öyküsü*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2001.
- BOIULDING, K., *Yirminci Asrın Manası*, Çev. Erol Güngör, Ötüken Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- BORA, T. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- CEMAL, H. *Özal Hikâyesi*, Doğan Kitapçılık, A.Ş. İstanbul, 2000.
- CİMMAN ŞİMŞEK, M. *İletişim. Halkla İlişkiler ve Siyasal Kültür*, Yeni Türkiye Dergisi, Sayı 11, Ankara, 1996.
- Cumhuriyet, 10 Ağustos 1930 (Erişim) www.cumhuriyet.com.tr, 12 Temmuz 2019.
- Cumhuriyet, 9 Ağustos 1930 (Erişim) www.cumhuriyet.com.tr, 12 Temmuz 2019.
- ÇAVDAR T. *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950-1995)*, İmge Kitabevi, Ankara, 1996.
- ÇAVDAR, T. *Demokrat Parti*, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C:8, İstanbul, 1985.
- ÇAVDAR, T. *Türk Demokrasi Tarihi (1839 – 1950)*, İmge Yayınevi, Ankara, 2000.
- ÇAVUŞOĞLU, H. Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Elazığ, 2009, 19(2),
- ÇAYLAK, A., BARAN, H., *Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi (İç ve Dış Politika)*, Ankara, Savaş Yayınevi, 2010

- ÇELİK, C., SÜN BÜL, Ö. Liderlik Algılamalarında Eğitim ve Cinsiyet Faktörü: Mersin İlinde Bir Alan Araştırması, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2008, 13(3), 52.
- ÇOLAK, Ç.,D.,, UZUN,A., *Türk Siyasal Hayatında Başkanlık Sistemini Gündeme Getiren Liderler: Türkeş, Demirel, Özal Ve Erdoğan*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:10, Sayı:50, 2017
- ÇÖLAŞAN, E. *12 Eylül, Özal Ekonomisinin Perde Arkası*, 21. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1989.
- ÇÖLAŞAN, E. *Turgut Nereden Koşuyor*, 22. Basım, Tekin Yayınevi, Ankara, 1989.
- DAFT, R. Management, The Dryden Press, s. 373'ten aktaran ARIKAN, S., *Liderlik, Yönetim ve Organizasyon*, Ed. Salih Güney, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2001.
- DAVIDSON, R. *Kısa Türkiye Tarihi*, çev:Mehmet Burak Durlu, Ebabel Yayıncılık, İstanbul, 2004
- DEMİR, Ş. *Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes*, Paraf Yayınları, İstanbul, 2010.
- DEMİR, Ö. ACAR, M. *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, 6. Baskı, Adres Yayınları, Ankara, 2005.
- Devlet Adamı Celal Bayar, (Erişim) http://cbu.edu.tr/anasayfa/?cbu=Celalbayar#tanitim/celalbayar/slides/007_CB1_27687-48.jpg, 14 Temmuz 2019
- DURDU, M. B. *Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri*, (Erişim) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1271/14637.pdf>, 14 Temmuz 2019.
- DÜNDAR, C. *Gölgedekiler*, İmge Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 1996.
- ELMA, F. *Liberal Düşüncenin Gelişim Süreci ve Türkiye'ye Yansıması*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1996.
- ERASLAN, L. *İlköğretim Okulları Müdürlerinin Dönüşümcü Liderlik Özellikleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2003.
- ERBAKAN, N., *Milli Görüş*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1975.
- ERDEN, A.F. *İsmet İnönü*, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, Ankara, 1999.

- ERDOĞAN, M. *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1992.
- EREN, E. *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*, Beta Yayınları, 7.Baskı, İstanbul, 2004.
- EREN, E. *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*, Beta Yayınları, 5.Baskı, İstanbul, 1998.
- EROĞUL, C. “*Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71*” *Geçiş Sürecinde Türkiye*, 3. Baskı, Belge Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- EROĞLU, H. *Türk İnkılap Tarihi*, Savaş Yayınları, Ankara, 1990.
- ERGÜDER, Ö. “Adnan Menderes”, *Kim Dergisi*, 27 Şubat 1959.
- GÖKMEN, Y. *Değişim Rüzgarları Eserken , Bütün Yönleriyle Özal ve Dönemi*, Hürriyet Ofset AŞ. Tempo Yayınları İstanbul, 1993.
- GÖKMEN, Y. *Özal Yaşasaydı*, Verso Yayıncılık, Ankara, 1994.
- GÖKTEPE, C. *Osmanlı’dan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi-Liberalizm*, Savaş Yayınevi, 2.Baskı, Ankara, 2009
- GÖKTEPE, C. *Osmanlı’dan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi- İç ve Dış Politika*, Savaş Yayınevi, 2.Baskı, Ankara, 2007.
- GURRA, M. *Osmanlıdan Günümüze Din, Kültür ve Kimlik: Arnavutluk Gerçeği*, Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu - II, Bildiriler, Cilt I, Manisa, Celal Bayar Üniversitesi Yayını, 2010.
- GÜMÜŞ, M. *Anayasal Meşruti Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı’nın Tam Metin İncelemesi*, 2008.
- GÜNAL M. Alparslan Türkeş’in Türk Dünyasına İlişkin Görüşleri, *Tasav Siyaset, Hukuk ve Yönetim Araştırmaları Merkezi Dergisi*, Makale No:16, Ankara, 2018.
- HUNTINGTON, S. P. DOMÍNGUEZ, J. I. *Siyasal Gelişme*, Çev. Ergun Özbudun, Siyasal İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1995.
- İNALCIK, H. *Sened-i İttifak ve Gülhane Hattı Hümayunu*, TTK Belleteri, XXVIII/112, Ankara, 1964.
- İNAN, S. *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, Liberte Yayınları, Ankara, 2006
- İNAN, S. *Muhalefette Adnan Menderes (1945-1950)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktor Tezi, Isparta, 2002.
- İzmir Ticaret Odası, *8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın İzmir Ticaret Odası’ndaki Konuşmaları*, 1992

- İZMİRLİ, R. GÖKBUNAR, R. ÖZER, B. Dönüşümcü Bir Lider Olarak Turgut Özal, *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Manisa, 2014, 42.
- KANDIR, M. *Tek Parti Dönemden Çok Partili Döneme, Geçiş Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve Konya Basınındaki Yankıları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya, 1996.
- KARATEPE, Ş. *Tek Parti Dönemi*, İz Yayınları, İstanbul, 1997.
- KARPAT, K. *Türk Demokrasi Tarihi*, AFA Yayınları, İstanbul, 1996.
- KAYA, N. B. *Siyasi Açından I. Ve II. Celal Bayar Hükümetleri (1937-1939)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.
- KELLERMAN, B. *Bad Leadership: What It Is, How It Happens, Why It Matters*, Harvard Business School Press, 2004.
- KISAKÜREK, N. F. *Benim Gözümde Menderes*, Beta Basım, İstanbul, 2002.
- KIZILTAN, Y. I. Meşrutiyetin İlânı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2006.
- KİNROSS, L. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküşü*, Altın Kitapları, İstanbul, 2008.
- KOCABAŞ, S. *Menderes Dönemi Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs 1960 Darbesine Giden Yol 1950-1960*, Bayrak Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- KOÇAK, M. *Siyasal Partiler ve Türkiye'de Siyasi Parti Yasakları*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002.
- KOÇEL, T. *İşletme Yöneticiliği*. 5. Baskı, Beta Basım, İstanbul, 1998.
- KOÇEL, T. *İşletme Yöneticiliği*. 8. Baskı, Beta Yayınevi, İstanbul, 2001.
- KOÇEL, T. *İşletme Yöneticiliği*. 9. Baskı. Beta Basım, İstanbul, 2003.
- KORBİK, E. *II. Dünya Savaşında İngiltere Başbakanı Winston Churchill ile Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Arasındaki Adana Görüşmesi, (30-31 Ocak 1943), 6'ncı Askeri Tarih Semineri I, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 20-22 Ekim 1997-İstanbul*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998.
- KÜÇÜK, A. *Siyasi Partilerin Yasaklanması Meselesi ve Türkiye'de Siyasi Partilere İlişkin Yasaklamalar Rejimi '21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye'de Siyasal Hayat'*, Ed. Adnan Küçük, Selahaddin Bakan, Ahmet Karadağ, Cilt 1, Aktüel Yayınları, Bursa, 2005.

- MIRIK, B.,K., *Siyasal Liderlik Ve 1965 – 1980 Döneminde Alparslan Türkeş*, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2018
- MUTLU, Sevda, *Devlet Adamlığı Kimliği İle İsmet İnönü'nün Düşünce Ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sivas, 2007,
- OAKESHOOT, M. Muhafazakar Olmak Üzerine, Çev. İsmail Seyrek, *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 2004, 1.
- ORBAY, H. R. (Erişim) <http://rauforbay.org>, 14 Temmuz 2019
- OYA, E. “Lider Yönetici Geliştirmenin Artan Önemi ve Yeni Yaklaşımlar”, *Human Resources*, 1997, 2(1).
- OZANKAYA, Ö. *Prof. Dr. İnan Özer'in Siyasal Kültür, Demokrasi ve Demokratik Değerler Adlı Makalesinin Değerlendirilmesi*, (Erişim) <http://www.liberaltd.com>, 14 Temmuz 2019.
- ÖLÇEKÇİ, HALUK., *Siyasal İletişim Bağlamında Milliyetçi Hareket Partisi'nin İnşası Ve Alparslan Türkeş'in İletişim Stratejisi*, Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi, Cilt: III, Sayı: I, Nevşehir, 2018.
- ÖRKÜN ÖZGENÇ, İ., *İmajın Oluşumu Ve Değişiminde Basının Etkileri Bülent Ecevit Örneği*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler Ve Tanıtım Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006
- ÖRMECİ, O. Makaleler, Bülent Ecevit, 20 Aralık 2009 Pazar, (Erişim) <http://ydemokrat.blogspot.com/2009/12/bulent-ecevit.html>, 12 Temmuz 2019.
- Özal Türkiye'ye Vizyon Kazandı, DP Kütahya İl Başkanı Atila Palangalı'nın Turgut Özal'ın ölümünün 17. Ölüm yıldönümü dolayısıyla yaptığı basın açıklaması, (Erişim) <http://www.internethaber.com>, 12 Temmuz 2019.
- Özal'ın hayatı, siyasi hayatı, Özal Türkiye'ye neler yaptı, (Erişim) <http://www.haberform.com>, 12 Temmuz 2019.
- ÖZBAY, A. *Turgut Özal'ın Liderlik Sırları*, (Erişim) <http://www.gencgelisim.com>, 12 Haziran 2019.
- ÖZEN, H. *Turgut Özal, Türkiye'de Siyasi Liderlik: Dönemler, Özellikler ve Karşılaştırmalar*, Ed: Emre Toros, Atılım Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2011.
- ÖZİPEK, B. B. *Muhafazakarlık; Akıl, Toplum, Siyaset, (b) Muhafazakarlık, Devrim ve Türkiye*, Ed. A. Çiğdem, Liberte Yayınları, İstanbul, 2004.

- ÖZTEKİN, A. *Siyaset Bilimine Giriş*, 3. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2001.
- ÖZTOP, İ. *Liderlik Tarzları ve Örgüt Tipleri Arasındaki İlişki Ve Bu İlişkinin Nitel Performans Üzerine Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze, 2005.
- SABUNCUOĞLU, Z. TÜZ, M. *Örgütsel Psikoloji*, 3.Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2001.
- SAROL, M. *Bilinmeyen Menderes*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1983.
- SCHERMERHOM, J. R. *Management for Productivity*, Published by John Wiley&Sons, New York, 1984.
- SÖYLEV ve DEMEÇLER**, Cilt. 3, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1959.
- ŞEN, E. *Bir Yiğit Vardı*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2010.
- TANÖR, B. *Osmanlı–Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, YKY, İstanbul, 2005.
- TARHAN, ALSAÇ, N. *Türkiye’de Milliyetçilik ve Kalkınma: Alparslan Türkeş’in Çalışmaları ve Günümüze Etkileri*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.
- TBMM, TD, D.VII, B.55, C.17, 1945, s. 111-117.
- TBMM, TD, D.VII, B.58, C.17, 1945, s. 228-230.
- TBMM, TD, D.VII, B.72, C.18, 1945, s. 232.
- TEZİÇ, E. *Anayasa Hukuku*, Beta Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 1991.
- TİMUR, T. *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, İmge Yayınevi, İstanbul, 2003.
- TURAN, İ. *Türkiye’de Demokrasi Kültürü*, Aybay Yayınları, İstanbul, 1996.
- TÜNAY, B. *Menderes Devri*, Nilüfer Matbaacılık Yayınları, İstanbul.
- Türk Parlamento Tarihi*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.
- ULUÇ, A. V. Liberal-Muhafazakar Siyaset ve Turgut Özal’ın Düşüncesi, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, 2014, 12(23), 107-140.
- ÜLKER, H. İ. *Türkiye’de Siyasi Liderlik: Dönemler, Özellikler ve Karşılaştırmalar*, Ed. Emre Toros, Atılım Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2011.

VURAL, M. *Siyaset Felsefesi Açısından Muhafazakârlık*, Elis Yayıncılık, Ankara, 2003.

Web:(Erişim)

<http://www.msb.gov.tr/anasayfa/html/Bakanlar/BakanPotre/AFOkyarB.htm>, 14 Temmuz 2019.

Web: (Erişim) <http://www.turktores.com/viewtopic.php?f=138&t=7147>, 12 Temmuz 2019.

Web: (Erişim) <http://www.yardimcikaynaklar.com/siyasal-parti-sistemleri-nelerdir/>, 14 Temmuz 2019.

Web: (Erişim) <http://ydemokrat.blogspot.com/2009/12/bulent-ecevit.html>, 12 Temmuz 2019.

Web: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/yeni-bir-dunya-ideali-sunan-lider-erbakan/>

Web: <https://odatv.com/bu-secim-sarkilarini-hatirliyor-musunuz-1005151200.html>

Web: <https://www.millikitap.com/2018/08/tam-metin-milli-hareket-dergisi.html>.

YALÇIN, S. *Efendi Beyaz Türklerin Büyük Sırrı*, Doğan Kitap, İstanbul, 2005.

YAYLA, A. *Özal Reformları ve Liberalizm, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Liberalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, 7.

YEŞİLYURT, S. *Türkiye’nin Başbakanları*, Kültür Sanat Yayınları, 1 Baskı, Ankara, 2006.

YILDIZ, N. *Türkiye’de Siyasetin Yeni Biçimi: Liderler İmajlar Medya*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2002.

YILDIZ, S. *1980 Sonrası Türkiye’de Sosyo-Kültürel Değişim- Özal Dönemi* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, 1996.

ZEL, U. *Kişilik ve Liderlik*, Seçkin Yayıncılık, 1.Baskı, Ankara, 2001.

ZÜRCHER, E. *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, 19.Baskı, İstanbul, 2005.

ZÜRCHER, E. *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.